

PDF Compressor Free Version

АҲРОР МУХТОРОВ

ШАҲРҲОИ
АҲРОНИСТОН

АҲРОР МУХТОРОВ

PDF Compressor Free Version

*Ба хотири устоди муаззами
худ академик Бобоҷон Гафуров
мебахшам*

Муаллиф

**ШАҲРҲОИ
АФҒОНИСТОН
СӢ СОЛ ҚАБЛ АЗ ИН**

Душанбе - 2003

ББК 63.3 (5 АФ) +63.3 (2 тоҷик)

М-91 PDF Compressor Free Version

АҲРОР МУХТОРОВ

ШАҲРҲОИ АФРОНИСТОН. Ся соҳ қабл аз ин. (Қайдҳои сафар).
Ҷони 3, Душанбе: «Девантӣ», 2003. 96 с.а.

Мухаррир: **Шаҳобуддини Шучоъ**

© Мухторов

Дар катори аввал (аз чап ба рост): 1. Мухторов Ахрор 2. Бадрий Отабой (аз Эрон)
3. Мирзоев Абдулгани 4. Гафуров Бобочон Ашқобод. Соли 1972

PDF Compressor Free Version

Мухторов Ахрор, Балди Отабой (аз Эрон), Гафуров Бобоҷон

(барои чопи саввум)

Солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ камина борҳо аз хоки Русия ба Полша, Чехословакия ва Германия, аз ин ҷо боз ба Полшаву Чехия омаду рафт кардаам. Дар ин муддат (солҳои 1943-1945) ба ман муяссар гашт, ки бо зисту зиндагонӣ ва хулқу ағвори халқҳои гуногун шинос шуда, барои худ хулосаҳо намоям.

Сафарҳои бештари хоричиам дар солҳои ба кори илмӣ машғул шуданам сурат гирифтанд. Аз соли 1959 то соли 2001 зиёда аз сӣ маротиба сафар карда, ба ғайр аз мамлакатҳои номбурда, ба Австрия, Фаронса (ду навбат), Америка, Исроил, Эрон (8 навбат), Афғонистон (5 навбат), Ҳиндустон (7 навбат) рафтаам.

Мақсади асосии ин сафарҳо ширкат варзидан дар семинар, конференс ва конгрессҳои байналмилалӣ, баромадҳои илмӣ кардан дар онҳо ё чамъ овардани маводҳои нодир нисбат ба таърих, адабиёт, санъат ва дигар соҳаҳои буд, ки намояндагони халқи тоҷикӣ ўзбек дар гузашта дар ин ҷойҳо “пош” додаанд.

Он миқдор маводе, ки ман дар дафтарҳои хотиравии худ ва рӯзномаҳои нусха кардаам, ҳисоб надоранд. Боварии кулӣ дорам, ки дар солҳои оянда ҷавонони соҳибистеъдод ба ин аснод “даст зада” манфиат мегиранд ва саҳифаҳои торики таърихи халқи тоҷик ва муносибатҳои номаълуми ӯ бо халқҳои дигари бо мо ҳамсоя кушода мешавад. Мақола ва китобҳои дар асоси ин маводҳо дар рӯзномаву мачаллаҳо ё китобҳои алоҳида ҷоп кардаи ман нишон медиҳанд, ки асноди гирд омада нодиртарин сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ ҳастанд.

Дар онҳо хонанда шеърҳои тозаи устод Абуабдулло Рӯдакӣ, мероси номаълуми шоирон ё худ шоирони дар таърихи адабиёти тоҷик номаълум (ба мисли Мавлоно Аҳмади Хучандӣ)-ро пайдо карда метавонад.

Бо мақсади маълуму маъруф гардидани китобҳо, архиву дигар ганҷинаҳои илмӣ, банда китоберо бо номи “Аз паи таърихи куҳан” навишта будам, ки онро нашриёти “Ирфон” соли 1975 ҷоп карда буд. Ин китоб бо тезӣ маъруфу машҳур гашт. Аз ҳафт

ҳазор чизе дар фуруш боқӣ намонд. Дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба се забон (тоҷикӣ, ўзбекӣ ва русӣ) тақризҳои мусбӣ ҷоп шуданд. Масалан, доктори илми таърих, роҳбари экспедицияи бостоншиносӣ Пан-Джент Александр Маркович Беленитский дар рӯзномаи “Коммунист Таджикистана” (18 январӣ соли 1976) тақризи ҷоп карда, аз нашриёти “Ирфон” хоҳиш намуд, ки ин асар ҳатман ба забони русӣ тарҷума ва нашр шавад.

Тақрибан дар як вақт бо ин тақризи арбоби намоёни давлати тоҷикон Абдулаҳад Қаҳҳоров ба номи муаллиф мактуб навишта, нисбати ин китоб бо як меҳру муҳаббат суҳанронӣ намуда, изҳори ақида намуданд, ки бо А.М. Беленитский ҳамфикрӣ доранд. Ин мактуб бо ҷунин тақлифҳо хатм шудааст: «Ин китоб агар бо забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ўзбакӣ ва русӣ тарҷума шуда, нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд». Мо бамаврид шуморидем, ки тақризи А. М. Беленитский ва мактуби А. Қаҳҳоровро дар охири ин китоб замима намоем.

Азбаски ин китоб ба шахрҳои Афғонистон бахшида шуда буд, олимони афғонӣ ба он низ ҳавасманд гашта буданд. Маҷаллаи “Ҳироти бостон” (шумораи дуввум, соли 1985) бо номи “Ҳирот аз назари ҷаҳонгардон” як боби ба шахри Ҳирот бахшидан китоби бандаро ҷоп кард.

Нашриёти “Ирфон” дархости олимони бостоншинос ва дигар хонандагони сершуморро ба инбат гирифта “Аз паи таърихи кӯҳан”-ро ба забони русӣ бо номи “По следам прошлого” соли 1982 аз ҷоп баровард. Нашри дуввуми китоб албатта ислоҳу иловаҳо дошт.

Баъд аз воқеаҳои дар Афғонистон рух дода аз дасти “толибон” хароб гаштани баъзе шахру кишлоқҳои бостонии ин мамлақати пурасрор хонандагон аз ман хоҳиш намуданд, ки китоби худро аз нав ба ҷоп омода намоям, то ки мардум донанд, ки сӣ сол қабл аз ин харобаҳо-шаҳрҳо симои дигар доштанд.

Илтимоси донишмандон ва хонандагони сершуморро ба инбат гирифта, камина бо андак илова ва ислоҳҳо китобро бо номи “Шаҳрҳои Афғонистон. Сӣ сол қабл аз ин” ба ҷоп омода сохтам. Умедворам, ки хонандагони ин китоб аз он манфиат хоҳанд гирифт.

АЗ ПАИ ТАЪРИХИ КУҲАН

PDF Compressor Free Version

Точикон халқи қадимтарини Осиёи Миёна ва дорои таъриху маданияти бои куҳан мебошанд. Асрҳо муаррихон ба забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва ғайра саҳифаҳои гуногуни таърихи ин халқро ба қалам додаанд. Аммо аксари сарчашмаҳои таърихӣ аз тарафи воқеанависони дарбор таълиф шуда, дар онҳо мадҳу санои хону султон, беку амирҳо ҷои асосиро гирифта, таърихи меҳнатқашон сарфи назар карда мешавад. Барои таърихчиён, ки мақсади асосии онҳо омӯхтани таърихи меҳнатқашон, муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, вазъи маданияту санъат, аҳволи деҳқонон ва инкишофи касибӣ мебошад, танҳо асарҳои муаррихони замони феодалий сарчашмаи корҳои тадқиқотӣ шуда наметавонанд. Онҳо доимо маъхазҳои тозаии таърихро ҷуста, муҳимтарини ҳуҷҷатҳои асримиёнагии таърихро аз қабилӣ маъхазот ё ҳуҷҷатҳои қозигӣ, ҳукмнома, иноятнома, ярлик ва амсоли онҳоро низ амиқ меомӯзанд. Ин санадҳо аз тарафи ҳокимон ва феодалон дар вақтҳои гуногун ба ашхоси алоҳида дода шудаанд. Мундариҷаи ин навь сарчашмаҳо гуногун буда, дар онҳо сухан бештар дар бораи инъом кардан ё фурухтани замин ва боғу об, ба мансабҳо таъин кардани одамони гуногун меравад. Ин навь маъхазҳои таърихро аз дасти соқинони шаҳрҳои деҳот пайдо кардан мумкин аст.

Солҳост, ки қормандони шӯъбаи таърихи асрҳои миёна ва нави Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Тоҷикистон машғули ҷамъ овардани маводҳои нави таърихӣанд. Ҳоло дар ганҷинаи ин шӯъба зиёда аз шаш ҳазор ин навь ҳуҷҷатҳо ҷамъ омадаанд, ки таърихи ноҳияҳо ва шаҳрҳои гуногуни Тоҷикистон ва Ўзбекистонро дар тӯли асрҳои XV – аввали асри XX дарбар мегиранд.

Сарчашмаи муҳими дигари таърихӣ, ки бар замми бурҳону далел намунаи беҳтарини санъати сангтарошӣ (ҳаҷҷорӣ) ва ҳаттотӣ ба ҳисоб меравад, қатбаҳост. Дар шӯъбаи номбурда наздик ба 2500 қатбаи рӯи шаҳу санг ва оромгоҳҳо гирд оварда шудааст, ки қўхнатарини онҳо ба асри XI тааллуқ дорад. Аз рӯи ин навь сарчашмаҳои нодир мо бо номҳои зиёди ҳаттотони

PDF Compressor Free Version

ҳазор чизе дар фуруш боқӣ намонд. Дар рӯзнамаву маҷаллаҳо ба се забон (тоҷикӣ, ўзбекӣ ва русӣ) тақризҳои мусбӣ ҷоп шуданд. Масалан, доктори ҷлми таърих, роҳбари экспедитсияи бостоншиносӣ Панҷакент Александр Маркович Беленитский дар рӯномаи “Коммунист Таджикистана” (18 январӣ соли 1976) тақриз ҷоп карда, аз нашриёти “Ирфон” хоҳиш намуд, ки ин асар хатман ба забони русӣ тарҷума ва нашр шавад.

Тақрибан дар як вақт бо ин тақриз арбоби намоёни давлати тоҷикон Абдулаҳад Қаҳҳоров ба номи муаллиф мактуб навишта, нисбати ин китоб бо як меҳру муҳаббат суҳанронӣ намуда, изҳори ақида намуданд, ки бо А.М. Беленитский ҳамфикрӣ доранд. Ин мактуб бо чунин тақлифҳо хатм шудааст: «Ин китоб агар бо забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ўзбакӣ ва русӣ тарҷума шуда, нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд». Мо бамаврид шуморидем, ки тақризи А. М. Беленитский ва мактуби А. Қаҳҳоровро дар охири ин китоб замима намоем.

Азбаски ин китоб ба шаҳрҳои Афғонистон бахшида шуда буд, олимони афғонӣ ба он низ ҳавасманд гашта буданд. Маҷаллаи “Ҳироти бостон” (шумораи дуввум, соли 1985) бо номи “Ҳирот аз назари ҷаҳонгардон” як боби ба шаҳри Ҳирот бахшидаи китоби бандаро ҷоп кард.

Нашриёти “Ирфон” дархости олимони бостоншинос ва дигар хонандагони сершуморро ба инбат гирифта “Аз паи таърихи кӯҳан”-ро ба забони русӣ бо номи “По следам прошлого” соли 1982 аз ҷоп баровард. Нашри дуввуми китоб албатта ислоҳу иловаҳо дошт.

Баъд аз воқеаҳои дар Афғонистон рух дода аз дасти “толибон” хароб гаштани баъзе шаҳру кишлоқҳои бостонии ин мамлақати ғурастар хонандагон аз ман хоҳиш намуданд, ки китоби худро аз нав ба ҷоп омода намоям, то ки мардум донанд, ки сӣ сол қабл аз ин харобаҳо-шаҳрҳо симони дигар доштанд.

Илтимоси донишмандон ва хонандагони сершуморро ба инбат гирифта, камина бо андак илова ва ислоҳҳо китобро бо номи “Шаҳрҳои Афғонистон. Сӣ сол қабл аз ин” ба ҷоп омода сохтам. Умедворам, ки хонандагони ин китоб аз он манфиат хоҳанд гирифт.

ҳазор чизе дар фуруш боқӣ намонд. Дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба се забон (тоҷикӣ, ӯзбекӣ ва русӣ) тақризҳои мусбӣ ҷоп шуданд. Масалан, доктори илми таърих, роҳбари экспедицияи бостоншиносӣ Панҷакент Александр Маркович Беленитский дар рӯзномаи “Коммунист Таджикистана” (18 январӣ соли 1976) тақризи ҷоп карда, аз нашриёти “Ирфон” хоҳиш намуд, ки ин асар ҳатман ба забони русӣ тарҷума ва нашр шавад.

Тақрибан дар як вақт бо ин тақризи арбоби намоёни давлати тоҷикон Абдулаҳад Қаҳҳоров ба номи муаллиф мактуб навишта, нисбати ин китоб бо як меҳру муҳаббат суҳанронӣ намуда, изҳори ақида намуданд, ки бо А.М. Беленитский ҳамфикрӣ доранд. Ин мактуб бо чунин тақлифҳо хатм шудааст: «Ин китоб агар бо забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ӯзбакӣ ва русӣ тарҷума шуда, нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд». Мо бамаврид шуморидем, ки тақризи А. М. Беленитский ва мактуби А. Қаҳҳоровро дар охири ин китоб замина намоем.

Азбаски ин китоб ба шаҳрҳои Афғонистон бахшида шуда буд, олимони афғонӣ ба он низ ҳавасманд гашта буданд. Маҷаллаи “Ҳироти бостон” (шумораи дуввум, соли 1985) бо номи “Ҳирот аз назари ҷаҳонгардон” як боби ба шаҳри Ҳирот бахшидаи китоби бандаро ҷоп кард.

Нашриёти “Ирфон” дархости олимони бостоншинос ва дигар хонандагони сершуморро ба инобат гирифта “Аз паи таърихи кӯҳан”-ро ба забони русӣ бо номи “По следам прошлого” соли 1982 аз ҷоп баровард. Нашри дуввуми китоб албатта ислоҳу иловаҳо дошт.

Баъд аз воқеаҳои дар Афғонистон рух дода аз дасти “толибон” хароб гаштани баъзе шаҳру кишлоқҳои бостонии ин мамлакати гурасрор хонандагон аз ман хоҳиш намуданд, ки китоби худро аз нав ба ҷоп омода намоям, то ки мардум донанд, ки сӣ сол қабл аз ин харобаҳо-шаҳрҳо симои дигар доштанд.

Илтимоси донишмандон ва хонандагони сершуморро ба инобат гирифта, камина бо андак илова ва ислоҳҳо китобро бо номи “Шаҳрҳои Афғонистон. Сӣ сол қабл аз ин” ба ҷоп омода сохтам. Умедворам, ки хонандагони ин китоб аз он манфиат хоҳанд гирифт.

гумном, заминдорон ва намунаи эҷодиёти даҳанакии халқ дар асрҳои куҳан, таърихи паҳншавии мероси адабии классикони адабиёти тоҷик дар маҳаллаҳои гуногун, аз ҷумла кӯхистони дурдаст ва ғайра ошно мешавам. Ин нави хатҳо дар рӯи зарфҳои биринҷӣ, мисӣ, сафолӣ, тангаҳо, матоъҳои бофта ё навиштаканд шудаанд. Аммо асарҳои муаррихони замони гузашта, сарчашмаҳои номбурда ва дигар маводҳои маълуми таърихӣ барои нисбатан пурра омӯхтани таърихи як халқ ё худ таърихи аҳолии ноҳияҳои алоҳидаи Тоҷикистон кифоят намекунанд. Бинобар он муаррихон доимо дар ҷустуҷӯи сарчашмаҳои тоза таърихӣ мебошанд ва маъхазҳои таърихӣ, ки дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мавҷуд буданд, асосан аз пеши назари онҳо гузаштаанд. Акнун вақте расидааст, ки сарчашмаҳои таърихӣ дар ҳудуди кишварҳои ҳамсоя мавҷудбуда низ омӯхта шаванд, зеро халқҳои Мовароуннаҳр бо халқҳои дигари Шарқ – афғонҳо, эронӣён ва ҳиндуҳо асрҳои зиёд, ки ҳамсоягӣ дошта, дар гузашта хатто (баъзан) дар зери асорати як давлат мемонданд. Аз ҳамин сабаб як қисм сарчашмаҳои заруриро дар ҳудуди ин мамлакатҳо пайдо кардан мумкин аст.

Барои ошно шудан бо маъхазҳои таърихӣ ва адабиёти халқҳои Мовароуннаҳр дар Афғонистони ба мо ҳамсоя муаллифи ин сатрҳо аввали баҳори соли 1972 ба ин кишвар сафар карда буд. Дар бадали ду моҳ бисёр ганҷинаи дастхатҳои шахрҳои Кобул, Мазори Шариф, Хирот, Ғазний, Қандаҳор, китобхонаҳои шахсӣ, бозорҳои китобфурушии шахрҳои Балху Ҷалолобод ва қисман музофоти онҳо аз назар гузаронида шуд.

Ҳоло таассуроти ин сафарро мухтасар манзури хонандагон намуда, мехоҳем онҳоро бо сарчашмаҳои таърихӣ дар ин мулк ба ҷашмасида мухтасаран шинос кунем. Ин кори хайр барои тадқиқотчиёни оянда аҳамияти калонро дорост.

ДАР КОБУЛ

Кобул яке аз шахрҳои қадимаи Осиёи Марказӣ ва аз аввали асри XIX то ба ҳол пойтахти давлати Афғонистон аст. Муаллифи ин сатрҳо бори аввал ба ин шахр соли 1959 ҳамроҳи як гурӯҳ олимони шӯравӣ сафар карда буд. Бори дувум 8 моҳи март соли 1972 ҳамроҳи олими Ўзбекистонӣ, навоишинос, доктори

илмҳои филология Абдуқодир Ҳайитматов ба Афғонистон омада, ворида шаҳри Кобул гардидам. Агар 13 сол қабл аз ин самолёти "ИЛ-14" моро ба фурудгоҳи начандон калони ин шаҳр расонида бошад, ин дафъа самолёти "ИЛ-18" ба фурудгоҳи ниҳоят ободи Кобул овард, ки бо ёри техникии Иттифоқи Шӯравӣ бино шудааст. Тағироти дар ин муддат рӯй дода дар ҳар кӯчаи Кобул аён мегардид. Масалан, як қисм кӯчаҳои шаҳр васеъ ва мумфарш шуда, дар ду канори онҳо биноҳои нави бисёррошонаи ҳозиразамон қомат афрохтаанд. Сохтмони дахҳо ин навь биноҳо дар «микрорайон»-и Кобул (афғонҳо низ микрорайон меноманд) ба анҷом расида, дахҳои дигари он давом дорад, ки махсули кори мутахассисони шӯравист. Беруни деворҳои шаҳри қадима, дар наздикиҳои қалъаи кӯҳна, ки қалъаи Фатхуллоҳон ном дорад, шаҳри нави Кобул пайдо шудааст. Миқдори зиёди аҳолии Кобул дар ҷои ҳамвор замин пайдо карда натавониста, хонаҳои истиқоматии худро дар доманаҳои кӯҳу адирҳои атрофи шаҳр бино кардаанд. Вале биноҳои гуногуншакл ба намуди умумии шаҳр таъсири манфӣ расонидаанд. Бинобар ин ҳоло сохтмони ин навь иморатҳо расман манъ шудааст.

Боз як тағироти дигар, ки чи дар Кобул ва чи дар шаҳрҳои дигари Афғонистон ба ҷашм мерасад, дар кӯчаҳо зиёдтар дучор омадани занони бечодар ва духтарчаҳои мактабхон аст. Тағироти

Ҷодаи Саттор дар Кобул

куллӣ дар афзудани адади мошинҳои боркашу сабуқрав, зиёд шудани аҳолии шаҳрҳо ва ғайра низ мушоҳида карда мешавад.

Сафари мо ба Афғонистон аз тарафи Академияи фанҳои собиқ СССР хидоят шуда буд. Афғонистон ба Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон доир ба сафари ҳамкории олимони ин ду кишвар бо ҳамдигар созишномаҳо баста буданд. Дар асоси ин гуфтушунӣ мо ба Вазорати номбурда, ба хузури оғои Шарифӣ ҳозир шудем. Ӯ моро ниҳоят самимона қабул карда, аз сафари худ ба Душанбе (соли 1968), аз сӯхбатҳои бо рафикон М. Осимӣ, М. Турсунзода ва Б. Фафуров бо қамоли мамнуният ҳикоят кард. Баъд аз фаҳмидани мақсади сафари мо ӯ гуфт, ки ин навъ равобигӣ илмӣ байни олимони ду давлат, махсусан давлатҳои ба ҳам дӯсти ҳамсоя – Афғонистон ва Иттиҳоди Шӯравӣ на танҳо ба манфиати илм аст, балки дӯстии деринаи моро боз ҳам мустаҳкамтар мегардонад.

Аз гуфти оғои Шарифӣ маълум гардид, ки кори микрофилм намудани дастанависҳои дар Афғонистон то ҳол ҷорӣ нашудааст. Афғонҳо ба наздикӣ ин навъ мошинро аз Америко харида бошанд ҳам, ҳанӯз шахсе, ки онро идора карда тавонад, набудааст. Аз ин рӯ оғои Шарифӣ бо ҳазл гуфт, ки ҳанӯз “Фили мо бе филбон аст.” Аммо баъд ба тарзи ҷиддӣ илова кард: “Агар одамони Шӯравӣ дар тайёр намудани ин навъ мутахассис кӯмак расонанд, кори мо ниҳоят сахл мешуд ва дастанависҳои дар Афғонистон маҳфузбуда низ дастраси тадқиқотчиёни шумо мегардиданд.”

Рузи дигар оғои Шарифӣ ва муовини ӯ оғои Насрин бори дигар моро пазируфта, барномаи корамонро дар ш. Кобул таъин карданд ва бо оғои Моили Ҳираӣ, ки шоир ва олими номи Афғонистон аст, моро шинос намуда, ӯро меҳмондор ё худ роҳбалади мо муқаррар намуданд. Дар рӯзҳои корамон дар Кобул оғои Моили Ҳираӣ, ки шахси ниҳоят ҳалиму хоксору пурдон аст, ҳамроҳи мо буд. Ӯ моро ба китобхонаҳои “Нусухи хаттӣ”, “Анҷумани таърих”, Пуҳантуни (университети) Кобул, китобхонаи Омма ва ҷанд китобхонаи шахсӣ бурда, кушишҳо мекард, ки мо ба ватани худ “дасти холя” барнагардем.

Микдори зиёди китобҳои қалами Кобул дар китобхонаи “Нусухи хаттӣ”, дар хузури Вазорати иттилоот ва култури Афғонистон маҳфуз будааст. Як қисми дастхатҳои ин китобхона нусхаҳои қалами асарҳои маълуми классикони бузург – Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигарон буда, дар асрҳои XIV-XVI бо дасти хаттотони номӣ Миръимод, Муҳаммад Хусайни наққош,

Миралии Ҳиравӣ, Искандар бинни Масъуд ва дигарон китобат шуда, як миқдори онҳо нақшу нигор ва миниатюраҳо доранд. Дар яке аз девонҳои Ҳофиз, ки бо қалами Муҳаммад Мӯҳсини Котиби Ҳиравӣ китобат шудааст, акси тахминии ҳуди шоир тасвир ёфтааст. Бо миниатюраҳои Бехзод дар як ҷилд “Ҳафт авранг”-и Ҷомӣ, “Ҳамса”-и Низомӣ ва “Ҳамса”-и Амир Хусрави Деҳлавӣ ороиш ёфтаанд. Бояд қайд намуд, ки дар Афғонистон миниатюраҳои зиёдеро ба қалами Бехзоди бузург мутааллиқ шуморидаанд.

Аксарияти миниатюраҳои Бехзод ва дигар устодони гузашта, ки дар музей ва китобхонаҳои Афғонистон маҳфузанд, ҳанӯз чоп нашудаанд. Омӯхтан ва чоп кардани онҳо дар таърихи маданияти на танҳо халқҳои Афғонистон ва Мовароуннаҳр, балки дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ низ ҳиссаи арзанда хоҳад шуд.

Дар китобхонаҳои Пуҳантуни Кобул ва “Анҷумани таърих” доир ба таърих ва адабиёти тоҷик сарчашмаҳои мавҷуданд, ки ҳанӯз дар илм васеъ истифода нашудаанд ва баъзеи онҳо дар захираи дастхатҳои мамлақати мо хеле кам дучор мешаванд ё худ тамоман вучуд надоранд. Ду ҷилд дастхат бо номи “Бухорон Шариф” ё худ “Ҷамеъ-ал-аҳодиси Бухорӣ” дар асри XVI китобат шудааст. “Иншооти Ҷомӣ”, девони Ҳузурии Бухорӣ, “Том-ат-таворих”, “Рисола дар баёни мазороти Балх” ё худ “Ҳафтод машоихи Балх”, ки дар онҳо бисёр маълумотҳо доир ба олимони ва аҳли адаби Мовароуннаҳр низ ҳастанд, “Сабҳат-ал-ахбор”, “Таърихномаи Ҳирот” ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

Аз сарсухан ё худ баъзе қайдҳои он нусхаҳо маълум мешавад, ки чанде аз ин китобҳо дар худуди Мовароуннаҳр китобат шуда, ё худ муаллифонашон аз Бухорову Самарқанд будаанд.

Дар китобхонаи Омма раиси он оғои Муҳаммадкарими Шевун интизори мо буд. Ӯ, ки борҳо ба Ҷигитҳои Советӣ сафар кардааст, давлати мо ва одамони моро хеле хуб медонист. Мавзӯи сӯхбати ӯ ҳамкориҳои олимони ва якҷоя омӯхтани маъхазҳои таърихӣ буд. Бо хоҳиши оғои Шевун мо аз қору бори олимони тоҷику ўзбек ва наشري хуччатҳои таърихӣ ҳикоят намуда, якҷанд асари худро барои китобхона тўхфа намудем. Аз сӯхбат маълум шуд, ки дар китобхонаи Омма асарҳои қаламӣ набудааст. Дар ин ҷо ӯ як хонаро барои китобҳои тўхфакардан олимони афғон марҳум Сарвари Гӯё ҷудо карда будааст. Дар байни китобҳои ин олим асарҳои олимони ва шоирони тоҷик низ ба назар мерасиданд. Умуман, дар китобхонаи Омма як миқдор китобҳо ба забонҳои

русӣ ва тоҷикӣ гирд омадаанд. Муовини оғои Шевун мактаби олиро дар Москва хатм намуда, ихтисоси китобдориро азхуд кардааст ва ба забони русӣ хеле хуб гап мезад.

Оғои Шевун инчунин вазифаи раиси ҳамаи китобхонаҳои Афғонистонро ба ӯ саркард. Аз рӯи гуфтаи ӯ, соли охир дар Афғонистон се китобхона кушода шудааст, ки яки он дар шаҳри Ғазний буда, номи Беруниро гирифтааст. Раис ба девори хучраи корини худ харитаи Афғонистонро овехта, дар рӯи он харҷо-харҷо байрақчаҳо задааст, ки ба китобхонаи дар маҳалҳо вуҷуд дошта ишорат мекунад. Дар рӯи ин харита чамъ 16 байрақча намудор аст.

Сӯхбати дукартатро дар китобхонаи Омма бо оғои Шевун, муовини ӯ, кормандони китобхона ва оғои Моили Ҳиравӣ, ҳамин навъ сӯхбатҳоро дар Пуҳантуни Кобул бо оғои Мирхусайншоҳ – декани факултети адабиёт ва таърих ва муаллимони ин факултет, дар академияи “Пашту Тулона” бо оғои Риштин – раиси он ва кормандони он ҷо, бо маъруфтарин таърихшиносони Афғонистон дар муассисаи илми “Анҷумани таърих”, ки як навъ хизмати Институти таърихро адо мекунад, машварати илмӣ номидан мумкин аст. Олимони Афғонистон мехостанд, ки бо тарзи кори тадқиқотии олимони советӣ дар ҳиссаи омӯхтани таърихи халқҳо бештар шинос шаванд. Дар навбати худ, маслиҳатҳои онҳо барои босамара ба анҷом расидани сафари мо дар Афғонистон ниҳоят хайрхоҳона ва меҳрубона буд. Тавсияҳои онҳо ба мо имконият доданд, ки дар муддати кӯтоҳ миқдори зиёди асарҳои қаламӣ ин сарзаминро аз назар гузаронем.

Дар бораи ҳамаи асарҳои дар боло номбурда ё худ дигар дастхатҳое, ки мо онҳоро дар ин ҷо номбар накардаем, таваққуф кардан аз имкон берун аст. Фақат дар бораи “Том-ат-таворих” ном асар, ки дар ганҷинаҳои Иттиҳоди Шуравӣ дучор намеояд, чанд сухан гуфтавро зарур медонем.

Саҳифаи аввали ин дастхат ноқис буда, номи мусаннифи он маълум нест. Соли таълифи асар 1006 ҳиҷрӣ (1597-1598 мелодӣ) қайд шуда, муаллиф ин китобро ба номи Абдулмуъминҳои писари Абдуллоҳони Шайбонӣ (1583-1598) таълиф карда буд. Абдулмуъминҳои 26 сол дар Балху Бадахшон аморат дошта, муддати шаш моҳ (соли 1698) тахтнинии Бухоро гашт. Олими намоёни афғон марҳум Фикрии Салҷуқӣ, ки ин дастхат аз тарафи ӯ ба китобхонаи “Анҷумани таърих” эҳдо шудааст, дар бораи аввали он қайд кардааст, ки ин нусха камёб ва ҳатто шояд ягона

бошад. Мусаннифи он маълум нест. Баъд аз бозгашт ба ватан ба муаллифи ин сатрҳо муяссар гардид, ки аз тарафи Абдуллои Балхӣ таълиф шудани ин асарро муайян намояд. Вале баъзе касон (масалан, В. В. Бартолд “Отчёт о командировке в Туркистан”, асарҳо, ҷилди VIII) интибоҳкорона навиштаанд, ки “Том-ат-таворих” ва “Зубдат-ал-осор” як асар мебошанд. Тадқиқотҳо нишон доданд, ки “Том-ат-таворих” ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф шуда, воқеаҳои таърихи то охири асри XVI дар бар карда, “Зубдат-ул-осор” бошад, ба забони туркӣ аз тарафи Абдулло бинни Муҳаммад бинни Алий Насруллоҳӣ таълиф шуда, воқеаҳои таърихи то соли 1525 дар бар кардааст.

Тасвири воқеаҳои таърихӣ, ки муаллифи “Том-ат-таворих” дар асари худ гирд овардааст, маълумоти моро доир ба таърихи водихои Ҳисор, Вахш, Қаротегин, Бадахшон, шаҳрҳои Конибодом, Хучанд ва Ҷротеппа дар давраи истило ва ҳукмронии сулолаи Шайбонӣён пурратар мегардонад. Истилоҳот ва номҳои ҷуғрофӣ, ки дар ин асар истифода шудаанд, ҷолиби диққати махсус мебошанд. Масалан, дар “Худуд-ул-олам”, асари ҷуғрофӣ асри X, номи шаҳри Вахш дучор мешавад. Дар замони Темуриён Вахш яке аз шаҳрҳои калони ҳамин ном водӣ буд. Харобаҳои ин шаҳро ҳоло ҳам дар соҳили дарёи Вахш, дар наздикии роҳи мошингарди байни Қўрғонтеппа ва Қолхозобод дидан мумкин аст. Аммо номи вилоят, ки тобон ин шаҳр буд, дар сарчашмаҳои таърихӣ ба мо дастрасшуда дучор нашуда буд. Муаллифи “Том-ат-таворих” шаҳри Вахшро “Қалъаи Вахш” ва вилояти тобонро “Вахшвор” номидааст, ки ба номи ҷуғрофӣ ҳамроҳ шудани суффикси “вор” як амри маълум аст, монанди Сангвор дар болооби дарёи Хингоб, ё худ Шинвор дар вилояти Нангархори Афғонистон.

Дар ҳамин асар дарёи Кофарниҳон – Кофарнаҳанг ва шаҳри Конибодом - Кандибодом номида шудааст. Муаллифи асар алфози арабӣ ва муғулии баъзе истилоҳотро низ зикр мекунад.

Дар “Том-ат-таворих” аз таърихи истилои Шайбонӣён, ғоратгарии лашкариёни ӯ, харобшавии шаҳру деҳот, воқеаҳои муҳим нақл шудааст. Масалан, муаллифи асар муҳосираи қалъаи Ҳисор ва оқибатҳои онро чунин ба қалам медахад: “То ду моҳ пайваста дил аз ҷон гусиста, кӯшишҳои мардона ба ҷой оварданд ва ҳар рӯз аз ҳар ду ҷониб каси бисёр ба қатл мерасид ва аз ҳеч маҳал мардуми дарунро (яъне қалъаи Ҳисорро – А.М.) мададе, умедворе набуд”. Оқибат баъд аз ҷангҳои дастбагиребон бо

лашкари Ҳамза Султон ва Маҳдӣ Султон муяссар мешавад, ки қалъаро забт кунанд: “Ба зудии зуд ба даруни қалъа даромада, - менависад муаллифи “Том-ат-таворих” – лашкариёни хон дасти тороч бар амвол ва ашъи элу улус кушода, хазоин ва дафоини умаро ба аъени мардуми дарунро барбод дода, ба берун кашиданд. Сиҳикадони зебо ва болобаландони раънои шаҳриро сар ба саҳро чун сайд рабуда, ҳар тараф ба беша ва гӯшаи худ мекашиданд ва дили нозуки он дилбарон чун зулфи худ парешон шуда, ашк аз дидаҳои ғамдидаи эшон равон мерафт”.

Бояд гуфт, ки дар “Том-ат-таворих” доир ба тақдири занон, беҳуқуқии онҳо, занчаллобии ашроф, ба воситаи занон ба мақсади сиёсии худ соҳиб шудан ва ғайра маълумотҳои зиёде оварда мешавад.

Тақдири сокинони дигар шаҳру деҳоте, ки лашкари Шайбониҳон ба он ҷойҳо ҳамла мекард, низ мудҳиш буд. Масалан, Шайбониҳон соли 906 ҳиҷрӣ (1500-15001) қалъаи Дабусиро фатҳ намуда, ба қатли он ҳукм фармудааст. Ба гуфти муаллифи “Том-ат-таворих”, қалъаи Дабусӣ, ки яке аз қалъаҳои мӯътабари вилояти Миёнкол ва Суғд буд, аз он замон вайрон шуда,

Оромгоҳи Бобур Мирзо дар Кобул. А. Мухторов бо як гурӯҳ бостоншиносони Афғонистон. Соли 1985

дигар ба ҳоли асли наомадааст. Баъди як соли ин воқеа лашкари Шайбонихон “аз оби Хучанд гузашта, Шохрухияро то лаби оби Чирчиқ тохта, дувист ҳазор гӯсфанд, панҷ ҳазор асп, се ҳазор барда (ғулом) ўлча карда, ҳазору панҷсад нафар духтар асир гирифта, маъа ашъи хона оварданд. Машҳур аст, ки панҷоҳ ҳазор уштур ўлча гирифта, аз он ҷо ғалла бор карда оварданд”.

Тасвири ин навъ ҳодисаҳои ҷонгудози айёми забти Мовароуннаҳр аз тарафи Шайбонихон дар “Том-ат-таворих” доманадор аст. Дар ҳошияи ин асар аз тарафи шахсони номаълум дар солҳои гуногун қайдҳо шудаанд. Касе гуруснагии дар Бухоро, дар арафаи шӯриши соли 1810 рӯйдодаро барои хотира қайд кардааст. То ҳол ин воқеа дар адабиёти мавҷуда чандон возеҳ акс наёфта буд. Илова бар он, ин хотира шоҳиди он аст, ки “Том-ат-таворих” дар Бухоро ё худ дар музофоти он навишта шудааст.

Аз дастнависиҳои ҷолиби диққат, ки дар китобхонаи “Анҷумани таърих” маҳфуз аст, китоберо бояд ном бурд, ки се асари гуногунмазмунро дар бар мекунад: “Сабҳат-ал-ахбор”-и Мавлоно Юсуф бинни Абдуллатиф, ки ба султони турк Сулаймон (1520-1566) бахшида шудааст, “Таворихи касира” ва “Музокир-ул-асҳоб”-и Малехои Самарқандӣ. Омӯхтани ҳар кадоми ин асарҳо манфиати зиёд дорад. Аммо ҳоло мо лозим донистем, ки диққати хонандагонро танҳо ба “Музокир-ул-асҳоб” ё худ “Тазкираи Малехои Самарқандӣ” ҷалб намоем.

Маълум аст, ки доир ба ин асар олимони махсусан академик Абдулғанӣ Мирзоев тадқиқотҳо ҷоп карда, дар асоси он корҳои муҳими илмӣ ба анҷом расонидаанд. Мутаассифона, дар китобхонаҳо миқдори нусхаҳои қаламии ин тазкира чандон зиёд нест. Нусхаи дар Душанбе буда соли 1929, нусхаҳои дар Тошканд ва С.-Петербург буда дар нимаи дуюми асри XIX рӯйбардор шудаанд. Дастнависи китобхонаи “Анҷумани таърих”-и Афғонистон соли 1228 ҳиҷрӣ (1813 мелодӣ) китобат шуда, дар охири китоб, баъди зикри ин сана, чор саҳифа илова дорад, ки дар онҳо зери сарлавҳаҳои зерин маълумотҳои таърихӣ ва биографӣ гирд омадаанд: “Дар таърифи Самарқанд мин мароми Малех”, “Татабуъи мулло Восил”, “Татабуъи Роқим, Мумтоз, Фитрат, Мирзо Араб, Мулҳам, Ниёзбек, Шоҳид, Аҳмад ва Аршад”. Ин иловаҳо дар нусхаҳои дигари тазкираи Малехо ба назар намерасанд.

Дар Кобул боз ду нусхаи тазкираи Малехои Самарқандӣ мавҷуд аст, ки дар китобхонаҳои шахсӣ нигоҳ дошта мешаванд. Яке аз

ин нусхаҳо дар китобхонаи Муҳаммад Солеҳ Парвонто ном каси китобдӯст, ки ӯ шахсан онро аз рӯи нусхаи соли 1228 ҳичрӣ рӯйбардор кардааст ва нусхаи сеюми асар дар китобхонаи меҳмондори мо Моили Ҳиравӣ мавҷуд аст, ки соли 1142 ҳичрӣ (1729-1730 мелодӣ) китобат шуда, шояд кӯхнатарин нусхаи тазкираи Малехои Самарқандӣ бошад. Дар охири асар бо номи “Мулҳақот” иборат аз 50 саҳифа иловаи Малехо ба ин тазкира мавҷуд аст. “Мулҳақот” дар аксар нусхаи мавҷудаи ин тазкира дучор намеояд. Аз сарсухани қисми иловагии ин асар маълум мешавад, ки “Мулҳақот” соли 1103 ҳичрӣ (1691-1692 мелодӣ) ба охир расида буд.

Ҳар як нусхаи ба тозагӣ пайдошудаи тазкираи Малехои Самарқандӣ, қатъи назар аз санаи китобат, аз сабаби камии нусхаҳо ва нодир будани санадҳои таърихӣ ва адабии дар он гирдомада як ҳодисаи хурсандибахш аст.

Умуман, бояд гуфт, ки дар китобхонаҳои шахсии Афғонистон дастхатҳое, ки онҳо ҳанӯз дар асарҳои олимони муосир истифода нашудаанд, кам нестанд. Моили Ҳиравӣ ба мо якчанд дастхат нишон дод, ки дар байни онҳо як тазкира ба се диққатангез буд.

Ном ва соли таълифи ин тазкира ҳанӯз маълум нашудааст, чунки китоб аввалу охир надорад: аз аввал 642 ҷараҳ (1284 саҳифа) нобуд шуда, дар ҷараҳи охир рақами 993 гузошта шудааст. Аз рӯи қоғаз, ҳусни хат ва баъзе санаҳои биографӣ тахмин меравад, ки тазкира дар аввалҳои асри XVII дар Ҳиндустон тасниф шудааст.

351 ҷараҳи (702 саҳифа) боқимондаи ин асар се бобро дар бар мегирад, қисми боби IX, боби X ва қисми боби XI-ро фаро мегирад. Боби X-XI бо феҳраст оғоз ёфтаанд. Дар ин се боб тарҷумаи ҳоли 373 олим, шоир, мутафаккир ва дигар арбобони илму дониши қарнҳои X-XVI зикр шудааст. Ҳайр аз ин, боби XI “Дар зикри нисоئي орифон” ном дошта, тарҷумаи ҳоли 38 занро дар бар мегирад. Маълумотиҳои ин тазкира мавзӯи тадқиқоти махсус бояд қарор гирад. Барои таъкиди аҳамияти ин асар якчанд мисол меорем, ки фикри ақидаи муаллифи асарро нисбат ба бузургони гузашта акс менамояд. Дар тазкира нақлу ривоят ва маълумоти тарҷумаиҳолӣ доир ба Носири Хусрав чунин оғоз ёфтааст: “Самарраи шачараи вилоят, гулдасти чамани иноят, тахтनिшини маҳфили суҳанварон, сахнофарини маҷлиси донишварон, дурри маҷмари фасоҳат пешрав – Сайид Носири Хусрав”.

Аз забони қасони дар ин тазкира номбаршуда ақидаҳои аҷиб

баён шудааст. Масалан, муаллифи тазкира дар бораи шайх Бурхониддин Насафӣ сухан ронда, мисоли зеринро аз хулку атвори ӯ меорад: “олими омил, фозили комил, алломаи рӯзгор, воситаи кирдигор, мухити шоҳ Начафӣ – шайх Бурхониддини Насафӣ. Ӯ донишманди комилҳол буд. Агар шогирде ба хидмати ӯ биёмади, то чизе нахонад, ӯ гуфтӣ, ки се шартро қабул кун, то туро таълим кунам. Яке он, ки таъом як вақт хӯрӣ, то чоӣ илм хоӣ бимонад. Дуюм он, ки сабакро қазо накуӣ, ки агар як рӯз нахонӣ, рӯзи дуюм туро сабақ нагуям. Сеюм он, ки чун маро дар роҳ пеш оӣ, ҳамин салом кунӣ ва бигзарӣ. дастбӯсӣ, пойбӯсӣ ва ифроти таъзим дар роҳ накуӣ”.

Дар тазкира аз ҳаёти шахсони гуногун, ки як қисми онҳо ханӯз номаълуманд, инчунин аз хулку атвори одамони номдор мисолҳои ҷолиби диққат оварда шудааст. Масалан, аз ҳаёти Мир Шамсиддин Яҳёи Бадахшонӣ (маъруф ба Мири Бузург), ки гӯё 70 илмро азхуд карда будааст, дар зимни маълумот гуфта мешавад: “Нисбати иродат ва хилофати эшон ба сӯфӣи Мӯзафурӯш аст, ки дар Самарқанд мебуд, бар қадами фикру таваккул истиқомат дошт ва футӯҳи салотин ва умаро қабул намекард, кути аъён ва атфол аз вайнӣ ҳалоли касби мӯзафурӯшӣ месохт”. Дар тазкира соли вафоти Мири Бузург 994 хичрӣ (1586 мелодӣ) сабт шудааст.

Дар ин тазкира сухан дар бораи баъзе олимони низ меравад, ки онҳо дар замони Бобур Мирзо (1483-1530) аз Мовароуннаҳр ба Ҳиндустон муҳоҷират кардаанд.

Аз рӯи матни катибаҳои мазороти Кобул маълум мешавад, ки мовароуннаҳрҳои дар ин шаҳр мадфун зиёд будаанд. Масалан, Шоҳ Абуишҳок ё худ Хоҷа Бузурги Хатлонӣ (Кӯлобӣ), ки дар замони Шохруҳ Мирзо ҳалок шудааст, Сайид Муҳаббатшоҳи Бухорӣ, ки соли 1253 хичрӣ (1837-1838 мелодӣ) вафот кардааст ва ғайра. Дар Сеулуг ном ҷой қабрҳои зиёди катибадор мавҷуд аст, ки дар рӯи ду санг чунин матнҳо сабт шудаанд: “Таърихи вафоти марҳумаи мағфура Фаҳруннисобегим ҳазрат бинти Султон Улугбеки ғозӣ, сана 911 хичрӣ” (1505-1506 мелодӣ); “Таърихи вафоти марҳума Окбегим бинти Султон Улугбеки ғозии марҳум. Сана 916 хичрӣ” (1506-1507 мелодӣ). Ҳоло гуфта наметавонем, ки ин ду зан духтарони олими ситорашинос Улугбек (набераи Темурланг) бошанд ё худ духтарони дигар Улугбек. Маълум, ки номи яке

аз писарони Султон Абӯсаид Мирзо, набераи Мироншоҳ (писари калони Темур) низ Султон Улуғбек буд. Султон Абӯсаид Мирзо соли 861 хичрӣ (1456-1457 мелодӣ) аз Самарқанд омада, ӯро соли вилояти Ғазний ва баъзе вилоятҳои Ҳиндустонро забт намуда, писараш Улуғбекро дар Ғазний ҳоким таъин карда буд. Ӯ соли 907 хичрӣ (1501-1502 мелодӣ) вафот намуда, холо қабраш дар назди шаҳри Ғазний аст. Шояд ду зани номбурда духтарони ҳамин Улуғбек, писари Абӯсаид бошанд, ки баъд аз 4-5 соли вафоти падарашон дар Кобул дафн шудаанд. Дар қанори шаҳри Кобул Гузаргоҳ ном ҷои ниҳоят барҳавои хушманзара ва дилкашу сероб мавҷуд аст, ки холо ин ҷойро “Боғи Бобур” меноманд. Зеро дар замони Бобур Мирзо Гузаргоҳ аз ҳозирааш васеътар ва хушхавотар буда, ба Бобур писанд омадааст ва ӯ васият кардааст, ки часадашро дар ҳамин ҷой ба хок супоранд. Вақте ки Бобур дар шаҳри Ағраи Ҳиндустон вафот мекунад, наберааш Акбар (1556-1605) васияти бобояшро ба ҷо оварда, часади ӯро ба Кобул кӯчонда, дар ин боғи бошукӯҳ ба хок месупорад. Холо қабри Бобур дар доманаи кӯҳи “Боғи Бобур”, дар зери айвончаест, ки тахминан соли 1934 сохта шудааст. Дар рӯи қабри Бобур сангҳои мрамор ва яшм гузошта шудаанд. Ин сангҳо бо фармони писари Акбар, подшоҳи Ҳиндустон Ҷаҳонгир (1605-1627) дар ибтидои асри XVII гузошта шудаанд.

Дар яке аз ин лавҳаҳо, ки якуним метр иртифоъ ва ним метр арз дорад ва аз мрамори сафед аст, чунин матн ба назар мерасад:

*Подшоҳе, к-аз ҷабинаш тофтӣ нури алоҳ,
Он Зӯҳриддин Муҳаммад буд Бобур-подшоҳ:
Бо ишқуҳи давлату иқболу адлу доду дин,
Дошт аз тавфиқ файзу фатҳу фирӯзи сипоҳ.
Олами аҷсодро бигрифту шӯд равшанравон,
Баҳри фатҳи олами арвоҳ чун нури нигоҳ.
Шӯд ҷу фирдавсаи макон, ризвонзамин таърих ҷуст,
Гуфтамаи: “Фирдавс доим ҷои Бобур-подшоҳ”.*

Иборати “Фирдавс доим ҷои Бобур-подшоҳ” моддаи таърих буда, соли вафоти Бобур, ки 937 хичрӣ (1530 мелодӣ) аст, аз он хосил мегардад.

Ман бори якум ба ин боғ соли 1959 омада будам. Инак, бори дигар дар сари турбаи Бобур, шахсе, ки дар таърихи маданияти

PDF Compressor Free Version

халкҳои Мовароуннахр, Афғонистон ва Ҳиндустон ҳиссаи арзанда гузоштааст, истода порчаҳои дар “Бобурнома” ном асари ӯ зикр шударо аз пеши назар мегузаронидам. Баъзе шеърҳои аз бузургони адабиёти форсу тоҷик азхудкардан ӯ ба хотирам меомад. Яке аз ин шеърҳои Бобур дар рӯи санги лаби чашмаи Шороҳи деҳаи Оббурдони Масчо (дар болооби дарёи Зарафшон) бо дасти худ канда, дар зераш имзо кардааст. Ин хат ягона хатест, ки то ҳол аз мероси бо дасти ӯ навишташуда пайдо гардидааст. Дар бораи хати ин санг Бобур дар асараш “Бобурнома” хабар додааст. Соли 1953 ба муаллифи ин сатрҳо муяссар шуда буд, ки баъд аз кофтукови зиёде дар ҳамоиҷе, ки онро Бобур дар асараш тасвир кардааст, ин сангро пайдо намоям. Хати рӯи санг азбаски аввалин ва то ҳол охирии нусхаи мусаввадан Бобур мебошад, диққати на танҳо олимони советӣ, балки ҷаҳонро низ ба худ ҷалб намуда буд. Ин санг дар рӯзҳои кори конгресси XXV шарқшиносони дунё дар намоишгоҳи Университети давлатии Москва ба номи М. В. Ломоносов гузошта шуда буд (бо хоҳиши Б. Фафуров).

Дар давоми се сол нисбати катибаи Бобур дар 35 мамлакати ҷаҳон маълумотҳо ҷоп шуданд.

Хати катибаи оромгоҳи Бобуро ҳонда, матни рӯи санги Оббурдони Масчо ба хотирам омада, ҳардун онро бо ҳам муқоиса намудам.

Баъд аз ноумедӣ дар Мовароуннахр ва аз даст рафтани тахту тоҷи Темуриён Бобур аз “Бӯстон”-и Саъдӣ чунин порчаро тасвири ҳоли худ шуморида, ба рӯи ин санг кандааст:

*Шунидам, ки Ҷамшеди фаррухсиришт
Ба сарчашмае бар ба санге навишт:
“Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, то чашм барҳам заданд.
Гирифтём олам ба мардию зӯр
Валекин набурдем бо худ ба гӯр”.*

Ҳарчанд Бобур аз Мовароуннахр беҷасиб шуда, қисми Афғонистон ва Ҳиндустонро зери даст намуда, хонадони сулолаи Муғулҳои Ҳиндро асос гузошт, аммо ин ҷойҳоро “бо худ ба гӯр” набурд ва оромгоҳи ӯ монанди даххову садҳо қабри дигарон якҷанд метри мукааб ҷойро ишғол кардаасту бас. Дар ин ҷой беҳтиёр як байти Ғании Кашмирӣ ба хотир меояд:

*Иззати шоҳу гадо зери замин яксон аст,
Мекунад хок барои ҳама кас ҷо холи.*

Дар қабри Бобур якчанд лавҳаҳои дигари мармар дида мешаванд, ки баъзеашон аз авлоди худӣ ӯ будаанд – Гавҳарнисобегим, Султонбегим ва ғайра.

Каме поёнтар аз оромгоҳи Бобур масҷиди зебои сангӣ бо услуби хиндӣ бино шуда, масҷиди Бобур ном дорад. Дар сатҳи болои равоқҳои он, дар рӯи санги сафеди мармар хат дида мешавад. Аз матни он маълум мегардад, ки ин масҷид бо фармони подшоҳи Ҳиндустон аз авлоди Бобур – Шохҷаҳон (1628-1657) соли 1057 ҳиҷрӣ (1646 мелодӣ) баъд аз меҳнати дусола ва сарфи 40 ҳазор рӯпа (рупия) пул бино шудааст.

Барои равшан намудани таърихи ҳукмронии хонадони сулолаи Мангития дар Бухоро лозим донистем, ки ба сари як катибаи дигар истода гузарем.

Дар ҳудуди қабристонии “Шуҳадони Солиҳин” бинои гунбазнок дида мешавад. Дар дохили ин бино қабри Олимхон – амири охирини гурезаи Бухоро низ мавҷуд аст. Аз санаи рӯи санг маълум мешавад, ки ӯ 29 моҳи апрели соли 1944 вафот кардааст.

Дар рӯи қабр Олимхон “подшоҳи ҳафтум ва охири силсилаи Мангития” номида шуда, ачдоди ӯ то амир Дониёл номбар шудаанд. Таваҷҷуби мо дар он буд, ки барои чӣ ӯ на «Подшоҳи ҳаштум» балки «Подшоҳи ҳафтум» номида шудааст. Фарз кардем, ки ташаббускор ё худ муаллифи ин матн иштибоҳ кардааст. Дар он сурат барои чӣ номи Муҳаммад Раҳим — асосгузори хонадони сулолаи Мангития фаромӯш шудааст? Агар ин ном “фаромӯш” намешуд, Олимхонро “подшоҳи ҳаштум” номидан раво буд. Ба фикри мо, ин матн ҳеҷ хел иштибоҳ надошта, номи Муҳаммад Раҳим қасдан “фаромӯш” шудааст, зеро ӯ соли 1753, бар хилофи қонун ва муқаррароти мавҷуда бо зарби яроқи шоҳи Эрон Нодиршоҳ (1736-1747) ба ҳокимияти Бухоро соҳиб шуда буд. Ва ҳол он ки хонадони сулолаи Мангития дар аморати Бухоро ҳуқуқи ҳукмрониро надошт. Инро ҳаман амирони ҳукмронда, аз он ҷумла охирини онҳо Олимхон, ҳуб медонистанд. Барои пинҳон намудани таърихи худсарӣ дар рӯи қабри охири амираи Бухоро номи амираи аввалинро аз хонадони Мангития сабт накардаанд. Аммо ҳеҷ як амир ё худ каси дигар, гузаштаи худро аз саҳифаи таърих кӯр карда наметавонад!

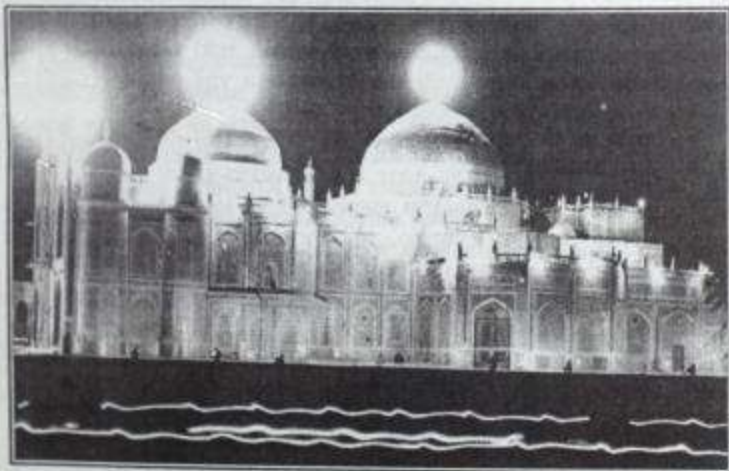
Ҳарчанд Қобул шаҳри қадимист, вале дар ҳудуди он осорҳои

бошукӯхи асримиёнагӣ кам ба чашм мерасанд. Танҳо боқимондаи деворҳои шаҳр дар теппаҳои атрофи он ҳанӯз ҳам замонҳои гузаштаи ҷангу ҷидоли феодалиро ба хотир меоваранд.

Таъриқи бисёрасраи Афғонистонро дар музейи Кобул аз назар гузаронидан мумкин аст. Дар бинои дуошёнаи музей асбобҳои сангии давраи ибтидоӣ-общинагӣ, макети хонаҳои вилоятҳои гуногуни Афғонистон, сару либоси аҳолии он ҷойҳо, мучассамаҳои ниҳоят зебои давраи Қӯшонӣён, зарфҳои биринҷӣ, мисӣ, тангаҳои тиллову нуқраю мисӣ ва дигар чизҳои ҷолиби диққат, ки барои таърихи кӯҳани халқҳои Осиёи Миёна низ аз манфиат ҳолӣ нестанд, гузошта шудаанд.

Ба фикри мо, муҳимтарин экспонатҳои музейи мучассамаҳо мебошанд, ки аз Сурхкӯтал, Ҳалда, Ойхоним ва шаҳри Бомӣён ёфт шудаанд.

Дар музейи Кобул акси мучассамаҳои беназири Бомӣён, манораҳои аз миёнарафтаи Ҳирот ва акси дигар осори таърихиро дидан мумкин аст, ки ҳоло онҳо дар асл боқӣ намондаанд. Хулоса, музейи Кобул яке аз музейҳои бойтарини қитъаи Осиё ба шумор меравад ва аз гузаштаи бои мардумони Афғонистон, Хуросон ва Мовароуннаҳр гувоҳӣ медиҳад (Соли 1974 музейи мазкурро ҳамроҳи Б. Фафуров тамошо карда будам. Роҳбалади мо шахсан директори музей буд).

Мазори Шариф

БОМИЁН

Шаҳри Бомииён дар масофаи 245 км-и самти ғарбии Кобул мииёни доманаҳои пурбарфи Ҳиндукуш ва кӯхҳои Бобо, дар дараи сарсабзу шодоб ҷойгир буда, дар давраҳои қадим шохан ҷанубии роҳи маъруфи абрешим аз ҳамин водӣ гузашта, ба Ҳинду Чин ва Эрон мерафт.

Мувофиқи навиштаҳои олими маъруфи Афғонистон Ахмадали Кӯҳзод, рафтуомади қорвонҳои бузурги тичоратии Осиёи Марказӣ аз Бомииён дар ҳаёти иқтисодӣ, мазҳабӣ ва ҳунарии ин водӣ аҳамияти босазо дошт. Зиндагонии роҳибнор, ки ҳатто дар қарни 7 ба теъдоди ду ҳазор нафар дар он ҷо зиндагӣ мекарданд, иона ва хайроти ҳамин тучқор ва қорвонҳо таъмин мекарданд. Бо ин қорвонҳо ҷавор (парасторон) ва ҳунармандон аз Ҳинду Чин ба теъдоди зиёде ворид шуда, дар инкишофи умури мазҳабӣ ва ҳунарии дараи Бомииён саҳм мегузоштанд. (А. Кӯҳзод. Роҳнамои Бомииён. Душанбе, 1380, с. 4). Муалифи мазкур навиштааст, ки «Аҳолии имрӯзи Бомииён бештар тоҷик ва қисмате ҳам ҳазораҳои баробарӣ ҳастанд. Тоҷикҳо бештар дар қалъаҳо зиндагонӣ доранд, ки муҳимтарини он Гулворӣ ном дорад... Ҳазораҳои барбарӣ дар деҳқадан Саидобод дар мучовирати (наздиқ) харобаҳои арқи шаҳри Фулгула ва дар бархе аз нуқоти улёдараҳо (баланд дараҳо) зиндагонӣ мекунанд (с.5).

Он чи Бомииёро аз назари онн ва ҳунари буддой шўҳрат бахшида буд ва ҳанўз ҳам мояи истеъҷоби (хайронии) бинандагон аст, пайқараҳои азими Буддо, маобиди манкуш ва ҷандин ҳазор сумуч (горҳо, таҳзаминиҳо) аст, ки то имрӯз шохиди он бокӣ монда, олимони муайян қардаанд, ки байни 20-50 ҳазор сол қабл мардумон дар дараҳои Ҳиндукуш, дар горҳо зиндагонӣ доштанд.

Дар Бомииён осорҳои таърихи қадим зиёданд. Инҳо боқимондаҳои шаҳри Фулгула, ки мугулҳо хароб қардаанд. Шаҳрҳои Заҳок ва Сархушк, ки таърихи онҳо то ҳол омўхта нашудаанд.

Мучассамаҳои сангини азими Буддо бошанд, дар танаи кӯх рост истода буданд, ки яке аз онҳо (қадимтараш) 35 метр ва дигараш 53 метр баландӣ доштанд.

Барои бузургии ин мучассамаҳоро тасаввур намудан, бояд илова намоем, ки ин андоза баландӣ тақрибан баробари иморатҳои 13 – 18-ошёна мешавад. Соли 1959 мо 20 нафар сайёҳони шӯравӣ бо машаққати зиёд баланду боло баромада, аз дохили горҳои гулу гулзор шуда ва тасвири одамонро доробуда гузашта, ба болои сари мучассамаи 53-метра расидем. Бе муболиға, тори сари ин мучассама ба суфайи мудаввар монанд буд, ки як мошини сабукрави «Москвич» бе мамониат дар он ҷо давр зада метавонист. Маълум мешавад, ки тақрибан 1500 сол қабл аз ин хунармандон, пайкаратарошон қобили офаридани чунин мӯъҷизаҳо буданд!

Осорҳои таърихии шаҳри Бомӣён ба бозёфтҳои Аҷинатеппан водии Ваҳши Тоҷикистон ниҳоят монанданд (ва баракс!).

Устод Кӯҳзод пайкараҳои Бомӣёнро чунин тасвир кардааст: «Пайкараҳои баланди будой бузургтарин мучассамаҳои сангини ҷаҳон мебошанд. Тоқҳо ва маобиде, ки ба сурати сумуч (тахона) дар бадани кӯх ба суварии ҳандасӣ накр (кӯфта) шуда ва нақшоҳои зарифи деворӣ Бомӣёнро дар қалби Ҳиндукуш ба шакли нигористоне даровардаа тухоти исломӣ, навиштааст, олимӣ дигарӣ афғон, Ҷаъфарӣ Ранҷбар, то имрӯз ҷандин бор осори таърихӣ ва мучассамаҳои тиллоӣ ва сангиаш шикаста, ба тороҷ рафтааст. Вале ҳеҷ кадоми ин вайронӣҳо ва горатгарӣҳо ба мисли ҷинойти охири толибон ва ҳомӣёни онҳо то ин андоза ваҳшиёна ва уқдамандона набуд.

Бо иборати шоири забардасти Афғонистон устод Халилуллоҳ Халилӣ, ҳоло дар Бомӣён баъд аз тарқонидани пайкараҳои бисёрасра «Ҷон гул сар зад зи боғи айш хор».

Бинобар он мо ба шакли ниҳоят мухтасар ба воситаи ин китоб ҳонандагонро бо рӯйдодҳо, зебоӣҳо ва ҳайкалҳои беназири барбодрафтаи Бомӣён ошно кардан мехоҳем.

Устод Халилуллоҳ Халилӣ пеш аз хароб шудани пайкараҳои Бомӣён пешгӯӣ намуда, навиштааст:

*Шамъи иқболи ту гардида хамӯш,
Манбаи умедро дар бастаанд.
Нақши тақдири ту возун кардаанд
В-он тилисми тахтро бишкастаанд.
Диди нобинову тан гардида хор.*

PDF Compressor Free Version

Толибон дар баробари тарконидаани мучассамаҳои беназири оламшумул ба худ ҳукми катл бароварданд. Ин ҳукм иҷро карда шуд. Онҳо дигар ба хоки Афғонистон барнамегарданд.

Вале Бомиеъни таърихӣ чашми басират боз мекунад, то ки одамонро бинад ва олам онҳоро бинад.

ДАР ВИЛОЯТИ БАЛХ

Аз рӯи барнома кофтукови маъхазҳои таърихӣ ва адабиёро бояд дар шимоли Афғонистон давом диҳем. Ҳарчанд ки рӯзи сафар ҳаво соф буд, вале оқибати барфу борони ду рӯзи гузашта ҳис карда мешуд. Аз Кобул то шаҳри Чоряккор мошинҳо бе ҳеҷ монеа расида омаданд. Аммо дар ин шаҳр, аз сабаби рӯя нашудани коидаҳои ҳаракати роҳ, якчанд вақт ҳаракати мо катъ гардид.

Душвории дигар дар водии Соланг пеш омад, ки сабаби он барф ва роҳи кӯҳиро банд кардани тарма буд. Ҳатто баъзе кишлоқчаҳо зери барф монда буданд. Одамони маҳаллӣ мегӯянд, ки миқдори зиёди барфу борон дар ин ҷой дар моҳҳои март ва апрел меборад. Масалан, зимистони солҳои 1959-1960 дар ин минтақа ғафсии барф тахминан ба 4-5 метр ва соли 1961 ба 6-7 метр расидааст. Соли чорӣ аз он кам набуд!

Аз ҳарду тарафи роҳ садҳо мошин рӯбарӯи ҳамдигар истода буданд. Даву геч ва доду фарёди шофёрҳо ва мусофирон натиҷае намебахшид. Инженерони шӯравӣ дар ҷойҳои мушкилгузари роҳ ба кори бартараф намудани оқибати тӯфони барфӣ сардорӣ мекарданд. Ниҳоят яке аз сардорони роҳи Соланг, афсари афғонӣ ҳозир шуда, барои ба ҳаракат даровардани мошинҳо ҷораҳои кулӣ дид ва ҳаракати автомашинаҳои аз тарафи шаҳри Мазори Шариф омадаистодаро манъ кард. Ба ҳарду "Волга", ки дар якҷо ман ҳамроҳи корманди сафоратхонаи шӯравӣ А. С. Облов ва дар дигараш А. Ҳайитматов бо дигар ходимони сафоратхона

меомадем, афсар барои гузаштан аз ҷои мушкили роҳ ёри расонид.

Дере нагузашта, баъд аз супоридани харчи роҳ мошинҳои мо ба нуктаи баланди кӯхи Соланг (3363 метр) расиданд. Дар ин ҷо бо нақшаи техникаи шӯравӣ ва меҳнати чандинсолаи халқи афгон синаи куҳ сӯроҳ шуда, туннеле бино гардидааст, ки тӯли он қариб 3 км мебошад.

Барои тасаввур намудани меҳнати дар кӯхи Ҳиндукӯш сарфшуда ва аҳамияти ин роҳ мебояд ба баъзе фактҳо муроҷиат намоем.

Қаторкӯхи Ҳиндукӯш таърихи бой дорад. Ривояте ҳаст, ки вақти ҳучуми Искандари Мақдунӣ, харчанд ки мавсими тирамоҳ буд, ин роҳ пур аз барф будааст. Искандар то охири фасли зимистон мунтазири кушода шудани роҳ мешавад, вале натиҷа намедихад. Окибат ӯ маҷбур мешавад, ки ба воситаи Бомисён ба сӯи Балх ҳаракат кунад. Кӯшишҳои подшоҳи давлати муктадири Кӯшонисён Канишка, муғулҳои Чингизхон, Темурланг ва ғайраҳо барои гузаштан бо роҳи кӯтоҳи Ҳиндукӯш беокибат монда, ҳар кадоми онҳо роҳҳои дигари дуродурро ҷустуҷӯ кардаанд.

Ин роҳ наздиктарин роҳест, ки мусофирро аз вилояти Парвон ба Бағлон ва вилояти Балх мерасонад. Ҳаким Саной (1080-1140), шоир ва олими маъруфи асримиёнагӣ, аз шаҳри Фазнӣ ба Балх азми сафар карда, ба ағбаи Соланг меояд. Ӯ бо ҷорғовак ва ба рӯи сина аз ин роҳ гузаштааст. Шоир гуфтааст, ки монанди мор ба сина ва мисли кажум ба рӯи даст аз ин роҳ гузаштаам. Баъди аз сар гузаронидани душворҳои роҳ Ҳаким Саной ба ҳамдиёрони худ дар шаҳри Фазнӣ таъкид кардааст, ки ҳаваси ӯ кардари каси дигар накунад.

Халқҳои Афғонистон асрҳо орзуи осон кардани мушкилиҳои роҳи Солангро доштанд. Ин орзу танҳо бо ёрии техникаи, нақша ва ҳамкориҳои инженерони шӯравӣ дар як муддати нисбатан кӯтоҳ ҷомаи амал пӯшидааст. Журналисти афгон Наввобӣ дар китобчаи худ "Соланг" чунин навиштааст: "Саҳми давлати хайрхоҳ ва ҳамсоияи хайрандешии Афғонистон, яъне Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ ва техникашон бо давлати мо дар пиёфтани Соланг нақше баарз дорад. Дар натиҷа пеш аз он агар шабдармиёни ба сохили Ому мерасидем, акнун ҳамарӯза аз Кобул ба сохили Ҷайхун хоҳем расид. Синаи кӯҳсорро шикоятан ва дар он роҳ пайдо кардан кори осон нест. Ва аҷоми ин корнома бояд ба ҷавонони қавии қувваи кор лақаби "Фарҳод"-ро дод."

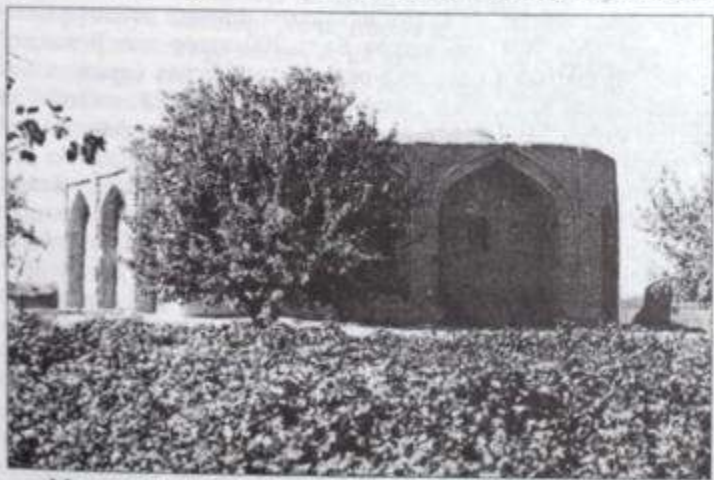
Баъди гузаштан аз нақби Соланг, ки натиҷаи ғалабаи инсон, илм ва техникаи замони ҳозира мебошад, аз кӯху дараҳои зебо, ки ба кӯхистони тоҷик ниҳоят монандӣ доранд, ба шаҳри Пули Хумр PDF Compressor Free Versionифона, шаб дар атроф чодари сиёҳ кашида буд ва аз дур танҳо бинои боҳашамати элеватор (осиё) дида мешуд, ки бо ёри ва техникаи давлати шӯравӣ бино шудааст. Таваккуф дар шаҳри Чоряккор ва дар ағбаи Соланг моро аз тамошон роҳи байни шаҳрҳои Пули Хумр ва Мазори Шариф маҳрум кард. Ниҳоят бевақтин шаб, баъд аз тай кардани роҳи дурударози пурмашаққати даҳсоата, мо вориди шаҳри Мазори Шариф шудем.

Ҳамчун шаҳр ободии Мазори Шариф ба оромгоҳи Ҳазрати Алӣ, халифаи чаҳоруми ислом, вобастагӣ дорад. Аз рӯи маълумоти сарчашмаи асри XVI – асари Муҳаммад Солеҳ, ки “Рисола дар баёноти Балх” ном дорад, Султон Санҷар бо мақсади бино намудани иморати рӯи қабри Ҳазрати Алӣ ба ин ҷой омада будааст. Ҳангоми ҳуҷуми Чингизхон бинои мақбара аз хишти хом буда, хароб мешавад. Ҷой харобаи ин бино ба тал мубаддал шуда, номи “Тали Олӣ”-ро гирифтааст. Баъзеҳо ин талро Ҳоча Ҳайрон низ мегуфтаанд. Султон Ҳусайн Мирзо соли 885 ҳиҷрӣ (1480-1481) ба бародараш ҳокими Балх Бойқаро Султон фармудааст, ки ин талро кобад. Агар ин нақл ба ҳақиқат наздик бошад, кофтукови амирзода аввалин кофтукови археологӣ дар Осӣи Марказӣ ба шумор хоҳад рафт. Муҳаммад Солеҳ хабар медиҳад, ки чун талро кушодаанд, нишонҳо зоҳир шудаанд. Аммо нагуфтааст, ки ин нишонҳо аз чӣ иборат буданд. Султон Ҳусайн Мирзо барои боварӣ ҳосил намудан ба ин нишонҳо Алишер Навоиро фиристодааст. Ӯ бозёфтҳоро тасдиқ намуда, дар ҳақи шаҳри Балх шеърӣ форсӣ гуфтааст. Аз ҳамон вақт инчониб ба зиёрати ин мазор ҳазорҳо одамон меомадагӣ шудаанд. Биноҳои нави қошиқдор дар атрофи иморати дар давраи Алишер Навоӣ биношуда меафтуданд. Ҳоло дар атрофи бинои қадима як силсила хонаҳои боҳашамати гумбаздор, манора ва дарвозаҳо маркази шаҳро зеб додаанд. Оқибат соли 1866 волини вилоят аз Балх ба Мазори Шариф кӯчида, ин шаҳр ба маркази тичоратӣ ва маъмурии шимолӣ Афғонистон мубаддал мегардад.

Ҳоло қабри ҳазрати Алӣ ва силсилаи биноҳои ин ҷой, ки Равзан Шариф ном гирифтаанд, ба нуқтаи марказии шаҳри Мазори Шариф мубаддал шудаанд. Дар ин биноҳо қасони дигар аз ҷумлаи сарватмандон ва мансабдорон дафн шудаанд. Ҳар сол ба ин равза

садҳо кӯру гунгу ланг ва дигар беморон ба умеди шифо ёфтани машаққат кашадаю маблағи зиёде сарф карда, омада мераванд. Ачибаш он, ки дар “Рисола” ва дигар асари таърихӣ навиштаанд, ки “Алии Муртазо, падараш Абутолиб, модараш Фотима дар Начаф, ё Мадина ё Балх” мадфун аст. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар куча дафтани ҳазрати Алий маълум нест. Бо вучуди он Равзаи Шариф дар шаҳри Мазори Шариф ба маркази дини ислом дар Афғонистон мубаддал шуда, барои баъзе касон даромади бемехнат мебахшад ва дар навбати худ ба ривоч ёфтани савдо дар ин шаҳр кӯмаки калон мерасонад.

Равзаи Шариф ё худ Равзаи ҳазрати Алий ҳарчанд, ки бинои хеле зебост, вале чандон қадима нест. Диққати моро бештар шаҳри Балх ба худ мекашид, ки дар масофаи 20 км аз Мазори Шариф воқеъ гардидааст. Балх шаҳри қадимтарини Хуросон (ҳатто ҷаҳон) ба шумор меравад. Ханӯз пеш аз милод Балх пойтахти давлати Бохтариён буд. Дар бадали чандин аср Балх борҳо пойтахти давлатҳои гуногун шуда, борҳо хоку тӯроб гардидааст. Муҳаммад Солеҳ дар асари номбурда, ки онро соли 1003 ҳиҷрӣ (1594-1595 мелодӣ) ба охир расонидааст, навиштааст, ки “бисту ду навбат шаҳри Балх вайрон шудаасту боз иморат ёфта.” Шаҳри Балх мушғамил ба шаш дарвоза буда, бо ҷаҳор сифат мавсуф будааст: “Уммулбилод”, (“Модари шаҳрҳо”),

Мазори Мирӣ Рӯзадор дар Балх (асри XV)

“Куббатулисом”, “Чаннатуларз” (Чаннати рӯи замин”), ва “Хайр-ат-гуроб” (“Сарзамини нек”).

“Уммулбилод” аз он сабаб гӯянд, ки – навиштааст Муҳаммад Солеҳ, – аз ҳама шаҳрҳои дунё пештар бино шудааст ва дар вақти ободии он шаҳрро инчунин мардумон ва иморат фаровон набуда. “Куббатулисом” аз ин сабаб гӯянд, ки мардуми вай ҳанафимазҳаб ва суннии поканд. Балхро аз он “Чаннатуларз” гӯянд, ки боғҳои хуш ва бӯстонҳои дилкушо дорад, ки дар ҳеҷ мулк чунин мавҷуд нест. Аз ҷониби ҷануби он аз ҳар боб мева, алаф пайдо мешавад, ки ҳочат ба таъриф нест. Аз боби мева анҷир ва нону харбузаи ин ҷойҳо бисёр хуб аст. Гӯянд, ки дар қадимулайём-нону орди подшоҳони Балх аксар аз деҳаҳои Хулм ва Чимтол будааст. Балхро “Хайр-ат-гуроб” барои он гӯянд, ки замини он хоки ширин дорад, ки қасрҳо ва хонаҳо аз хишти хом мекунад, ки кам аз хишти пухта намебошад. Ҳоло ҳам дар Балх ва музофоти он хонаҳои истиқомати, манор, масҷид ва ғайра аксар гумбаздор буда, аз хишти хом пӯшида шудаанд. Сабаби он шояд на танҳо дар ширинии хок, балки ба камёб ва қиммат будани ҷуби иморат низ бошад. Илова бар он, дар ин ҷойҳо як намуд ҳапароте будааст, ки ҷубро меҳӯрдааст. Шакли гумбазҳои дар ин ҷой буда ба шакли баъзе биноҳои қадимаи гумбаздори худуди ноҳияи Шаҳрғуз (Кубодиён) монанд мебошанд.

Мувофиқи ахборе, ки аз рӯи маълумоти таърихӣ исбот шудааст, дар охири асри XII дар шаҳри Балх 200 ҳазор аҳоли зиндагӣ мекард. Муҳаммад Солеҳ дар рисолаи номбурда барои исботи калонии шаҳри Балх баъзе рақамҳо оварда гуфтааст, ки панҷ лак лашқари шуми Чингизхон ҳамаро барҳам заданд. Алҳол (яъне дар охири асри XVI) бо вучуди харобӣ дар ин шаҳр ду лак (200 ҳазор) хонавор мард, 100 мадраса, 45 ҳаммом, 2 ҳазор масҷид ва 100 масҷиди ҷомеъ ва хонаҳои аст. Албатта баъзе аз ин рақамҳо муқобилганд, аммо ба ҳар ҳол аз бузургии шаҳри Балх гувоҳӣ медиҳанд.

Дар асри XVII ва нимаи аввали асри XVIII, дар замони ҳукмронии хонадони сулолаи Аштархониён дар Бухоро, шаҳри Балх маркази дуҷуми ин хониғарӣ ба шумор рафта, дар ин ҷо валиаҳди хонҳо ҳукмронӣ мекарданд. Шаҳри Балх дар таърихи маданияти халқҳои Осиёи Миёна мисли Бухорову Самарқанд ва Ҳирот мақоми муҳим бозид, дар он садҳо олиму фозил, шоиру ҳафотот, касибу ҳунарманд ва ғайра ҳаёт ба сар бурда, асарҳои беназир офаридаанд.

Бинобар он мо дар иштиёки дидани ин шаҳр будем. Ҳамроҳи якчанд рафиқони тоҷикистонӣ ва узбекистонӣ, ки дар ин вилоят барои хизмати мувакқатӣ омада буданд, мо аз шаҳри Мазори Шариф ба Балх омадем.

Дар ду паҳлӯи роҳи байни ин ду шаҳр осорҳои зиёди қадимӣ, харобаи работҳо, иморатҳои гумбазноки гуногуншакл ба ҷашм мерасиданд. Яке аз калонтарин силсилаи харобаҳои таърихӣ шаҳри Тахтапул буд, ки дар асри XIX бино ва дар асри XX хароб шуда буд.

Дар маркази шаҳри Балх харобаи масҷиди қадимаи қошиқорӣ, ки масҷиди Ҳоча Порсо ё худ масҷиди Ҳоча Абӯнаصري Порсо ном дорад, қомат рост кардааст. Акси ин биноро дар музейҳои Афғонистон, дар ақиби пули қоғазии даҳ афғонӣ дидан мумкин буд. Гумбази ин бино ба гумбази Гури Мир ва гӯшаҳои морпечи он ба мадрасаи Улугбеки Самарқанд шабоҳат доранд.

Дар назди бинои масҷиди Ҳоча Порсо суфае бардоштаанд, ки дар болои он шакли дувоздаҳ қабр дида мешавад. Дар болои ҳар кадоми қабрҳо тахтасангҳои мраммарини катибадор гузошта шудаанд. Ин сангҳо намунаи санъати баланди ҳаҷҷорӣ ва ҳаттогӣ мебошанд. Дар наздикии ҳамин оромгоҳ дар рӯи замин даҳҳо сангҳои мрамари дигар низ бетартиб хобидаанд.

Агар рӯбарӯи масҷиди Ҳоча Порсо истем, дар тарафи чапи он боз як суфаи сангиро мебинем, ки дар рӯи он як санги на чандон калони мрамари сафед гузоштаанд. Ин қабри шоираи забардасти асри X Робиаи Балхӣ буда, дар рӯи лавҳи он навишта шудааст, ки ўро бародараш куштааст ва дар бораи саргузашти шӯрангези ин зан мебояд маснавии Атторро хонд. Роҷеъ ба саргузашти Робиаи Балхӣ дар Тоҷикистону Эрон ва Афғонистон асарҳои тадқиқотии зиёд навишта шуда, шарҳи холи бадеии ўро Тоҷӣ Усмон бо номи “Духтари никобпӯш” ва шоири афғон Носир Таҳурӣ таҳти унвони “Шуълаи Балх” офаридаанд, ки бисе шавқовар аст. Дар гӯшаи чапи қисми шарқии ин суфа даричае намудор буд, ки ба воситаи чаҳор зинаи он чаҳорқад шуда ба зер фаромадем. Дар миёнаи ин “чоҳ” қабр баробари қади одам баландӣ дошт. Қабри Робиаи шоира ҳамин буд. Вале дар рӯи оромгоҳи шоира лавҳае ё нишонаи дигаре аз осорҳои кӯхнаи замони ӯ дида намешуд.

Дар муқобили масҷиди Ҳоча Абӯнаصري Порсо харобаҳо мавҷуд аст, ки боқимондаи пешгоҳи мадрасаи Субҳонқулихон (1680-1702) мебошад. Ба ғайр аз осорҳои номбаршуда дар ин

кой дигар биноҳои қадимаи таърихӣ ба ҷашм намерасад. Дӯкони бозори шаҳр аз дӯкониҳои шаҳрҳои дигари Афғонистон фарқ надорад. Бо таклифи ҳамсафарони худ рафикаи тоҷикистони Г. Зарифов, У. Ҳақбердиев, Ё. Одинаев ва Ш. Дӯстмуҳаммадов ба тамошои бурчи Айёрон рафтем. Ин бурч дар ғӯшаи ғарби ҷанубии шаҳр дар болои девори қадимаи он бино шудааст. Бурчи Айёрон дар гузашта биное будааст, ки мақоми посбонии шаҳро адо мекардаст. Деворҳои шаҳр, ки ниҳоят ғафсанд, аз ду тараф ба ҳамин бурч расида, бо якдигар васл мешаванд. Аз ин баландӣ дохили шаҳри Балх ва майдонҳои беруни девор аҷаб манзараи назаррабое дорад!

Бояд гуфт, ки холо ҳам ҳатто бо нардбон болои девори шаҳри Балх баромадан имконнопазир аст. Бо вучуди харобӣ ҳашамати деворҳо касро ба таачҷуб мегузорад. Дар зери бурчи Айёрон бостоншиносони Франция деворро то ускунаи он кофта фаромада, муайян кардаанд, ки дар баъзе ҷойҳои девор то 31 метр ғафсӣ дорад.

Вале ин ғафсӣ ба ғайр аз хоку лой боз аз ҳисоби хуни одамони бегуноҳ буд. Ибтидои он устухонҳои одамони аз мағзи поҳса намудор буда мебошанд. Муҳаммад Юсуф муншӣ, муаллифи рисолаи “Таърихи Муқимҳои” овардааст, ки хангоми таъмири девори шаҳри Балх бо фармони Абдулмуъминхон, писари Абдуллоҳон (1583-1598) одамони ба назари ӯ дангосаро зинда ба зинда ба мағзи лои девор меҳобониданд. Хулоса, нақли аз ақл беруни ҳаяҷоновареро, ки сарчашмаи таърихӣ дар вақташ зикр кардааст, мо бо ҷашми худ дидем ва ангушти ҳайрат ба даҳон бурдем.

Дар беруни шаҳр, дар наздики бурчи Айёрон катибаҳои зиёди ханӯз хонданашуда дар рӯи қабрҳои шахсонӣ номаълум гузошта шудаанд. Ҳатто хангоми обод кардани роҳи назди девори шаҳр сангҳои мраммери аз зери хок баромадаро ҷун деворча рӯи ҳам бардоштаанд. Катибаҳои асримиёнагӣ хизмати деворҳои сари роҳро адо мекунанд! Баъдтар мо дар Гузаргоҳи Ҳирот низ ин навъ манзараро дидем, ки дар он ҷой сангҳои мрамми катибаноки назди қабри Абдуллоҳи Ансорӣ фарши роҳи тамошобинон шуда буданд.

Бо нияти он, ки ба тамошои осорҳои таърихии Балхи бостонӣ бори дигар меоем, мо ба Мазори Шариф баргаштем. Аммо сардми ҳавои моҳи хут (март) ва оворагии қор имконият надод, ки ба

ниятӣ худ расем. Ду маротибаи дигар шаҳри Балхро мо аз болои самолёти “Як-40” тамошо кардем.¹

Самолёт ҳангоми парвоз аз Мазори Шариф ба Ҳирот дар болои ин шаҳр давр мезадааст. Бори дигар дар бозгашт аз Ҳирот самолёти мо ба воситаи Балх ва Мазори Шариф ба Кобул омад.

Аз фазои осмон шаҳри Балх аҷаб манзарае доштааст. Масҷиди Ҳоҷа Абӯнастри Порсо ва майдони атрофи он доирашакл буда, маркази шаҳро ташкил мекардаанд. Гирдогирди ин майдонро кӯчаҳо печонида гирифтаанд. Агар майдони даруни кӯчаҳоро ба ҳавзи доирашакл монанд кунем, тасаввур бояд кард, ки дар миёнаи он санги азимеро партофтаанд ва оби ҳавз дар зери бори он ҳалқа зада, ба тарафи соҳил ҳаракат кардааст. Яъне, паҳлуи рости кӯчаи ҳалқазадаро иморатҳо печонида, аз ақиби онҳо боз кӯчаи дигар ҳалқа задааст. Ҳамин тартиб манзараи шаҳр аз як силсила иморатҳо ва кӯчаҳои ба атрофи якдигар ҳалқазода иборатанд. Ҳамаи ин кӯчаҳои доирашакл бо ҳамдигар бо ҳафт кӯчаи дигари ростхатта, ки аз майдони масҷиди Ҳоҷа Абӯнастри Порсо сар шуда, монанди ҳафт гӯшаи ситора ба ҳар тарафи шаҳри Балх баробар тӯл кашидаанд, пайваст мешаванд. Агар бо қори археологҳои шӯравӣ шинос бошед, пай бурданатон мумкин аст, ки тарҳи шаҳри Балх ба тарҳи шаҳри қадимаи худуди Хоразм – Тупроккаля монандӣ дорад. Маълум мешавад, ки дар дохили деворҳои бениҳоят ғафси Балх намуди архитектураи қадима, то замони мо омада расидааст.

Бо ҳуҷҷати расмие, ки Вазорати иттилоот ва културии Афғонистон ба номи ҳукумати вилояти Балх ва идораи вилоятии худ дода буд, мо ба идораи вилоятӣ рафтем. Аз рӯи нақшаи тартибдода мебоист бо китобҳои қалами музеи Мазори Шариф ва китобхонаҳои шахсӣ шинос шавем. Аз тарафи ин идора ба сифати роҳбалади мо маъмури музей, марди қоматбаланди харобчуссаи факиру хоксор Рачабшоҳ Кӯҳёд таъин шуда буд. Ӯ моро аввал ба дӯконҳои китобфурӯшӣ бурд. Дар онҳо баъз, асарҳои таърихӣ ва девонҳои нодири шоиронро пайдо кардан мумкин буд. Китобҳои ҷопии дар фурӯш мавҷуд низ аз аҳамият ҳоли набуданд.

¹ Соли 1974 муяссар гашт, ки тақрибан ду моҳ банди шаҳри қадимаи Балхро омӯхта, китоберо ба номи «Позднесредневековый Балх» (XVI-XVIII) аз ҷоп барорам

PDF Compressor Free Version

чой дигар биноҳои қадимаи таърихӣ ба ҷашм намерасад. Дукону бозори шаҳр аз дуконҳои шаҳрҳои дигари Афғонистон фарқ надорад. Бо таклифи ҳамсафарони худ рафикони тоҷикистонӣ Г. Зарифов, У. Ҳақбердиев, Ё. Одинаев ва Ш. Дустмухаммадов ба тамошӯи бурчи Айёрон рафтем. Ин бурҷ дар гушаи ғарби ҷанубии шаҳр дар болои девори қадимаи он бино шудааст. Бурчи Айёрон дар гузашта биное будааст, ки мақоми посбонии шаҳро адо мекардаст. Деворҳои шаҳр, ки ниҳоят ғафсанд, аз ду тараф ба ҳамин бурҷ расида, бо якдигар васл мешаванд. Аз ин баландӣ дохили шаҳри Балх ва майдонҳои беруни девор аҷаб манзараи назаррабое дорад!

Бояд гуфт, ки ҳоло ҳам ҳатто бо нардбон болои девори шаҳри Балх баромадан имконнопазир аст. Бо вучуди харобӣ ҳашамати деворҳо касро ба таачҷуб меғузорад. Дар зери бурчи Айёрон бостоншиносони Франция деворро то ускунаи он кофта фаромада, муайян кардаанд, ки дар баъзе ҷой девор то 31 метр ғафсӣ дорад.

Вале ин ғафсӣ ба ғайр аз хоку лой боз аз ҳисоби хуни одамони бегуноҳ буд. Исеоти он устухонҳои одамони аз мағзи поҳса намудор буда мебошанд. Муҳаммад Юсуф муншӣ, муаллифи рисолаи "Таърихи Муқимҳои" овардааст, ки хангоми таъмири девори шаҳри Балх бо фармони Абдулмуминхон, писари Абдуллоҳон (1583-1598) одамони ба назари ӯ дангосаро зинда ба зинда ба мағзи лои девор меҳобониданд. Хулоса, нақли аз ақл беруни ҳаҷҷоновареро, ки сарчашмаи таърихӣ дар вақташ зикр кардааст, мо бо ҷашми худ дидем ва ангушти ҳайрат ба даҳон бурдем.

Дар беруни шаҳр, дар наздики бурчи Айёрон катибаҳои зиёди ханӯз хонданашуда дар рӯи қабрҳои шахсони номаълум гузошта шудаанд. Ҳатто хангоми обод кардани роҳи назди девори шаҳр сангҳои мрамрин аз зери ҳок баромадаро чун деворча рӯи ҳам бардоштаанд. Катибаҳои асримиёнагӣ хизмати деворҳои сари роҳро адо мекунанд! Баъдтар мо дар Гузаргоҳи Ҳирот низ ин наъи манзараро дидем, ки дар он ҷой сангҳои мрамри катибаноки назди қабри Абдуллоҳи Ансорӣ фарши роҳи тамошобинон шуда буданд.

Бо нияти он, ки ба тамошон осорҳои таърихии Балхи бостонӣ бори дигар меосем, мо ба Мазори Шариф баргаштем. Аммо сардии ҳавои моҳи хут (март) ва оворагии қор имконият надод, ки ба

нияти худ расем. Ду маротибаи дигар шаҳри Балхро мо аз болон самолёти “Як-40” тамошо кардем.¹

Самолёт хангоми парвоз аз Мазори Шариф ба Хирот дар болон ин шаҳр давр мезадааст. Бори дигар дар бозгашт аз Хирот самолёти “Як-40” ва Мазори Шариф ба Кобул омад.

Аз фазои осмон шаҳри Балх аҷаб манзарае донштааст. Масҷиди Хоҷа Абӯнастри Порсо ва майдони атрофи он доирашакл буда, маркази шаҳро ташкил мекардаанд. Гирдогирди ин майдонро кӯчаҳо печонида гирифтаанд. Агар майдони даруни кӯчаҳоро ба ҳавзи доирашакл монанд кунем, тасаввур бояд кард, ки дар миёнаи он санги азимеро партофтаанд ва оби хавз дар зери бори он ҳалқа зада, ба тарафи сохил ҳаракат кардааст. Яъне, пахлуи рости кӯчаи ҳалқазадаро иморатҳо печонида, аз ақиби онҳо боз кӯчаи дигар ҳалқа задааст. Ҳамин тартиб манзараи шаҳр аз як силсила иморатҳо ва кӯчаҳои ба атрофи якдигар ҳалқазода иборатанд. Ҳамаи ин кӯчаҳои доирашакл бо ҳамдигар бо ҳафт кӯчаи дигари ростхатта, ки аз майдони масҷиди Хоҷа Абӯнастри Порсо сар шуда, монанди ҳафт гӯшаи ситора ба ҳар тарафи шаҳри Балх баробар тӯл кашидаанд, пайваست мешаванд. Агар бо қорн археологҳои шӯравӣ шинос бошед, пай бурданатон мумкин аст, ки тарҳи шаҳри Балх ба тарҳи шаҳри қадимаи худуди Хоразм – Тупроққалъа монандӣ дорад. Маълум мешавад, ки дар доҳили деворҳои бениҳоят ғафси Балх намуди архитектураи қадима, то замони мо омада расидааст.

Бо ҳуччати расмие, ки Вазорати иттилоот ва културии Афғонистон ба номи ҳукумати вилояти Балх ва идораи вилоятии худ дода буд, мо ба идораи вилояти рафтем. Аз рӯи нақшаи тартибдода мебоист бо китобҳои қаламии музейи Мазори Шариф ва китобхонаҳои шахси шинос шавем. Аз тарафи ин идора ба сифати роҳбалади мо маъмури музей, марди коматбаланди харобчуссаи факиру хоксор Рачабшоҳ Кӯҳёд таъин шуда буд. Ӯ моро аввал ба дуконҳои китобфурӯшӣ бурд. Дар онҳо баёз, асарҳои таърихӣ ва девонҳои нодири шоиронро пайдо кардан мумкин буд. Китобҳои чопии дар фурӯш мавҷуд низ аз аҳамият ҳолӣ набуданд.

¹ Соли 1974 муяссар гашт, ки тақрибан ду моҳ банди шаҳри қадимаи Балхро омӯхта, китоберо ба номи «Позднесредневековый Балх» (XVI-XVIII) аз ҷоп барорам

Музеи вилояти Балх дар Мазори Шариф дар як хонаи нисбатан калони дуошёна ҷойгир шудааст. Дар ганҷинаи музей 344 номгӯи китобҳои ҷопӣ ва қаламӣ гирд омада, дар байни онҳо асарҳои бо миниатюраҳои нодир орошта ҷолиби диққат буданд.

Маълум аст, ки барои равшан намудани соҳаҳои гуногуни таърихи давраи қадим ва асри миёнагии халқи тоҷик омӯхтани фонди музейҳо аз аҳамият холи нест. Экспонатҳои музейи шаҳри Мазори Шариф қиммати калони илмӣ доранд. Алаҳусус, дар ин ҷойҳо садҳо тангаҳои тиллову нуқра ва мис, ки аз музофоти Балх пайдо шудаанд, гирд оварда шудааст. Қисми ин пулҳо дар худуди шаҳрҳои Мовароуннаҳр низ сикка шудаанд. Ғайр аз ин, дар музей матоъҳо, зарфҳои қадимӣ ва дигар асбобҳои рӯзгор мавҷуданд, ки шояди дастони пурхунари қосибони гумноманд. Зоҳиран як қисми моли музей аз шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро ва Қуканд ба даст омадаанд. Гулкамарбанди нуқраю тиллои ақиқинишони ҳокими Ҳисор Остонакул қушбегӣ, гулкамарбанди минокорӣ аз Бухоро, ки ба Мир Салимбек, муаллифи таърихи «Кашкули Салимӣ» мансуб аст, камарбанди нуқраи минокорӣ ва пойчомаи мовути гулдӯзи амири Бухоро Олимхон ва ғайра маҳсули дастӣ қосибони Мовароуннаҳр буда, хеле диққатангезанд. Дар рӯи баъзеи онҳо номи устоҳо низ зикр ёфтаанд. Масалан, дар паҳлӯи ростӣ туфанги якмила бо оби тилло «Амали усто Нурмуҳаммад» ва дар паҳлӯи чапи он «Туфанги хоси Сайид Муҳаммад Худоёрхон» (хони Қуканд) навишта шудааст.

Хулоса, экспонатҳои музейҳои Афғонистон мисоли фонди китобҳои қаламӣ ин мамлакат барои омӯхтани таърихи гузаштаи халқи тоҷик аҳамияти калон доранд.

Рӯзҳое, ки дар ин музей кор мекардем, баъзе аз соқинони шаҳри Мазори Шариф аз мақсади кори мо воқиф гардида, барои фуруҳтан китобҳои худро меоварданд.

Бо маслиҳати идорани вилоят Рачабшоҳ моро ба деҳаи Дехлодӣ бурд (дар баъзе сарчашмаҳои таърихӣ ин деҳа бо номи Деха-Додӣ омадааст), ки яке аз калонтарин деҳаҳои вилояти Балх ба шумор меравад. Мақсади сафари мо аз назар гузаронидани китобхонаи шахсии Саид Довудого ном мӯйсафед буд.

Роҳи даҳкилометрии нообод аз байни деҳаҳои хурду калон, киштзорҳо, боғҳои ханӯз сарсабзнашуда ва аз паҳлӯи осорҳои таърихӣ гузашта мерафт. Ниҳоят мошини кироӣ мо дар чорроҳаи деҳаи Дехлодӣ қарор гирифт. Деҳа ҷунон калон буд.

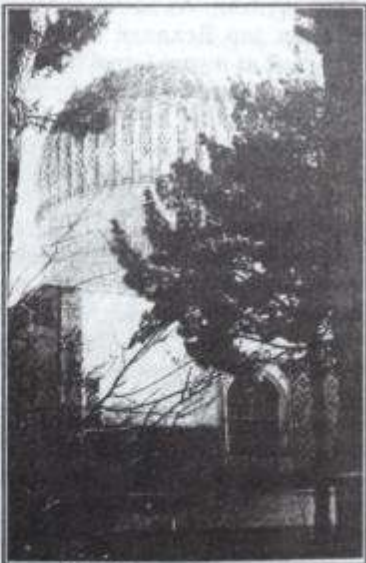
ки боздиди хама ҷои он имкон надошт. Аз истоҳи мошин то хавли Саид Довудоғо бо тангкӯчаҳои сарпечи дурудароз тақрибан як километр рохро тай намудем. Дар сари рох то хонаи оғо ҳарчо-ҳарчо дӯконҳои гӯштфурӯшӣ, атторӣ, кӯхнадӯзӣ, баззозӣ, масҷидҳо, ҳаммоми гӯмбазнок, ки бинои он бо ҳаммомҳои қадимаи шаҳрҳои худамон монандӣ дошт, ҷойгир шуда буданд. Оқибат оғои Рачабшоҳ хабар дод, ки ба манзили матлуб расидем.

Мо се нафар аз дарвозае, ки ба дарҳои корвонсароӣ монандӣ дошт, дохили хавлӣ шудем. Даруни он боғе буд, ки дарахтҳои меванок аз як тараф ва воишҳо тарафи дигари онро зеб меоданд. Дар паҳлуи рости дарвоза гараже буд, ки дар он ду трактори “Белорус” меистоданд. Дар назди тракторҳо ҳамаи асбобу анҷоми даркориаш – ароба барои боркашонӣ, сипорҳои оҳанӣ, қисми пеши трактор, ки бо он хангоми кандани хок “Белорус” хизмати булдозерро адо карда метавонист ва ғайра мавҷуд буданд. Дар як гӯшаи боғ ҷаид нафар машғули кундаковӣ буданд. Дар гӯшаи рости хавлӣ иморати дуошёнаи истикоматӣ менамуд. Замини назди онро ба шакли гуногун ҷӯяк қашида, ба рӯяш пору пошида буданд. Шояд ин ҷой гулхона бошад.

Аз омадани мо ба соҳибхона хабар доданд. Моро писари калонии Саид Довудоғо пазиroy, карда хабар дод, ки падараш ба Кобул рафтааст.

Мо бо ҳамон тангкӯчаҳои лойолуд ба истоҳи мошин баргаштем. Мошини кироя низ пайдо шуд. Ин ҳам бошад, “ГАЗ-69”-и 5-қаса буд.

Вақте ки 13 қас дар мошинаи панҷқаса савор шудем, ман дар тақрибан худ хис кардам, ки барои ҷӣ дар рохҳои Афғонистон мошинаҳои аз кормонда ва шофёрҳои зерин он хобида зуд-зуд дучор меомаданд!?

*Мақбарои Гавҳаршод
дар Ҳирот*

Пайдо накардани Саид Довудого, дида натавонистани китобхонаи ӯ, беҳуда тай кардани роҳи дур моро каме хаста ва ноумед карда буд. Рӯзи дигар ба мо хабар доданд, ки Саид Довудого аз Кобул баргашта, аз рафтани мо дарак дорад. Ҳанӯз муҳокиман ин хабар ба сҳир нарасида буд, ки ба идора мӯйсафели миёнакади калтариш даромада омад. Ҳозирон “ана оғои Саид Довудого” гӯён баробар садо доданд. Мӯйсафед бо мо самимона вохӯрӣ карда, хичолатмандона ҳолпурсӣ кард. Ӯ афсӯс хӯрд, ки мо рӯзҳои дар хона набуданаш ӯро кофта рафтаем. Саид Довудого бисёр кӯшиш мекард, ки бори дигар ба Дехлодӣ равем. Оқибат мо розӣ шуда, ба истгоҳи мошинҳое, ки ба ин деха рафтуо мекунанд, омадем. Кофтукови мошини кироя вақти зиёдро гирифт. Маълум шуд, ки ого мехоҳад барои мо танҳо мошини сабукрав пайдо наояд. Азбаски мақсади ого вақти иловагӣ талаб мекард, ба ӯ гуфтем, ки хичил нашавад, чунки мо бо ҳар мошин сафар карда метавонем. Баъди ин маслиҳат як мошини “УАЗ”-и ба рӯйи брезент кашида пайдо шуд ва бисту як нафар одам ба он савор шуданд. Аз вақти якпаҳлӯ ништастан ба курсии мошин то дақиқан дар Дехлодӣ ба поён фаромадан ҳама гуна ҳаракати дасту пой аз имкон берун буд! Шукр, ки сихату саломат ба манзили мақсуд расидем!

Сафари дуҷум ба ин дех баъди боридаи барфи якшабонарӯзӣ буд. Бинобар он лои тангкӯчаҳои ду рӯз пеш дидаамон дучанд буд. Мехушидем, ки лағжида ба рӯи лой наафтем!

Аз рӯи накли мизбон, ӯ аз авлоди пайгамбар – саид буда, дехи Дехлодӣ ба яке аз аҷдодонаш тӯхфа шудааст. Ҳоло ҳуди ӯ дорони ҳазор чариб (зиёда аз 200 гектар) замин буда, он ду трактори “Белорус”-ро ӯ аз Вазорати зироати Афғонистон ба нархи 580 ҳазор афғонӣ харидааст. Ого илова намуд, ки яке аз ин тракторҳо, ки калонтар аст ва 370 ҳазор афғонӣ қимат дорад, ба Вазорати зироати Афғонистон танҳо ду адад омада буд ва як адади он ба ӯ расидааст.

Саид Довудого муҳлиси таърих ва адабиёт будааст. Ӯ аз кисааш аксиқ, тангаҳои қадима ва баъзе чизҳои кӯҳнаро бароварда, ба мо нишон дод. Аксиқ чашмаки нингин буда, ба рӯи он сарбози Юнони қадим акс ёфтааст (яъне гемма). Дар муайян намудани оромгоҳи шоира Робия Балхӣ ва обод намудани макбараи ӯ хисси ого низ будааст.

Саид Довудого моро ба ҳавлии яке аз масҷидҳои дехи худ овард. Атрофи ҳавлии обро бинҳои гумбазнок идота карда буданд.

Аксари онҳо ҳолӣ менамуд. Масҷидро, ба гуфти ого, Саид Аҳмади Балхӣ бино карда, 155 сол қабл аз ин устоҳои самарқандӣ онро гачкорӣ карда, гул дода будаанд. Дарҳои кандакорӣ он низ маҳсули кори устоҳои Самарқанд буд. Ӯ моро боз ба даруни масҷиди дигари деҳ дароварда гуфт, ки дар асл ин бинои китобхона буда, “Чилтоғ” ном доштааст ва онро хони Бухоро Субҳонқулихон (1680-1702) бино кардааст.

Саид Довудого аз сӯхбатҳо мақсади сафари моро ба Афғонистон хеле хуб фаҳмида буд. Бинобар ин ӯ моро барои дидани як тахтасанги катибадор ба меҳмонхонае бурд, ки ин хавлӣ аз онӣ доларзодаи ӯ будааст. Санги мармари зебӯе ба танаи девори хона мазбӯт буд. Умуман, то расидан ба хонаи худ Саид Довудого рабӯтҳо ва боғхоро ба мо нишон дода мегуфт, ки “ин рабӯт аз онӣ додарам, инаш аз онӣ додарзодаам, хоҳарам, хоҳарзодаам” ва ғайра.

Катибаи оромгоҳи Султон Маҳмӯд дар ш. Ғазнӣ

Окибат дохили работи Саид Довудого шудем ва ба ошёнаи дуёми бино, ки хизмати меҳмонхонаро адо мекард, баромадем. Хона бо гилемҳои дастбоф, кӯрпачаҳои серпахта, таксариҳои сафедчира, сӯро ёфта буд. Дар рӯи таксариҳо бо абрешимҳои рангоранг чунин байтҳо дӯхта буданд:

*Хуш омадию хуш шудам з-омаданат,
Ҳазор чони гиромӣ фидои ҳар қадамат!*

Мавлоно Ҳозик хангоми истиқболи муаллифи асари маъруфи “Мунтахаб ут-таворих” – Ҳоҷӣ Муҳаммадҳакимхон, ки аз Байтулло ба Бухоро омада буд, ин байтро кироят кардааст.

Дере нагузашта, ҷою ширинӣ ва китобҳо аз хавлии дарун ба назди мо расонида шуданд. Китоб хеле зиёд буд, ҳатто гумон дорем, ки ҳамаи онро Саид Довудого ба мо нишон дода натавонист. Сабаб он, ки шаб наздик омада, вақт аз даст рафта буд. Хангоми хонда баромадан маълум шуд, ки ин китобҳои нодирро ого дар ҷои сернам нигоҳ медоштааст. Афсӯс! Дар байни дастхатҳо як нусха рисолаи Муҳаммад Солеҳ, ки дар боло зикраш рафт ва дастхати ҷолиби диққат “Таърихномаи Балх ва Бухорои шариф” буданд. Дар ин асар тарҷуман ҳоли шахсони алоҳида ва подшоҳони то замони хонадони сулолаи Аштархониҳо гирд омада буданд.

Боз як таърихчар дигар сазовори он буд, ки хонда истифода барем. Ин хотираҳои Абдулбоқӣ, писари қозӣ Шохқули Шибиргонӣ буд. Аз рӯи гуфти муаллиф, воқеаҳои таърихи Бухоро аз забони Муҳаммадамини Топкандӣ нақл шуда буд. Хотираҳои Абдулбоқӣ санаи 1090 хичрӣ (1679-1680 мелодӣ) дошт. Саид Довудого аз қадом як асари хондааш тақдири фочивани Абдулбоқиро чунин нақл кард. Гуё Абдулбоқӣ ба шаҳри Банораси Ҳиндустон сафар карда, хангоми оббозӣ дар дарёи Ганг гарк мешавад. Дар аснон гаркшавӣ сари худро бароварда гуфтааст:

Дар Банорас Боқие боқӣ намонд,

Хабари гаркшавии Боқӣ ба занаш расидан ҳамонро, у азми сафари шаҳри Банорас кардааст. Дар соҳили дарёи Ганг зани Боқӣ ҳамаи зебу тиннати худро ба гардан овехта, бо суханҳои зерин худро ба ҷосе, ки Боқӣ гарк шуда буд, ба дарё мепартоял:

Он қадаҳ бишкасту ин соқӣ намонд.

Гуфтаи Боқӣ ва ҳамсараш як байт шуда, холо дар даҳани халқ мебошад:

*Дар Банорас Боқие боқӣ намонд,
Он қадаҳ бишкасту ин соқӣ намонд.*

Дар хотимаи сӯҳбат Саид Довудоғо ба муаллифи ин сатрҳо дастхати достони “Ҷоми Ҷам”-и Авҳадиро тӯҳфа кард, ки хеле хушхат буда, тақрибан дар асрҳои XVI ё худ XVII китобат шудааст.

Бояд дар хотир дошт, ки ҳар шахсе, ки ба вилояти Балх барои ҷамъ кардани маъхазҳои таърихӣ сафар мекунад, набояд китобхонаи шахсии Саид Довудоғоро фаромӯш намояд.

Вақти говгум мо бо Саид Довудоғо ва писарони ӯ хайрухуш намуда, ба чорраҳаи деҳаи Дехдодӣ омадем. Вале мошин набуд. Як даста ҷавонон дар сари пули наҳри деҳа саргарми сӯҳбату фарқи ханда буданд. Мо аз онҳо аз ҷиҳати мошин савол кардем. Дар ҷавоб гуфтанд, ки дер шудааст ва пайдо кардани мошин то Мазори Шариф маҳол аст.

Вақте аз Иттифоқи Шӯравӣ будани моро афғонбачаҳо донистанд, наздиктар омада, кӯшиш мекарданд, ки моро хотирҷамъ гардонанд. Яке мегуфт, ки агар мошин наёбед, дар ҳамин наздикӣ хонаи мутарвон аст ва онҳо аз ӯ илтимос мекунанд, ки моро ба манзил расонад. Дигар ҷавоне наздик омада гуфт, ки “Оғоён! Шумо меҳмони олиқадр будаед, хуб мешуд, ки як шаб дар деҳи мо меҳмон шавед. Ман гӯсфанд надорам, ки бароятон қурбон кунам, вале мурғе пайдо мекунам, ки бо ҳам таоми гарм хӯрем.” Ба ҳамаи ин меҳрубониҳо мо изҳори ташаккур намуда, ба онҳо фаҳмонидем, ки ҳамин шаб ба Мазори Шариф расидани мо зарур аст, чунки фардо сахарӣ мебояд ба сафари Ҳирот камар бандем. Ниҳоят як автобус аз тарафи шаҳр омад ва ҷавонони Дехдодӣ аз мутарвони он илтимос намуданд, ки моро ба Мазори Шариф расонад. Бевақтии шаб воридаи ин шаҳр шудем.

ҶАШНИ НАВРӯЗ

Ҷанӯз як рафиқам дар Маскав маслиҳат дода буд, ки агар муяссар гардад, иди Наврӯзро дар Мазори Шариф истиқбол гирам. Ҷамаи даҳ рӯзе, ки мо дар ин шаҳр будем, наздик омадани ид ва тайёриро ба ин ҷашн ҳис мекардем. Дар раस्ताи мисгарӣ сархонаҳои зиёди калону хурдро дида будем. Дутои он аз қади одам ҳам баланд буданд. Баъд фаҳмидем, ки ин сархонаҳоро

мисгарон барои гумбазҳои Равзаи Шариф тоза ва сафед кардаанд. Ман бори аввал дастаи одамонро дидам, ки бо ниҳоятӣ ҷобуқӣ аз як нӯги банд дошта, ба болои гумбази қошиқорӣ баромада мефароманданд. Ба ғайр аз сархонаҳо ин одамон ба ҳарҷо-ҳарҷои гумбази **PDF Compressor: Free Version** электриқиро кашол мекардаанд.

Аз Қобул театри драмавӣ омада, дар сахнаи кинотеатр песан драматурғи Озарбойҷон Шамхалов “Хушӯ” – (“Хушдоман”)–ро намоиш меод. Бо артистони ин театр тамошобинони тоҷик дар рӯзҳои сафари ҳунарии он дар шаҳрҳои Иттифоқи Шуравӣ ошно шуда буданд. Хурсандибахш аст, ки дар сахна нақшҳои занонро худӣ онҳо бисе бо маҳорат иҷро кардаанд. Ва ҳол он ки соли 1959 дар сахнаи театри Қобул роли занонро мардҳо иҷро карда буданд. Рӯзиномаи вилоятӣ, ки “Бедор” ном дорад, якҷанд рақамашро ба иди Наврӯз бахшида, ҳар ҳел мақолаву шеърҳои шоирон ва расми гули лоларо ҷой карда мебаромад. Дар кӯчаҳо миқдори одамон, дӯконҳои аттории сайёр рӯз ба рӯз зиёд мешуд. Дар навбати худ, нархи озуқа ва дигар молҳои барои аҳолии дарқорӣ меафзуданд.

Дар Мазори Шариф одат будааст, ки ҳар як сокини шаҳру деҳоти дар мусофират буда бояд рӯзҳои ҷашнгирии Наврӯз ҳатман ба хонаи худ, назди оилааш баргардад. Аз ҳамин ҷиҳат Саид Довудого аз Қобул расида омада буд. Боз як китобфуруш ҳам, ки мо дар ништии дидани китобҳои ӯ будем, аз Эрон расида омад.

Барои ҷашн гирифтани иди Наврӯз ба шаҳри Мазори Шариф ихлосмандон на танҳо аз шаҳру деҳаҳои Афғонистон, ҳатто аз мамлакатҳои ҳамсоя Эрон, Ҳинд ва Покистон меомадаанд (Баъзеҳо барои зиёрати қабри ҳазрати Алӣ, аксар барои аз маврид истифода намуда моли худро фуруштан).

Дар идоран вилоятӣ ба мо хабар доданд, ки агар тамошо карданӣ бошем, рӯзи иди Наврӯз, 21 моҳи март, бояд пагоҳӣ соати 6-30 дақиқа дар назди дарвозаи Чаҳорбоғи Равзаи Шариф ҳозир шавем. Мувофиқи маслиҳати пешакӣ меҳмондори мо оғои Раҷабшоҳ соати 6 пагоҳӣ мебоист-моро дар бозори гилемфурушӣ истиқбол гирад.

Рӯзи 21 март, рӯзи Наврӯз ҳам расид. Аммо, афсӯс, шаби дароз барф борида, рӯи заминро қабати ғафси он пушонида буд, ки албатта дар ин ҳавон сард аз кӯча баромадан дар хона нишастан айни муқдда мебуд. Вале ҷӣ илҷ, ба ҷои ваъдакардамон бояд расид. Рағфики душанбеғнам Ёқубҷон Одинаев низ бо мо ҳамроҳ шуд. Дар кӯча ҳазорон мошинҳои гуногунтама, автобусҳо,

мошинҳои сабукрав ва боркаш садди роҳ шуда буданд. Онҳо тамошобинон ва ихлосмандонро аз ҳар ҷой оварда, то ба охир расидани маросими ҷашнгирии мунтазири мусофирон меистоданд.

Бо машаққате аз пешу ақиби мошинҳо тақрибан як километр рохро тай карда, оғои Рачабшоҳро пайдо намудем. Ақнун то дарвозаи Чаҳорӯб аз катори селани одамон гузашта тавонистан лозим буд. Ҳоло фаҳмида шуд, ки барои ҷӣ ин қадар барвакт ҳозир шудани мо лозим буд! Агар дер мекардем, ба дарвозаи номбаршуда роҳ пайдо кардан аз имкон берун буд. Кӯчаҳо, рӯи бомҳои дӯкониҳо ва биноҳои истиқоматӣ, шохҳои дарахтон, рӯи боми мошинҳо пур аз одам буданд. Чуноне ки мегӯянд, дар атрофи Равзан-Шариф “замин кафида одам рӯида буд!” Бисёр касон бо аҳлу аёл, кӯдакони худ чанд рӯз пеш омада будаанд. Онҳо кӯрпа ва намадҳои пора-порашударо пушт карда мегаштанд. Аз тар будани сару либос маълум буд, ки ин мусофирон шабро дар зери осмон ва рӯи барф гузаронидаанд.

Мо дохили “хавлӣ”-и берун шудем, ки он ниҳоят васеъ буда, якчанд гектар майдонро ишғол карда буд. Ба ин майдон ҳар кас метавонист дарояд. Вале ба хавлини дарун бе руҳсат ҳеҷ кас даромада наметавонист. Оро сипоҳиён ва қувваҳои тартибнигоҳдории шаҳр – полис ва жандарм муҳофизат мекарданд. Баъд аз каме интизорӣ аз даруни ҳамин хавлӣ офицер баромада, савол кард, ки “Меҳмонони тоҷикистонӣ кӣ ҳоанд?” Оғои Рачабшоҳ моро нишон дод. Аз ақиби офицер мо дохили хавлини дарун шудем, вале боз як катор панҷараи оҳанин садди роҳ шуда буд. Аз кучое қумондони шаҳр (сардори полисия) ҳозир шуда, моро аз ин панҷара низ гузаронида, ба назди минбар, ба маркази маросими ид ҳамроҳ бурд.

Дар ин ҷой минбари ҷубин сохта, оро бо матоъи сурху сабз печонида буданд. Минбар дар миёнаи саҳн, рӯбарӯи панҷараи оҳанин чаҳорум меистод. Дар даруни панҷараи нуқрагун як нуғи ҳодан баланд хобида, нуғи дигараш ба айвони бинои муқобил рафта мерасид. Дар ҳамин нуғи ҷуб рӯймолҳои рангоранг баста буданд. Танаи ҷуб низ латтапеч шуда буд. Мақсади ин маросим ва ҳаман тайдӣ ва тамошо бардоштани ҳамин ҳода буд, ки гуё латтаҳои рӯймолмонанди дар нуғаш буда “ҷандаи муборак” ё худ алами хазрати Алӣ будааст. Аммо қадоме аз ин латтаҳои ҳозиразамон “ҷандаи муборак” буд, мо нафаҳмидем.

Барфи атрофи минбар ва панҷараи чаҳорумро одамон ҳарҷо-ҳарҷо хирман кардаанд. Ду одам бо як аробача ба қашонидани

барф машғул буданд. Агар бо ҳамин сурат барфро бадар кардани бошанд, мебоист, ки маросимро ба нимаи дуюми рӯз гузоранд! Иро хис карда, аз кучое якчанд занбарҳои аз навдаи дарахт бофташударо оварданд. Ба кори барфбардорӣ шахсони дигар низ ширкат намуданд. Вале хирманҳои барф боз боқӣ монданд.

Якчанд марди ба хизмат ҳозир дар тан ҷомаҳои сурхи яхела дошта, дар банди дасти чапашон латтаи сабз баста буданд. Дар рӯи ин латтапораҳо калимаи "мутавалли" намуда меистод. Либоси онҳо гӯё маросими идонаро нишон дода, дар навбати худ барои озод даромада баромадан ба хавлии даруни Равза рухсатнома буд. Барои мо ҳаман воқеаҳои дар ин ҷо содиршуда нав буд. - Бинобар он гарки тамошо ва машғули аксирӣ будем. Ногаҳон корманди рӯзномаи «Бедор» оғои Муҳаммад Умар омада, охишта огоҳ намуд, ки аз зери девори Равза каме дур шавем, то ки аз рӯи бом хангоми тоза кардани барфи он чизе ба сарамон наафтад. Мо барои меҳрубонии ого ба ӯ миннатдорӣ изҳор намуда, ҷои дигар рафтани шудем, ки кумондон аз сахни хавли ба шахсони дар рӯи боми Равза истода бо овози баланд фармон дод, ки эҳтиёт кунанд ё худ дар он қисме, ки мо истода будем, корро бас кунанд.

Маросим мебоист соати 8-30 дақиқа оғоз ёбад. Ҳанӯз зиёда аз як соат вақт монда буд, ки оғои Рачабшоҳ аз сабаби сардии хаво моро барои гарм шудан ба яке аз хучраҳои Равзаи Шариф таклиф намуд.

Дар масҷид ва мадрасаҳои шаҳрҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон хучраҳои асримиёнагӣ ҳоло ҳам зиёд боқӣ мондаанд ва онҳоро бисёр қасон дидаанд. Дар ин хучраҳо қасе зиндагонӣ намекунад ва тарзи рӯзгузарониро дар онҳо танҳо аз китобҳо хонда метавонем. Бинобар он хунук нахӯрда бошем ҳам, ҳиссиёти кунҷовӣ галаба карда, хостем хучраи "амалкунанда"-ро бинем ва аз ин рӯ таклифи мизбониро қабул кардем. Хучра дари дуқабатае дошт, ки аз оҳану ҷӯб сохта шуда буд. Дохили хонача шудан ҳамонро "аз карда пушаймон шудем". Хучра даричаи рӯиноидиҳанда надошт. Аз сабаби баландии сақф як лампаи хурди электрикӣ (шояд 25 ват. бошад) онро равшан карда наметавонист. Барои гарм кардани хучра як плитаи электрикӣ гузошта буданд, ки дар рӯи он ҳозирон пойафзоли худро меҳушконидаанд, чарму резин ба оташ расида месӯхт ва хучраро балбӯй мекард. Хучра ду-дуиним метр дарозӣ, якуним метр пахноӣ дошт. Дар рӯи кӯрпачаҳои чиркони якқабата се нафар хобида, ду нафар нишаста буданд ва як нафари дигар рост меистод. Одамони хобидаро

базӯр хезонида, барои нишастани мо ҷой хоӣ карданд. Одинаев дар назди даричаи даромад барои рост истодан базӯр ҷой пайдо кард. Вақто ки ҷашмонамон каме ба торикӣ олат кард, сокинони хучраро дида тавонистем. Се нафари он муӣ сарашон расида то болои ҷидаи Ибн Абдуллоҳ, яке аз онҳо саросема ба сараш муӣ сохтаро (парик) кашид, ки хайбаташ дучанд афзуд. Фахмидан душвор буд, ки инҳо ҷӣ навъ касонанд ва сабаби дар ин хучра сокин шуданашон ҷист? Манзараи дохили хучра дилгирунанда буд, бинобар он мо бо ҳамроҳии рафиқ Одинаев зуд берун омадем.

Ним соат пеш аз саршавии маросим ба болои минбар ноиби шӯъбаи вилояти матбуот ва маданияти Афғонистон Ҳоҷа Зиёваддин Корвонӣ баромада, аз девони Ҳофиз ва асарҳои динӣ порчаҳо хонд. Як даста сарбозони мусаллаҳ бо мусикӣ аз дарвозаи Чаҳорбоғ омада, дар ақиби минбар саф кашиданд. Аз тарафи муқобил як даста ҷавонон низ саф ба саф ҳозир шуданд. Онҳо аъзон анҷумани “Бойскаут”-и Афғонистон буда, бо латтаҳои рангоранги дар гарданашон мисли галстук басташуда аз дигарон фарқ мекарданд. Вазифаи аскарон ва ин ҷавонписарон нигоҳ доштани тартиб, мудофияи волии вилоят ва наздикони ӯ ва аз афти қор, ҳашамати ҷаширо дучанд кардан буд.

Оҳиста-оҳиста миқдори одамон дар атрофи минбар зиёд шуд. Баъзеҳо даст дар сар дошта, такрор ба такрор бо овози баланд “ё Оллоҳ, ё Оллоҳ” гуфта, ба дари Равза наздик мешуданд. Аз даҳони баъзеи онҳо қарқ мебаромад, худро беҳуш месохтанд, боз ба пой истода “суруд”-и худро такрор ба такрор мехонданд. Ба сари яке аз онҳо рӯймоли абрешиммонанд партофта, аз болои он халқии латтагиро гузоштанд. Зеби сари ин одам ба каллапуши аҳолии мамлакатҳои араб монанд буд. Баъд аз анҷом ёфтани ин маросим ин шахс оҳиста-оҳиста “ё Оллоҳ” гӯён ба гӯшаи айвони Равза худро гирифт, ки он ҷой камбарф ва гармтар буд.

Як нафари дигар аз бағал Куръонро бароварда, онро ба сӯи “қабр”-и ҳазрати Алӣ дароз карда, ҳазрати Алиро бо Куръон қасам додан мехост, то ки ӯ “занонро мутеи мардон гардонад”. Аҷиботи ин рӯз зиёд буд!

Дар айвони рӯбарӯи Равза як гурӯҳ занони бечодар пайдо шуданд. Аз афташ, ин занони соҳибмансабони вилояти Балх ва мехмонони онҳо буданд. Аз ҳамон ҷой соати 8-30 дақиқа волии вилояти Балх низ баромад. Сардори аскарон ба ӯ рапорт дод. Оғои Корвонӣ ба як нафар қорӣ сухан дод. Ӯ баромада, аз Куръон қироат кард. Вале на худааш ва на касе аз ҳозирон даст ба рӯй

набурданд, фотиҳа накарданд. Навбат ба волии вилоят расид. Ҷ фармони подшоҳ Зоҳиршоҳро ба муносибати иди Наврӯз хонда дод. Баъди воли генерал, шояд фармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи вилояти Балх бошад, табрикнома ва фармони худро хонда дод. Дар хотима ҷуҳурро бо ӯ ба қории дигар доданд. Ҷ аз Қуръон қироат карда, дар бораи эҳтиёҷи халқ, сахигӣ, ғамхорӣ нисбат ба қашшоқон суҳан гуфта, илова намуд, ки эҳтиёҷҳои мо аз гуфта ҳам зиёданд ва онҳо аз мо дида ба худо зиёдтар маълуманд. Хулоса, эҳтиёҷмандон ва қашшоқон умеди худро ба худо банданд!

Навбат ба бардоштани «ҷандаи муборак» расид. Азбаски ҷуби он дароз буд, ба нӯти аламдори он се бандро баста; дуи онро ба рӯи боми Равза ва якашро дар сахни ҳавлии ду-се кас бардошта меистоданд. Нӯти ходаро ба рӯи чорҷуба имоми Равза ва шахси дигар сардори дини ислом дар вилояти Балх, баланд кардан ҳамон одамон банд дар даст бандхоро мекашиданд ва «ҷандаи муборак» сар ба боло мерафт. Дар ҳамин асно ҳамаи ҳозирон овозҳои гӯшкаркунанда бароварда, дасташонро ба ҳаво бардошта буданд. Ҷар кас кӯшиш мекард, ки худро ба панҷараи ҷаҳорум, ки даруни он ҷуби «ҷандаи муборак» рост шуда буд, расонида ин ҷубро зиёрат кунад. Ҷучуми одамон аз чор тараф сар шуда буд. Аскарон, полисия ва ҷавонони ғалстукдор ихтиёри тартибнигоҳдориро аз даст дода буданд. Ду қатор панҷараи оҳанин зери по шуда, ҳавлии беруни Равза бо ҳавлии дарун як шуд.

Мо кӯшиш намудем, ки «ҷони худро» халос кунем, то ки зери пой намонем. Илоҷе карда, зери девори Равза оҳиста-оҳиста ба сӯи дарвозаи Ҷаҳорбоғ наздик омадем. Ҷамин вақт аскарони сафкашида бо мусиқӣ ва байрақ ба сӯи ҳамин дарвоза омаданд. Якҷанд нафар аз ҳозирон ба алами сарбозон даст дароз карда, хоستانд порчае ба худ гиранд. Вале аскарҳо алами худро ихота намуда, ба зудӣ аз ҳудуди Равза берун шуданд.

Дар рӯбарӯи дарвозаи Ҷаҳорбоғ ҷиллаҳои Равза мавҷуд будааст, ки дар болои панҷараи айвони он се ходаро рост карда буданд, ки ҳар кадом дар нӯтҳои латтаҳои ранга доштанд. Дар зери ин ҳодаҳо, дар болои панҷара 5-6 кас, шояд кормандони Равза бошанд, нишаста латтаҳои мефурӯхтанд. Садҳо одамон дастонашонро ба сӯи онҳо дароз мекарданд. Зери алам нишастагон пулҳои дарозкардари гирифта, аз латтаҳои ҳодаҳо ва зиёдтар аз қисаҳои худ порчаҳои матои алмосу нейлонро барои табаррук ба ихлосмандон меоданд.

Оқибат аз дарвозаи Қосимхонӣ ба сахни васеи Равза баромадем. Дар ин ҷой низ савдо дар авҷ буд. Покистониҳо дар рӯи барф нишаста, тӯмор мефурӯхтанд. Яке аз онҳо суруд хонда, ба коғазҳои дар пешаш буда ишора мекард. Мазмуни суруди ӯ номҳои **PDF Compressor Free Version** гуна қавалиҳо буд. Коғазҳои ба фурӯш пешбинишуда гӯё қудрати “муолиҷа” кардани мардумро доштанд. Дар рӯи ин коғазҳо акси Макка, Мадина ва панҷаи одам дида мешуд, ки ҳазорҳо нусхаи онро дар кадом як типография чоп карда буданд. Аз нишастагон яке варақи коғазро гирифта, таҳ мекард, дигараш онро ба даруни қуттичаи тунукагӣ андохта, ба шахси сеюм дароз мекард, вай даҳони қуттичаро маҳкам карда, ба талабгорон ба ивази пул месупорид. Ҳамаи ин кор барои пул буд.

Суфаи васеъро дар як гӯшаи ҳавлӣ аз барф тоза карда буданд. Одамони пулдор аз дӯкандорон арзан харида, ба рӯи ин суфа, ки пур аз кабӯтарҳои сафед буд, мепошиданд. Дар ин рӯз кабӯтарон шикамсертарин ҷонварон буданд.

Дар сахни ҳавлӣ ва дар кӯчаҳо ҳарчо-ҳарчо даҳҳо нафар одамон ҳалқа зада менишастанд. Дар даруни давра дарвешӣ дар даст табарчадор вазъ мегуфт. Ӯ аз як тарафи давра ба тарафи дигари он тез-тез ҳаракат карда, овозашро пасту баланд мекард ва табарчаро гоҳ ба ҳаво бардошта, аз ҳаёти “авлиёҳо” ҳар хел ривоятҳо нақл мекард.

Асосан ҷашнгирии иди Наврӯз дар шаҳри Мазори Шариф аз ҳамин иборат буд.

Сафари мо дар вилояти Балх хотима меёфт. Ба мо лозим буд, ки яке аз шаҳрҳои Хуросон – Балхро тарк намуда, ба шаҳри дигари он – Ҳирот раҳсипор шавем.

ДАР САРИ ТУРБАТИ БУЗУРГОН

Кишвари Хуросон бо шаҳрҳои қадимаи худ Нишопур, Балх, Марв, Машҳад ва махсусан марказаш шаҳри Ҳирот дар таърихи тамаддуни инсонӣ ҳиссаи оламшумул гузоштааст. Ҳирот, ки дар чорраҳаи тичорати Шарқу Ғарб, Шимолу Ҷануб воқеъ аст, дар давоми асрҳо, алалхусус пас аз истилои арабҳо дучори ҳодисаҳои мудҳиши сиёсӣ, ҷангҳои хонумонсӯзи феодалӣ ва кашмакашҳои дарборӣ шуд. Воқеаҳои зерини таърихӣ, ки баъд аз

барқароршавин дини ислом дар ин сарзамин сурат гирифтаанд, шохиди ин гуфта аст.

Арабҳо Хиротро соли 652, яъне 45 сол пеш аз шаҳри Балх ва тақрибан 150 сол пеш аз баъзе шаҳрҳои ҳозираи Тоҷикистон ишғол карданд.

PDF Compressor Free Version

Дар давоми асри X Хуросон яке аз вилоятҳои давлати Сомониён ба шумор рафта, тобеи сипахсолор буд. Сулолаи хонадони Ғазнавиён ва Салҷуқиён дар талоши салтанат бо зарби тег чои якдигарро ишғол намуда, ҳар кадом кӯшиш кардаанд, ки Хуросон, ин вилояти қадимаи зироатӣ, дар қаламрави онҳо бошад.

Вале дар миёнаи асри XII дар вилояти Ғур сулолаи нав Ғуриён худро аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақкам намуда, аз итоати Ғазнавиён берун мешаванд. Солҳои 1175-1176 Ғиёсиддин Муҳаммади Ғур шаҳри Хиротро ишғол намуд. Ба ҳайати давлати Ғуриён қисми Тахористон-Шугнон, Ваҳон ва дигар вилоятҳои минтақаи Хиндукушу Помир дохил мешуданд. Дар замони ҳукмронии Ғуриён Хирот яке аз шаҳрҳои қалони тиҷоратӣ ва мадани вилоят ба шумор мерафт. Аз ин давра дар ин шаҳр якчанд осорҳои антиқӣ то замони мо боқӣ мондааст. Бояд гуфт, ки ҳукмронии Ғуриён дер давом накард, зеро дар шимол – дар Хоразм душмани тавоное пайдо шуда, қасди ишғоли Мовароуннаҳр Хуросон кард. Ба хонадони Хоразмшоҳҳо муяссар шуд, ки дар ибтидои асри XII ҳукмронии хонадони Ғуриёнро барҳам дода, тақрибан тамоми хоки ҳозираи Афғонистонро ба зери ҳокимияти худ гирал.

Ҳукмронии ин хонадон инчунин дар Хуросон дер напояд. Муғулҳо баъди хунрезӣ, харобкорӣ ва хоку тубоқ намудани шаҳри дехаҳои Мовароуннаҳр ба хоки Афғонистон дохил шуданд. Аҳолии Хирот ба муғулҳо муқобилияти сахт нишон дод. Ба муғулҳо лозим омад, ки Хиротро ду маротиба забт кунанд. Баъд аз забти соя дар соли 1222 шаҳри Хирот ба ҳок яксон шуда, аҳолиаш ҳар сӯ фирор кард. Дар баъди 14 сол (аз соли 1222 то 1236) ин шаҳри қадима ба қабристон монанд гашт. Аз сабаби гаштани биноҳо, харобшавии ҷуйборҳо кӯчаҳои шаҳр қасногузар шуданд. Ба гуфти Сайфӣи Ҳираӣ, баъд аз ишғоли муғулҳо аз музофоти Балх то сарҳади Домгон мардум гӯшти одам, сағ ва тӯрбаро мехӯрданд. Муғулҳо ҳазорҳо қосибони хунарманди Хиротро асир карда, ба Муғулистон кӯчонида бурданд.

Зулами ҳокимони муғул то барқарор шудани сулолаи Курдҳо (соли 1248) давом кард. Курдҳо Хиротро маркази давлати худ интихоб карда буданд. Вале душмани пурқуввати дигар – давла-

ти Хулагуҳои Эрон низ инкишофи ин шаҳро ҳамчун маркази тижорати намуноҳост. Аз ҳамин сабаб Ҳирот борҳо хароб ва аз нав обод шудааст. Масалан, соли 1270 бо фармони Абаққони Хулагу (1265-1282) ҳамин аҳолии Ҳирот аз шаҳр ба дарға карда мешавад. Баъд аз ду сол худӣ ӯ фармон додааст, ки сокинони шаҳро ба ҷойҳои худ баргардонанд. Иҷрои ин ду фармон бо гуфтан ва навиштан осон аст.

Бешубҳа, дар бадали ду соли беҳонумонӣ садҳо бенавоён аз ғуруснагӣ, саҳтин рӯзгор, сармову гармо ҳалок шуданд. Ҳеч кас ҳеч вақт гуфта наметавонад, ки ҷӣ микдор хунарманду косибони мохир бе ҳеч сабаб дар он солҳо ба ҳок супурда шуданд. Яке аз сабабҳои ин хунрезӣҳо ноиттифоқии миллӣ буд. Дар давлати Хулағуҳо роли асосиро аристократияи муғулий-туркӣ мебозид, дар каламрави Ҳирот бошад, аристократияи тоҷику ғур.

Сағи сари қабр аз мазори имом Соибӣ Калон дар ҷануби-ғарби ш. Сарипул

Танҳо дар ибтидои асри XIV Хулағуҳои Эрон ба ҳокимони курд тан дода, бо онҳо созиш карданд ва аз ҳучумҳои харобиовар ба Ҳирот даст кашиданд. Давраи ҳукмронии курдҳо дар Ҳирот давраи оҳиста-оҳиста аз шикасту реҳт ва харобиҳои замони муғулҳо раҳо ёфтани Хурӯсон мебошад. Яке аз сабабҳои аз нав ба маркази савдо ва хунармандӣ мубаддал шудани Ҳирот набудани рақобат аз тарафи дигар шаҳрҳои Хурӯсон – Марв ва Балх буд, ки онҳо баъд аз истилои муғулҳо ҳанӯз ба ҳолати пешинаи худ наомада буданд.

Вале аз замони эмин ёфтани аз зулм ва тохтутозҳои Хулағуҳо дере нагузашта, ба сари аҳолии Хурӯсон ва Систон фалокати навомад ҳучуми Темурланг аз Осиёи Миёна сар зад.

Шаҳри Ҳирот истехкоми хуб дошт, калъаи Ихтиёрӣдин барои душманон дастнорас буд. Вале Темур хиротиёро бо ҳар ҳел ваъдаҳо фирефта, соли 1381 шаҳро ишғол кард. Дар замони ҳукмронии Темур шаҳри Ҳирот рӯ ба тараққӣ ниҳод. Сабаби он

дар натиҷаи истилои Хоразм ва Ҷурдан Тилло ба тарафи ҷануб кӯчидани рохҳои савдо буд. Ғайр аз ин, Темур Хиротро шаҳри маъмури интихоб кард. Дар он ҷой писари ӯ Мироншоҳ ҳукмронӣ мекард. Дар замони ҳукмронии писари дигари ӯ Шохруҳ Мирзо Хирот маркази давлати Темуриён ба шумор рафта, ба яке аз шаҳрҳои калони сернуфус ва маркази тиҷоратӣ дар Шарқи Наздик ва Миёна мубаддал гардид.

Дар Хирот касбу касибӣ ба дараҷаи баланди тараққиёти замони худ расида буд. Зарфҳои биринҷӣ, сафолӣ, матоъҳои бофандагон ва ашёи заргарон, санъати хаттотӣ, наққошӣ, ҳаҷҷорӣ ва миниатюрӣ писанди мардуми ҷаҳон гардид.

Маҳорати касибони Хиротро аз мисолҳои зерин тасаввур бояд кард.

Темурланг яке аз ҳешовандони худро ба никоҳи писари малики Хирот Пир Муҳаммад мебарорад. Иштироки касибони шаҳрро дар маросими тӯй муаррихи асри XV Ҳофизи Абрӯ чунин тасвир кардааст: ҳар як фирқаи касибон мувофиқи касбу кори худ намоиши аҷиб ба роҷо карда буданд. Масалан, нонвойҳо ноне пухта буданд, ки намуди кӯши боҳашаматро дошт, ғӯзакашон аз пахта маноре бино карда буданд, бофандаҳо дӯкони худро ба раста бароварда, дар айни ҳаракат кардан матоъ мебофтанд.

Муаррихи дигар Абдурраҷоки Самарқандӣ овардааст, ки соли 1469 ба шарафи таваллуди яке аз шохзодагон дар Хирот тӯю тамошо дода буданд. Дар он низ касибон ҳунари худро намоиш доданд. Хуҷаалӣ ном устои исфаҳонӣ зарфро барои шароб сохта буд, ки дар гирдоғирди он 32 намуди касбу кори касибони ҳамон давра тасвир шудааст. Аз байни онҳо наҷҷор, оҳангар, дӯзанда ва ғӯзакаш чунон устодона тасвир шуда буда буданд, ки ҳамчун ҷисми зинда ба назар мерасиданд. Ин зарфро подшоҳ дидан замон ба ҳарамсарои худ бурдааст.

Меъморони номӣ, монанди Қавомалдин, иморатҳои боҳашамате бино кардаанд, ки ҳоло ҳам вайронаҳои онҳо бинандаро ба хайрат мегузоранд. Инкишофи санъати меъморӣ, касибӣ, наққошӣ ва ғайра дар замони ҳукмронии Султон Ҳусайн Бойқаро (1469-1506) ва вазири ӯ Алишер Навоӣ ранги нави мегирад. Дар асри XV ва ибтидои асри XVI олимони ва шоирони Хирот асарҳои беэволи худро офаридаанд. Бехтарин намунаи ин асарҳо мероси Ҷомӣ ва Навоӣ мебошад. Дӯстии ин ду бузургвор рами дӯстии ду халқ – халқи тоҷикӣ-ӯзбекӣ шудааст.

Хулоса, дар замони ҳукмронии сулолаи Темуриён шаҳри

Ҷирот ба маркази давлати Темур - шаҳри Самарқанд монандӣ дошта, ҳатто аз он як дараҷа пеш гузашта буд. Сабаб он буд, ки баъд аз кушта шудани Улуғбек расадхонаи ӯ хароб шуда, олимон, шоирон ва санъаткорон Самарқандро тарк карда буданд.

Нашъунамои Ҷирот низ тӯл нақашид. Дар замони истилои Шайбонихон (соли 1507) Ҷирот хоку туроб шудааст. Агар таърихи ду шаҳр – Самарқанду Ҷиротро бо ҳам муқоиса кунем, равшан аён мегардад, ки тақдири онҳо ба ҳамдигар монандӣ дошта, ҳиссашон дар таърихи халқҳои Мовароуннаҳру Афғонистон як хел аст. Бинобар ин афғонҳо баробари шаҳри Ҷирот Самарқандро низ меписанданд. Масалан, олими намоёни Афғонистон Абулҳайи Ҳабибӣ ҳангоми аввалин сафари худ ба мамлақати мо соли 1944 дар бораи шаҳри Самарқанд чунин гуфтааст: «Шаҳри Самарқанд бо таърихи мамлақати мо пайванди ногусастанист ва макотиби ҳунарии Самарқанду Ҷирот ва тамоми Афғонистон чи дар замони қадим ва чи дар қуруни васатӣ манобеи муштарак ва сабки воҳид доранд ва аз қамолу қамоли муштарак сарчашма гирифтаанд. Ва ҳам маношии фикрии таърихи мардҷуми мо ва Мовароуннаҳр муштараканд.» (Жур. «Садои Шарқ», № 8, 1972, саҳ. 28). Бинобар он агар мо номи шаҳри Ҷиротро ба забон гирем, беихтиёр як давраи муҳими таърихи халқҳои Мовароуннаҳр ба хотир меояд. Дар Тоҷикистон қасони зиёд аксари аз сафари Афғонистон баргаштагӣҳоро мепурсанд, ки «Ба Ҷирот рафта будед?» ё худ «Ҷиротро дидед?»

Ман дар иштиёқи дидани ин шаҳр будам. Соли 1959 дидани Ҷирот муяссар нагардид. Инак, баъд аз сенздаҳ сол дидани ин шаҳр ва шинос шудан бо маъхазҳои таърихии он муяссар шуд. Самолёти «Як-40» дар зарфи як соату 20 дақиқаи парвоз моро аз шаҳри Мазори Шариф ба шаҳри Ҷирот овард. Ман ва ҳамсафарам Абдуқодир Ҳайитматовро мутахассисони шӯравӣ, ки дар ин шаҳр зиндагӣ мекарданд, пешвоз гирифтанд. Мо аз фурудгоҳ бо роҳи мошингарди Ҷироту Қандаҳор, ки онро бо ёрии инженерон ва техникаи шӯравӣ сохтаанд, ба маркази шаҳр (16 км) равон шудем. Дар роҳ мутахассисони мо аз қори худ дида бештар дар бораи мусибати ба сари ҷиротиён омада нақл мекарданд ва оқибатҳои обхезии аввали баҳорро нишон медоданд.

Манзараи кӯчаҳо барои тамошо чандон мувофиқ набуд: хона ва ҳавлиҳои хароб, деворҳои обқанда, садҳо қасони бехонумон ва ба нон мӯҳтоҷ ҳар замон ба назар мерасиданд. Ду соли охир аксари вилоятҳои Афғонистон, аз ҷумла Ҷиротро, хушқасоли фаро

гирифта буд. Офати табиини дигар – обхезӣ дар аввали баҳор бадбахтии нав овард. Доир ба оқибати обхезӣ ва хонахаробии бошандагони шаҳру дехот ҳатто рӯзномаҳои Афғонистон дар зери сарлавҳаи фалон деҳ “дар домани марг” хабарҳо нашр карда, одамони бӯриятро ба маҷамуданд.

Илова бар ин, дар натиҷаи обхезӣ роҳҳои мошингард, аз он ҷумла роҳи байни Ҳирот ва Кушкаи Туркменистон аз қор баромада, дар шаҳр сӯзишворӣ, махсусан бензини намерасид. Дар натиҷа нархи бензин баланд шуда, баъзе мошинҳо аз қор монда буданд.

Инженерони роҳсозии шӯравӣ ҳамаи ин мушкилиҳои хиротиёро ба ҳисоб гирифта, кӯшиш мекарданд, ки ҳарчи зудтар ба онҳо кӯмак расонанд. Тамоми қувва ва техника барои бартараф намудани харобаҳои роҳи Ҳирот-Кушка сафарбар шуда буд. Ҳатто аҳли оилаи мутахассисони шӯравӣ ба ёрӣ омада буданд. Онҳо дар хонаҳое, ки худ истиқомат доштанд, якҷанд оилаи афғонҳоро ҷой дода буданд. Ҳамин тариқ, дар хонае, ки барои як оила пешбинӣ шуда буд, 2-3 оила ҷойгир буданд. Одамони шӯравӣ мушкилии ба сари халқи афғон омадаро бо ҳам меиданд.

Офати табиӣ дигар вилоятҳои Афғонистонро низ фаро гирифта буд. Ҳукумати подшоҳӣ имконияти аз озуқа таъмин намудани аҳолиро надошт, бинобар он аз дигар мамлакатҳои ҷаҳон ёрӣ талабид. Ҳукумати Шӯравӣ фалокати ба сари мардуми афғон омада ва мурочиати ҳукумати онро ба инобат гирифта, қарор дод, ки аввало ба районҳои шимолӣ Афғонистон, кӯхистони дурдасти бериҳои он мадад расонад.

Мошинҳои пур аз озуқа ҳатти сарҳади ду мамлақати ҳамсояро аз худуди Помир бурида гузаштанд. Аз тарафи дигар, аз худуди райони Қалъаиҳумб вертолётҳо бо орду биринҷ ва дигар лавозимоти рӯзгор ба дигар самти дарёи Панҷ парвоз мекарданд. Аз рӯи нақли вертолётчиён, онҳо ба хунукӣ ва шароити номусоиди обу ҳаво нигоҳ накарда, ҳар рӯз 30 маротиба ба Афғонистон бор бурда, ҷамъ 140 маротиба аз ҳатти сарҳад гузаштаанд. Дар шароити зимистон ва дар ихтоси кӯҳҳои осмонбус қори наҷиби одамони шӯравӣ ҳайратовар буд.

Дар кӯчаҳои Ҳирот мошинҳои зиёди боркаши пур аз ғалла ва дигар озуқаворӣ дида мешуданд, ки онҳо барои ёрӣ аз дигар шаҳру дехоти Афғонистон ва бештар аз мамлакатҳои хориҷа омада буданд. Шабе ба ҳучраи истиқомати мо ҳамроҳи соҳиби мехмонхонаи “Соланг” ду шахс даромаданд. Маълум шуд, ки

мусофирон аз Республикаи Халкии Булғория барои ёри ба Ҳирот озука оварда будаанд. Надонистани забони форсӣ онҳоро ба назди мо оварда буд. Ба кавли рафикони булғорӣ, сафари онҳо 29 рӯз тӯл кашида, дар ин муқдлат онҳо ба воситаи Туркия ва Эрон садҳо километр роҳро тай карда омадаанд. Боварӣ дорем, ки ҳиротиён ранҷи роҳи якмоҳаи ин ду ҷавони булғорӣ ва ҳамаи ононеро, ки дар рӯзҳои мушкили ба сари онҳо омада дасти ёри дароз кардаанд, фаромӯш нахоҳанд кард!

Мо рӯзи панҷшанбе ворида Ҳирот шудем. Мувофиқи тартиботи дар Афғонистон қабулшуда дар ин рӯз, ки арафаи рӯзи истироҳат аст, вақти корӣ кӯтоҳ буда, то соати 12 зӯҳр давом мекунад. Бинобар он қарор додем, ки вақти худро ба тамошон осори таърихи Ҳироти бостонӣ сарф намоем.

Дар қисмати шимолии шаҳри кӯҳна, дар наздикии бозори Малик ва ғарбии Пойҳисор ном ҷой (ҷанубии шаҳри нав) харобаҳои арки Ҳирот бо номи қалъаи Ихтиёрӣдин намудор аст. Ривояте ҳаст, ки қалъаро яке аз ҳукмронони сулолаи хонадони курдҳо дар Ҳирот, ки Ихтиёрӣдин ном дошт, соли 1285 бино карда, аз ин рӯ қалъа бо номи ӯ мусаммо гардидааст. Аммо аслан ин қалъа ёдгории айёми Искандари Мақдунӣ (ҳатто пеш аз ӯ) мебошад, ки борҳо таъмир шудааст. Дар солҳои таъмири он дар замони Ихтиёрӣдин деворҳои қалъа бо бурҷҳо ба шакли камарбандҳои хишти рангин ва навиштаҳои нафис музайян гардида буд. Ақсун танҳо дар як бурҷи қисми шимолӣ-ғарбии қалъа порчае аз хиштҳои қошии фирӯза дида мешавад, ки лочувардӣ буда, бо ҳатти муақалӣ зебу зиннат ёфтааст. Ин бурҷ бехтарин гӯшаи ҳунарии қалъаи Ихтиёрӣдин ба шумор меравад. Аз давран бино шудан то ҳол қалъа дар хизмати сипоҳиён аст. Бинобар он дидани биноҳои дохили он ба мо муяссар нашуд. Тақрибан ду соат сарф карда, зирофи қалъаро давр задем. Ханӯз ҳам аз зери деворҳои он оби наҳр раван аст. Бисёр кӯчаҳои Ҳирот ба ҳамин қалъа расида, сарбаста мешаванд.

Ҳангоми тамошон қалъа баъзе воқеаҳои дар таърихи ин сарзамин рӯйдода аз пеши назар мегузаштанд. Маркази ин воқеаҳо, ҳунрезӣҳо, фиску фасоди дарбориён буд.

Ҷуноҷи, бо ғитнаи вазири дарбор Низомулмулк набераи Султон Ҳусайн – Муҳаммадмуъмин Мирзоро дар ҳамин қалъа бо ҷислан камон бугӣ кардаанд. Ноғуфта намонад, ки мувофиқи ахбори Восифӣ, Султон вазири худ Низомулмулкро лаъле медонист, ки дар ҳазинаи ҳеч подшоҳ набуда, таҳминан ба санги

Хуросон шаст ман бошад. Писари калони вазир – Камолиддин Хусайн, ба қавли подшоҳ, чашми рости ӯ ва писари хурдиаш Имодулмулк чашми чапи ӯ буданд. Аз ин ҷиҳат Султон Хусайн Мирзо гуфтаҳои Низомулмулкро бо “оби тилло ба гӯшаш” менавишт.

PDF Compressor Free Version

Соате, ки Султон Мирзо аз мастӣ хушёр шуда, ба худ меояд, часади набераашро ба хок супорида буданд. Ӯ аз карда пушаймон шуда, дар паи қасоси қасдкардагон меафтад. Даре нагузашта, кутволи қалъаи Ихтиёриддин фармон мегирад, ки мувофиқи он “лаъли подшоҳ” бо ду писараш ва наздиконаш бояд ба чазои олитарин расонида мешуданд. Восифии сездаҳсола бо падараш дар даруни ҳамин қалъа шоҳиди фоҷиаи рӯйдода буд. Аз рӯи гуфти ӯ, ду писари Низомулмулкро дар даруни қалъаи Ихтиёриддин гардан бурида, пӯст меканданд ва пӯсти онҳоро пури коҳ карда, ба дарвозаи Малик меовехтанд ва Низомулмулкро дар рӯи пули дарвоза пӯст меканданд. Низомулмулкро дар ҷои таъиншуда ва дигаронро мувофиқи фармони шоҳ дар Пойҳисор, дар сари бозори Малик, дар сари Чорсӯ пӯст кандаанд.

Бо номи арки Ҷирот, ба ғайр аз Восифӣ, ҳаёти чандин шоиру олимони гузаштаи тоҷик пайванд аст. Онҳо баъзан аз душманони худ дар ҳамин арк паноҳ ёфтаанд, дар мудоғиҳои қалъа иштирок доштаанд, ё худ ҷони худро дар зери деворҳои қалъаи Ихтиёриддин фидо намуда, дар Ҷирот мадфун шудаанд.

Масалан, баъд аз истилои шаҳри Ҷирот аз тарафи Исмоили Сафавӣ волии ӯ дар ин шаҳр Мавлоно Фаҳриддин Алӣ, писари Мавлоно Хусайн Воизи Кошифӣ мутахаллис ба Сафиро дар қалъаи Ихтиёриддин маҳбус карда буд. Маълум, ки Мавлоно Фаҳриддин Алӣ мусаннифи асарҳои маъруф “Рашаҳот айнул-ҳаёт”, “Латоиф-ут-тавоиф” ва амсоли инҳо буд. Ҷомӣ ва Сафӣ ҳарду домоди Хоча-калон, писари шайхи машҳур Саъдаддини Қошғарӣ буданд. Ҳоло қабри Мавлоно Фаҳриддин Али Сафӣ дар зери арки Ҷирот дар Пойҳисор ҷойгир буда, таърихи вафоташ дар лавҳи болои сараш соли 933 ҳиҷрӣ (1526-1527 мелодӣ) сабт гардидааст.

Дар қалъаи Ихтиёриддин аз тарафи волии Шоҳ Исмоил писари Абдурахмони Ҷомӣ – Зиёуддин Юсуф маҳбус шуда буд. Аммо иродатмандон писарони он ду бузургзодаро аз қалъа медузданд. Писари Ҷомӣ ба маҳалли Ораби Ӯба рафта, муқим мешавад ва дар ҳамон ҷо аз дунё меравад. Ҳоло манзилеро, ки оромгоҳи Зиёуддин Юсуф он ҷост, Орифи Ҳафтқалла меноманд. Таърихи вафоти ӯ маълум нест. Санги мазораш низ чандон қадима нест.

Ин китъа ба хокаш махсук аст:

*Агар хоҳӣ, ки ёбӣ зери чархи нилгун тамкин,
Биё, дар турбати поки Зиёулмиллати вад-дин.
Тавофи марқадаш равшан кунад ҳар дидаи аъмо,
Дар тӯрбати фарҳатфазои ҳар дили гамгин.*

Шоирӣ ширинкаломи тоҷик Ҳилолӣ низ дар зери арки Хирот дар Пойҳисор мадфун аст. Дар ин ҷой хок шудани шоир таърихи аҷибе дорад: ҳангоми муҳосираи Хирот Мавлоно Ҳилолӣ дар ҳаҷви Убайдуллоҳон рӯбеи суруда, матни онро ба пари тир баста, он тирро аз фасили Хирот байни аскарони хон андохтааст. Убайдуллоҳон пас аз фатҳи шаҳр мефармояд, ки Ҳилолиро дар токи Чаҳорсуқ ба ниҳоятӣ бераҳмӣ ҳалок созанд. Шоирро дар ҳамон тоқ мадфун мекунанд. Нақл мекунанд, ки ҳангоми қатл сари Ҳилолиро шикаста буданд ва хун ба рӯи ӯ медавид. Дар ҳангоми ҷонбозӣ ӯ ин байтро замзама мекунад:

*Ин қатраи хун чист ба рӯи ту, Ҳилолӣ,
Гӯё, ки дил аз гусса ба рӯи ту давида.*

Ҳоки Ҳилолӣ то поёни соли 1306 ҳиҷрӣ (1927 мелодӣ) дар ҳамон токи Чаҳорсуқ воқеъ будааст. Дар он сол мазораширо хароб кардаанд ва маҳалли хокашро дӯконе сохтаанд. Олими афғон Фикрии Салҷуқӣ навиштааст: “Ҳангоме, ки хокашро пеш карданд, нигорандаи очиз, ки муҳассили мадраса буд, ба сари хокаш истода будам, ки устухонҳои дарҳамшикастаи ӯро берун карданд. Саиди дарवेशи маъруф ба Саидназир, ки дар Пойҳисор дӯкони баққоли дошт, он устухонро бардошт ва дар тӯрба рехта, ба дӯш гирифт ва миқдоре аз хоки андаруни қабр бардошта ва ҳамроҳи устухонҳо ба Пойҳисор оварда, паҳлуи Фаҳриддини Алий дафи кард ва аз фардон он байраки сурх ба сари мазораш баланд буд”.

Дар лавҳи болои қабри ҳозираи Ҳилолӣ ба забонҳои арабӣ ва форсӣ навиштаанд: “Ин қабри мунаввари бадрулмиллати ваддин Ҳилолини Чақатой-ал-Ҳиравий аш-шоир. Таърихи вафот 936 ҳиҷрӣ (1529-1530)”. Қатибаи рӯи қабр бо байти дар боло зикршудаи Ҳилолӣ ба охир расидааст.

Ҳангоми давр задан ба атрофи арки Хирот манзараи кӯчаҳои қадимаи шаҳр ҷолиби диққат буданд. Баъзеи онҳо бо хишти пухта болонӯш шуда, тими торикро ташкил намудаанд. Дар ҳар ҷо-ҷойи ҷои “боми кӯча” барои равшан намудани роҳ ба шакли мӯрӣ сӯроҳиҳо мондаанд. Аммо аз сабаби дуошӯна будани аксари

иморатҳо сӯроҳиҳо рӯшноии кофӣ намедиханд. Ин навь кӯчаҳо хар ҷо-хар ҷои шаҳр боқӣ монда, чунон камбар мебошанд, ки агар каси савора рӯбарӯ ояд, гузашта наметавонад. Аз ин навь кӯчаҳои сарпӯш, аз сабаби паст шудани сақфи он, аспсавор гузаштан ниҳоят душвор аст.

Аксари кӯчаҳои Хирот, монанди шаҳрҳои дигари Афғонистон ва умуман баъзе мамлакатҳои Шарқ, ба бозор монандӣ дошта, дар ҳар ду канори роҳ дӯкониҳои савдогарону косибон ҷой гирифтаанд. Аз рӯи маълумоте, ки 5 сол қабл аз сафари мо дар “Раҳномаи Хирот” ном китоб дарҷ шудааст, Хирот дорои 3837 дӯкон, 90 корвонсарой, 17 тимча, 13 меҳмонхона ва 21 ҳаммом будааст. Холо ҳам дар ин ҷо намунаи хамаи ҳунароҳои қадимии косибони гулдаст, аз қабилҳои заргарӣ, мисгарӣ, кулолгарӣ ва амсоли инҳоро дидан мумкин аст, ки маҳсули дасти пурҳунарашон дар замони мо музейҳои ҷаҳонро зеб дода, ифтихори миллат шудаанд.

Баъди он, ки бо фармони шоҳи Афғонистон Амонуллоҳон шаҳри нави Хирот бино мешавад, қисми косибону базозҳо ва савдогарон аз шаҳри қадим ба дӯкониҳои шаҳри нав мекӯчанд. Кӯчаҳои шаҳри нав нисбатан васеъ буда, биноҳои замонавии ду-сеошёна дар ду паҳлуи он қомат афрохтаанд. Аксарияти дӯкониҳо дар ошӯнаи якум ҷойгир шудаанд. Қисми кӯхнаи Хирот на танҳо хусусияти хос дорад, балки саҳифаи таърихи кӯхнаи ҳанӯз варакназадае дошта, замони феодалиро таҷассум менамояд.

Рӯзи истироҳат ба охир расид. Пагоҳии рӯзи шанбе ба ҳузурӣ раиси иттилоот ва култури вилояти Хирот оғои Ҷадир ҳозир шуда, номаи расмӣ муовини Вазорати иттилоот ва култури Афғонистонро ба ӯ супоридем. Аз ин нома мақсади сафари мо ба Хирот возеҳ буд. Даре нагузашта, кормандони идораи номбурда, муҳаррири маҷаллаи “Хирот” шоир Анбарӣ, хаттоти маъруфи муосири Афғонистон, шахси ниҳоят ҳалиму хоксор оғои Охунд Муҳаммадалии Аттор ва чанде дигарон ҳам омаданд. Сӯҳбати самимонаи илмӣ-адабии мо тақрибан ду соат давом кард. Шахсони дар ин ҷой ҳамномада асосан кормандони рӯзномаи “Иттифоқи ислом” ва маҷаллаи номбурда буданд. Сабаб он, ки мувофиқи тартиботи дар мулки Афғонистон ҷорӣ раиси идораи вилоят, масалан, оғои Ҷадир, дар як вақт вазифаи муҳарририи рӯзномаро низ адо мекард. Бинобар он доир ба сафари мо рӯзи дигар рӯзномаи “Иттифоқи ислом” хабаре ҷоп кард, ки баъди он хиротиёни аҳли савод моро дар кӯча нигоҳ дошта мепурсиданд, ки ҳамон меҳмонҳои Шуравӣ шумоед?

Баъди донистани ҳақиқати ҳол ҳар қадом бо меҳрубони хос аҳволпурсӣ намуда, ба суолҳои худ ҷавоб гирифтани мешуданд. Аксари ин суолҳо ба ҳаёт ва зиндагонии одамони советӣ доир буд. Мизбонон арз мекарданд, ки ҳар сол ба Хирот ҳазорон сайёҳон омаданиро дорад, вале одамони шӯравӣ ниҳоят кам меоянд.

Оғои Ҷадир дар рафти сӯҳбат доир ба муассисаҳои матбуотии нашриёти Хирот баъзе нақлҳо кард. Маълум шуд, ки ғайр аз рӯзномаи "Иттифоқи ислом" ва маҷаллаи "Хирот" маҷаллаи "Меҳри" ҳам нашр мешудааст, ки осори манзум ва мансури адабазанони маҳаллиро дар бар мегирифтааст.

Дар хотимаи сӯҳбат оғои Ҷадир нақшаи қори моро дар Хирот кашид ва ба Охунд Муҳаммадалӣ супорид, ки меҳмондори мо бошад.

Рӯзҳои дар Хирот буданамон бо ин ду шахс – оғоси Ҷадир ва Аттор саруқор доштем. Оғои Ҷадир зоҳиран олуфтанамо буда, қомати баланд, костюми сиёҳча дар тан дошта, сараш луч ва мӯи сар доимо шоназадагӣ буд. Дар кӯчаҳои серодами Хирот уро бо осонӣ пайдо кардан заҳмате надошт.

Охунд Муҳаммадалӣ бошад, дар итоати оғои Ҷадир буд. Ӯ дар сар саллаи сафеди фашидароз, дар тан палтони кӯхнаи сиёҳ дошт, ки зери доманҳои он пойҷомаи сафед намудор буд. Ин марди 63-сола зоҳиран ба 70-75-сола монанд бошад ҳам, дар роҳгардӣ ниҳоят ҷобук буд. Ҳатто мо аз ӯ ақиб мемондем ва боре гуфтем, ки "аз сабаби ба тамошо машғул будан мо ба шумо расида наметавонем". Дар ҷавоб оғои Аттор гуфт, ки "ман ҳам ба хотири шумо оҳиста қадам мезанам". Ҳоксори ин марди хунарманд ниёбат ба ӯ меҳри самимиро ба вучуд меовард. Ҳар гоҳ, ки сафари Хирот ба хотир меояд, симон ин одам ба пеши назар ҷилвагар мегардад. Ҳанӯз дар Қобул Моили Ҳиравӣ дар боран ин шахс ба мо нақлҳо карда, маслиҳат дода буд, ки дар Хирот хатман бо ӯ дучор шавем, чунки осори бостонии ин шаҳр ва таърихи онро ӯ аз дигарон беҳтар медонад. Аз рӯи нақли Моили Ҳиравӣ, оғои Аттор то солҳои наздик дар Хирот соҳиби дӯкониҳои аттории аз падараш меросмонда буда, танҳо солҳои наздик ходими музей таъин шудааст. Аттор ҳамчун хаттоти моҳир дар Афғонистон маъруф аст. Шохиди эътирофи хунари ӯ дар музейҳои Қобул ва Мазори Шариф гузошта шудани намунаҳои хати дастони вай мебошад. Чанде пеш Аттор ба Эрон даъват шуда, хунари хаттотии худро дар он ҷой намоиш додааст. Дар

дӯконҳои китобфуруши Афғонистон китоберо дар фуруш гузоштаанд, ки “Намунаи хутути Муҳаммадали Аттор мансуб ба ганҷинаи хутут дар Афғонистон” номида шудааст. Дебача ва шарҳи ҳоли Аттор дар ин китоб аз Моили Ҳирави буда, чунин оғоз ёфтааст: “Охунд Муҳаммадали валади ҳоҷи Муҳаммадисмоил мутаваллид ба соли 1328 қамарӣ (1910 мелодӣ) дар Ҳирот аз хунармандони хунари хаттотӣ мисоли олирӯзгори мост, ки дар тамоми анвои хати дарӣ ва арабӣ дасти қавӣ дошта ва дар хаттотии Ҳирот нақши шигарф дорад”.

Дар китоби худ оғои Аттор бо тамоми зебонаш намунаи хатҳои настаълиқ, сулс, рикӯъ, кӯфӣ, тугро, шаҷарӣ, мағрибӣ, таълиқ, насх, шикаста, расмулхат ва ғайраро овардааст. - Ӯ барои ман ва рафиқ А. Ҳайитматов дар як варақи қоғаз матни хати кӯфии пештоқи самти ғарбии масҷиди ҷомеи Ҳирот ва дар варақи дигар порчаҳоро бо хатти кӯфин қарни аввал, дуом ва панҷуми хичрӣ, бо хати сулс, насх, настаълиқ ва шикаста навишта, барои ёдоварӣ тӯҳфа намуд. Ин ду пора қоғаз беҳтарин ёдоварии мо аз

*Ҳирот. Меҳмондор хаттотӣ машҳур Охунд Муҳаммад
Алӣ Аттор ва А. Мухторов. III. 1972*

меҳрубони хаттоти маъруф ва мардуми Ҳирот мебошад.

Аз рӯи нақшаи тартибдода мебоист мо бо китобҳои қаламии музейи Ҳирот, китобхонаи вилояти ва китобхонаҳои шахсӣ шинос шавем. Оғои Ҷадир ба Охунд фармуд, ки барои омӯхтани катибаҳо ва тамошои осорҳои таърихии Ҳирот низ вақт ҷудо карда шавад. Азбаски барои иҷрои ин кор мошин лозим буд, ӯ ваъда дод, ки мошинаи сабукрави “ГАЗ-69”-и худро ба ихтиёри мо мегузорад. Аз ин меҳрубонию меҳмоннавозии ҳиротиён нисбат ба мо хурсанд шуда, ба сардори идораи вилояти ва ҳозирон миннатдорӣ изҳор намудем.

Ҷамаи рӯзҳои дар ин шаҳр будан хаттоти номбурда ҳамдам, ҳамсӯҳбат ва роҳбалади мо буд. Бо маслиҳати оғои Аттор мо ба музей омадем. Музей аз як хонае иборат буд, ки тақрибан 40 метри мураббаъ буд. Аммо дастхатҳо, зарф ва матоҳои қадимаи гирдомада якчанд хонаро обод карда метавонистанд. Ба қавли оғои Охунд Муҳаммадали Аттор, ки худ низ корманди ин музей буд, дар ин ҷой тақрибан 200 китоби қаламӣ нигоҳ дошта мешуд. Аксари ин китобҳо хеле қадима ва бештар мероси шоирон ва адибон буданд. Яке аз асарҳои диққатҷалбкунанда девони қадимаи Ҷомӣ буд, ки бо ду миниатюраи Беҳзод зиннат ёфта буд. Дар яке Абдурахмони Ҷомӣ дар боғи хушманзарае ҳангоми таълими кадом як шоҳзода ва дар дигараш Султон Ҳусайн Мирзо ҳангоми айшу тараб нақш ёфтаанд. Беҳзоди бузург дар ин китоб ду шахси гуногунхислатро ниҳоят устокорона тасвир карда, ҷаҳони ботинии онҳоро нишон додааст. Аксари китобҳои қаламие, ки аз назари мо гузаштанд, нақшу нигори хуб ё худ бо миниатюраҳо ороиш доштанд. “Ахлоқи Мӯҳсинӣ”, ки соли 960 ҳиҷрӣ (1533 мелодӣ) китобат шудааст, “Темурнома”-и Ҳотифӣ, Хисраву Ширин”-и Низомӣ, “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ, қиссаи афсонавии “Шамси Қаҳқаҳа”, “Тӯтинома” ва амсоли инҳо миниатюраҳо доштанд. Яке аз кӯхнатарин китоби қаламии музейи Ҳирот “Авориф”-и Шайх Шаҳобиддин ба шумор меравад, ки соли 747 ҳиҷрӣ (1346 мелодӣ) китобат шудааст. Бояд хотирнишон кард, ки ҳунари миниатюрасозӣ ҳанӯз ҳам дар Ҳирот пайдор аст. Яке аз миниатюранигорони муносири он Муҳаммад Саиди Машғал мебошад, ки манзилгоҳаш берун аз шаҳр буд.

Бо маслиҳати оғои Ҷадир мо ба хонаи ӯ рафтем. Ҳанӯз дар сари дех моро як марди миёнсали миёнақади сарлӯч ва дар тан либоси европӣ бо чехраи кушод истиқбол гирифт. Чунон ба назар менамуд, ки оғои Машғал гӯе бо мо ошноӣ дерина аст.

Баъдтар маълум шуд, ки ӯ боре ба Самарқанд сафар карда, дар ҳамин чо ба касалии зардча гирифта шудааст ва духтурҳои шӯравӣ ӯро муолиҷа кардаанд. Оғои Машъал изҳор намуд, ки меҳрубони табибони шӯравиро, ки ӯро аз марг раҳо додаанд, як умр фаромӯш нахоҳад кард.

Оғои Машъал дар сӯҳба масеи ҳавлиаш намунаи корҳои худро барои намоиш гузошта буд. Он расмҳое, ки мо дидем, албатта лоиқи таъриф буда, дар пайравии мероси гузаштагон нигошта буданд. Оғои Машъал як гурӯҳ шогирдҳо низ дошта, ба онҳо ин санъати қадимаро меомӯзонидаст.

Дар музейи Ҳирот бисёр чизҳои дигари антиқӣ гузошта шудаанд, ки қисман ба ашӯҳои дар ҳудуди Тоҷикистон ва Ўзбекистон пайдо шуда монандӣ доранд. Масалан, катибаҳои рӯи қабрҳо, ки дар музей гузошта шудаанд, сангҳои Самарқанду мазори Муҳаммад Башорои Панҷакентро ба хотир меоваранд. Дар рӯи яке аз сангҳо, ки лавҳи қабри Ҳочӣ Муҳаммад Ғозӣ аз Фашунчи Зиндачон будааст, ба хати тавқеъ чунин навишта шудааст:

*Эй азизон! Ибрате гиред аз аҳволи ман,
Дида будед, эй худовандон, макнун ҳоли ман.
Турку тоҷикам мусаххар, дуру наздикам мутеъ,
Толеу бахтам ҳамоил буду майман феъли ман.*

(Санаи хат ба асри VII ҳиҷрӣ мансуб доништа шудааст). Дар ин матн дучор омадани калимаи “тоҷик” ҷолиби диққат аст.

Дар музей зарфҳои мисӣ ва бириҷии катибадорро бо расмҳои парранда ва ҳайвонҳои болдори афсонавӣ ороишёрфта, ки маҳсули кори устоҳои асрҳои 10-12 мелодӣ мебошанд, зиёданд. Яке аз ин шохкориҳои бостонӣ офтобаи мисинест, ки ба даҳ офтобаи то ҳол дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ пайдошуда ниҳоят монанд буда, ҳамаи онҳо маҳсули як давраанд. Бояд гуфт, ки аз даҳ офтобаи дар музейҳои Ленинграду Ўзбекистон ва Тоҷикистон мавҷудбуда шаштоаш аз Ҷротеппа ёфт шудааст. Соли 1972 дар ҳудуди деҳаи Қалъаи Баланди Ҷротеппа аз зери хок боз 17 адад зарфҳои биринҷӣ ва мисии ин давра пайдо шудаанд, ки дар байни онҳо як офтоба, чароғча, якчанд лаъличаҳо ва лаълиҳои калон мавҷуданд. Тахмин меравад, ки ин зарфҳо асбоби рӯзгори ягон сарватманде буда, як замоне барои аз дасти ғоратгарон маҳфуз доштани онҳо дар ин деҳа зери хок пинҳон карда шудаанд. Ин навъ лаъличае, ки дар мобайнаш нақши ҳайвони ваҳшӣ канда шудааст, дар музейи Ҳирот низ мавҷуд буда, тахминан маҳсули

кори устоҳои давраи ҳукмронии Ғазнавиён аст. Қимати ин навъ зарфҳо на танҳо дар ороиши онҳо ва санъати кори устохост, инчунин дар он аст, ки дар рӯи баъзеи онҳо номи устоҳо сабт гардидаанд. Масалан, дар рӯи деги мудаввари мисӣ, ки ба асри VII хичрӣ таърифи Ҷануби деҳистаи шудааст, “Амали ал-Хусайн бини ал-Ҳасан-ас-саффор мисгар”, дар болои қолаби сангӣ барои гулулаи туфанг “Амали Абдулқодир”, дар рӯи гурзи биринҷии филмонанд “Кори Алии ҳаддод” навишта шудааст. Қобили қайд аст, ки номи Ҳасан дар яке аз зарфҳои музеи шаҳри Мазори Шариф ва зарфи аз ҳудуди Ҷротеппа пайдошуда низ сабт шудааст.

Дар музеи Ҳирот чизҳое ҳастанд, ки як қисми онҳо маҳсули дасти устоҳои Мовароуннаҳр ва Ҳинд аст. Масалан, косаи ғӯлодии сарпӯшдор, ки расмҳои одамон дорад ва тиллою нукракорист, амали устоҳои Бухоро мебошад.

Муқоисаҳои пешакии мо ба он далолат мекунад, ки хангоми омӯхтани мероси гузаштагони халқҳои Мовароуннаҳр бояд асбобҳои музеи Ҳирот ба инобат гирифта шаванд. Ин кори начиниб маълумоти зарурии доир ба санъат ва таърихи гузаштамон васеътар намуда, саҳифаи тозаи онро хоҳанд кушод.

Дар китобхонаи вилоятии Ҳирот, аз рӯи маълумоти директори он, 3372 китоб маҳфуз аст, ки 108 ҷилдаш китобҳои қаламӣ буда, аксар ба забони арабӣ таълиф шудаанд. Дастхати аз ҳама барои мо ҷолиби диққати ин китобхона “Рисолаи мазороти Бухоро” буд, ки дар саҳифаи охираш санаи 1245 хичрӣ (1829-1830 мелодӣ) дошта, онро соли 1306 хичрӣ (1888-1889 мелодӣ) аз мадрасаи Шохии Қобул харида будаанд. Асари дигар, ки дар китобхонаҳои Иттифоқи Шӯравӣ ниҳоят кам дучор меояд, “Ҷомеъ-ул-Баҳодурхонӣ”-и Ғулумхусайни Чунпурӣ мебошад, ки соли 1250 хичрӣ (1834-1835 мелодӣ) китобат шуда, аз муқаддима ва шаш ҳазинаи доир ба илми ҳандаса, ҳисоб, ҳайат ва баён иборат аст.

Аммо сарчашмаҳои таърихӣ ва маданияти гузаштаи халқҳо на танҳо дар музею китобхонаҳо гирд омадаанд, балки намунаҳои беҳтарини ҳунари қосибон ва меъморҳо дар сари турбати онҳо низ боқӣ мондаанд. Бо мақсади шиносӣ бо ин мерос ҳамроҳи оғои Охунд Муҳаммадалии Агтор ба беруни шаҳри Ҳирот, сӯи Ғозургоҳ равон шудем. Ин манзил дар доманаи кӯҳ, ҷониби шимқилии шаҳр воқеъ шудааст. Баъзан он ҷойро Қорзоргоҳ низ меноманд. Шоир ва олими маъруфи Шарқ Абдуллоҳи Ансорӣ (таваллудаш 4 май 1004, вафоташ 8 март 1089), ки ҷаде пеш

Муҳаммадалини Агтор ҳамроҳи мо намебуд, пай бурдан душвор буд, ки қабри Султон Хусайни Бойқаро дар ин ҷост. Санги сандукмонанди рӯи қабри ӯ аз они каси дигар будааст. Гушаҳои ин санг шикаста буд. Сабаби онро меҳмондори мо чунин фаҳмонид: То ба пайдоиши мусмадон ба зиёрати қабри Султон Хусайн Мирзо омада, барои шифоёби аз ҳар гуна беморӣ аз санги қабри ӯ порчае шикаста мегиританд. Чанд сол қабл аз ин қабри Султонро кофта будаанд ва аз даруни гӯр як зарфи шишагӣ ва ангуштари нуқра баромада будааст. Дар даруни зарф гӯё мӯи пайгамбар буда, ангуштарӣ гӯё аз они ҳазрати Алӣ будааст. Баъд аз ин бозёфтҳо санги болои қабр “қудрати шифобахшӣ”-и худро гум кардааст ва одамон дигар аз шикаста гирифтани порчаҳои он даст капидаанд. Ин накл моро ба таъҷуб гузошт. Агар ангуштари нуқра аз қабр пайдо шуда бошад, ин қабр набояд аз они Султон Хусайн Мирзо бошад. Чунки ӯ дорои сарвати зиёде буда, дар дасти худ ангуштари нуқра намекард ва мувофиқи одати динӣ часадро бо ин навъ зеби даст дафн намекарданд. Ба ҳар ҳол аз қабри ҳеч қадом намояндагони хонадони Темурӣ ин навъ чизҳо то ҳол пайдо нашудааст.

Ба гуфти меҳмондори мо, манорҳои Мусалло боқимондан чор гушаи мадрасаи бинокардаи Султон Хусайн Мирзо, қошӣ ва нақшҳои бисёр зебои марғуб, ки бинандагонро ба хайрат меандозад, амали Бехзод будааст. Абдуқодири Номӣ доир ба таърихи хатми бинои ин мадраса, ки таърихи манорҳо низ мебошад, гуфтааст:

*Ин иморат, ки хира ғайт аз ӯ
Чаши суратгарони Чину Хито,
Соли таъриху номи боши ӯст
Шоҳ Султон Хусайни Бойқаро.*

Аз мисраи чаҳорум моддаи таърих – санаи 898 ҳиҷрӣ (1492-1493 мелодӣ) ҳосил мешавад.

Ду манори дигар, ки дар доҳили боғи ба номи Бехзод боқӣ мондааст, яке манори масҷиди ҷомеаи бинокардаи ҳамсари Шохруҳ Мирзо Гавҳаршод буда, дар ибтидои сохта шуданиаш аз тамоми манорҳои мавҷуда баландтар будааст. Сохтмони ин мадраса дар соли 861 ҳиҷрӣ (1456-1457 мелодӣ) ба итмом расида, аммо малика Гавҳаршод қабл аз поён ёфтани он вафот карда, боқимондан қор дар аҳди Султон Хусайн Мирзо тақмил гардидааст. Ин манор бо қошикорихо, гулбаргҳои нафис ва хутути кӯфиву тугроӣ бисёр зебо орошта шудааст.

Манори шашум яке аз чор манори мадрасаи Гавҳаршод буда, дар қисми шимоли ғарбии Мусалло боқӣ мондааст. Ин мадраса соли 841 ҳиҷрӣ (1437-1438 мелодӣ) бино ёфта буд. Катибаи иморати он, ки дар рӯи санги мрамар сабт шудааст, ҳоло дар масҷиди Чомаеи Ҳирот маҳфуз буда, қошиқорӣ ва нақши он камтар назир дорад.

Боғи Бехзодро ба ғайр аз дарахтони сарсабзи сӯзанбарги санавбару сарв ду манори мақбараи Алишер Навоӣ ва иморати бошукӯҳи оромгоҳи Гавҳаршод зеб додаанд. Ҳангоме ки мо дар он ҷо будем, занон ва кӯдакони зиёде дар атрофи ин ду бино иди Наврӯзро ҷашн мегирифтанд. Онҳо ба дарахтҳо аргунҷак овехта, алвонҷ меҳӯрданд. Ба ғайр аз баъзе дарахтон то се аргунҷак ба ҳаво парвоз дошанд. Баъзе аз идқунандагон шолча оварда, онро зери деворҳои оромгоҳи Гавҳаршод паҳн намуда, дар рӯяш нишаста ҷой меишиданд, ширинӣ меҳӯрданд. Ҷойхоначиён, атторҳо, қандалотфурӯшон ва амсоли онҳо ба завқ, ҷобукона ва устакорона маҳсули худро ба харидорон таклиф менамуданд.

Гумбази оромгоҳи Гавҳаршод ба гумбази Ғури Мири Самарқанд шабоҳат дорад. Ин гумбази баланд аз лиҳози ҳунари меъмории хеле ҷолиби диққат аст. Гумбаз бо қошиқҳои нафиси фирӯза ва лоҷувардӣ музайян гардида, дар доираи он хатҳои бисёр зебои кӯфӣ ва сулс намуда меистанд. Дар саҳни дохили иморат шаш қабр мавҷуд аст, ки болаи ҳар қадоме санги сиёҳе гузошта шудааст. Аз тарафи ғарб, дар аввали қабрҳои ғури Гавҳаршод ҷой гирифта, дар тараф шарқ (тарафи даромадгоҳи иморат) қабрҳои писари Бойсангур, Иброҳим ибни Алоуддавла, Султон Аҳмад ибни Абдулатиф ибни Улугбек, Шохруҳ ибни Абӯсаид ибни Султон Аҳмад воқеъ шудааст. Ин номҳо бо хати сулс дар поён ва болаи сангҳо сабт шудаанд. Ба ғайр аз ин сангҳо дар ин бино дигар сангҳои пурнақшу нигори зебо дида мешаванд, ки бо хутути кӯфӣ, сулс ва насх музайян буда, аз ғушаву қанори Ҳирот ҷамъ оварда шудаанд. Гуфтан ҷоиқ аст, ки ҳиротиён дар дохили ин бино музейчаи санъати ҳаҷҷорӣ ва хаттотӣ бино кардаанд.

Дар паҳлӯи ин бино оромгоҳи Алишер Навоӣ ҷойгир аст. Байни ҳиротиён ақидае будааст, ки ҳар захм ва донае, ки дар вучуди атқоли эшон пайдо мешавад, ба мазори Навоӣ мушарраф шаванд ва андаке гил кулӯла намуда, ба ниғти шифон захм рӯи қабраш бигзоранд, то хушк шудани гил ғӯё он захм ва дона бар рӯи атқолашон меҳушқаду сикат меёбад.

Дар ибтидои асри ХХ макбараи Алишер Навоӣ ба кулӣи вайрон шуда ва танҳо сурати қабр боқӣ монда будааст. Дар соли 1325 ҳиҷрӣ (соли 1907 мелодӣ) қабри ӯро ба тартиб оварда, соли 1366 ҳиҷрӣ (соли 1945 мелодӣ) бинои гумбазноки онро таъмир кардаан. *PDF Compressor Free Version* Шини он то ҳол нотаом мондааст. Дар рӯи қабр санги мрамари сиёҳи ниҳоят зебое гузоштаанд, ки маҳсули кори устохонаи ҳаҷҷорини Қобул будааст. Китъаи зерин аз таъби таърихшиносӣ маъруфи замони Навоӣ Хондамир ба рӯи ин санг хело зебо қанда шудааст:

*Чаноби Амири ҳидоятпаноҳе,
Ки зоҳир аз ӯ ғайт осори раҳмат,
Шуд аз хорзори ҷаҳон сӯи боге,
Ки он ҷо шукуфтаст гулзори раҳмат.
Чу нозил шуд анвори раҳмат ба рӯҳаш,
Бичӯ соли ғавташ зи "анвори раҳмат".*

Аҳолии Ҳирот ба Алишер Навоӣ эҳтироми бузург доранд. Гулҳои ҳаррангаи тубақии атрофи давҳи мазори ӯ шохиди ин эҳтиром аст.

Баъди тамошон боғи Бехзод мо аз пули наҳри Инҷил ва байни Чорманор гузашта, роҳро ба шимоли шарқ давом додем. Аз ду тарафи роҳ ҳарҷо-ҳарҷо харобан биноҳои қадимае, ки аз хишти пухта сохта шудаанд, дучор меомаданд. Аммо онҳоро паси сар қарда мерафтем. Чунки вақт кам буда, барои зиёрати оромгоҳи Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ шигтобидан лозим буд. Бар хилофи аҳди худ мо натавонистем, ки аз оромгоҳи ду шахси бузург сарфи назар намоем. Яке аз онҳо оромгоҳи Фаҳриддини Розӣ буд, ки дар кӯи Маздоҳои мадфун аст. Дар сари қабри ӯ чанд нафар машғули ба тартиб даровардани макбара буданд, (зеро барфу боронҳо ба гӯр осеби саҳт расонида буданд).

Аз рӯи нақли ҳозирон, гӯе дар асри Алишер Навоӣ рӯи қабри Имом Фаҳриддини Розӣ иморати олие дошта, дар асри XVI, дар замони ғатароти Шайбонӣ ва Сағанӣ ин бино ба харобӣ расида буд.

Маълум аст, ки Фаҳриддини Розӣ олими забардасти давран Ғуриён буда, соли 544 ҳиҷрӣ (1149-1150 мелодӣ) таваллуд ёфта, соли 606 (1209-1210 мелодӣ) вафот кардааст. Дар хангоми вафоташ Розӣ гӯе ин рубоиро гуфтааст:

*Ҳаргиз дили ман зи илм маҳрум нашуд,
Кам монд зи асрор, ки мафҳум нашуд.*

Ин матн аз тарафи Мухаммад Сиддик, ки имоми арк будааст, ба рӯи санги мазори Фахриддини Розӣ канда шудааст.

Марқади дигаре, ки мо хоҳони зиёрати он будем, марқади шахси номдори асри Ҷомиву Навоӣ Хусайн Воизи Кошифӣ буд. Хусайн Воизи Кошифӣ аслан дар Байҳақ, аз Сабзавори Хуросон аст, ба дунё омада, дар ҷавони ба Ҳирот меояд ва дар ҳамин шаҳр аз дунё гузаштааст. Асарҳое, ки ӯ эҷод кардааст, на танҳо дар байни халқҳои Мовароуннаҳру Хуросон, балки дар тамоми олам маълуманд. “Махзан-ул-иншо”, “Ахлоқи Мӯҳсинӣ”, “Ихтиёрот”, “Ҷавоҳируттафсир”, “Анвори Суҳайлӣ”, “Футувватнома” ва ғайра асарҳои машҳури ӯ буда, дар навиштани онҳо муаллиф меҳнату машаққати зиёде кашидааст.

Оромгоҳи ин олими номӣ дар зери осмони нилгун, дар ҷануби шарқии Идгоҳ ном боғ воқеъ шудааст. Фикрии Салҷуқӣ навиштааст, ки хоки Мавлоно Хусайн монанди садҳо дигарон дар ин хиёбон буда, дар фатароти Ҳирот ба харобӣ расида, то солҳои наздик ба ҳоли харобӣ боқӣ буд. Соли 1324 шамсӣ (1945 мелодӣ) кори таъмир дар атрофи мазори Мавлоно Хусайн Воизи Кошифӣ ба охир расида, ин қитъаи таърих ба лавҳи мазораш сабт шудааст:

*Носеҳу файёз Мавлоно Хусайни Кошифӣ,
Он ки ганҷи маърифат дар маҳзани дилҳо ниҳод.
Дидамаш дар воқеа дар минбари арш аз шараф,
Гуфтаамаш: “Таърихи фавтат чист, эй соҳибрашод?”
Гуфт: “Чун шуд баъд аз ин бар минбари аршам мақом,
Аз паи таърих мегӯ “минбари мо арш бод!”*

Ибораи “минбари мо арш бод” моддаи таърих буда, соли вафоти Мавлоно Хусайн Кошифист, ки аз он 910 ҳиҷрӣ баромада, бо с. 1504-1505 мелодӣ рост меояд.

Сафари мо ба сӯи оромгоҳи Абдурахмони Ҷомӣ, ба ҷои муқаддаси хиротиён ва ҳамаи аҳли илму ирфони олам буд. Баъд аз чор километр дур шудан аз маркази шаҳр ба ҷое расидем, ки майдони васеъ ба ду қисм тақсим шуда, ду дари даромад дошт. Даромадгоҳи дасти рост ба боғе мебард, ки дарахтони зиёде дошта, ба боғи ба номи Бехзод монанд буд. Дар ин ҷой низ кӯдакон алвонҷ меҳӯрданд. Онҳо дар истиқболи иди Наврӯз буданд. Маълум мешавад, ки ин боғ низ идгоҳ буд.

Аз даромадгоҳи дасти чап каме баланд баромада, дохили майдони ҳамвори бедарахт, вале пур аз сангҳои мазори катибанок шудем. Дар мобайни ин майдон суфае бардошта,

атрофашро деворча гирифтаанд. Аз даромадгоҳи майдон то ин ҷо дарвешону каландарон ва бенавоён саф кашида, бо овози баланди гӯшкаркунанда ҳархел сурулҳо хонда, садақа мехостанд.

Мувофиқи одати қабулшуда, мо кафшҳои худро бадар намуда, дохили **PDF Compressor Free Version** дар сатҳи он қабри якҷанд кас ба назар мерасид. Аз даруни баъзе қабрҳо, аз он ҷумла қабри Ҷомӣ, дарахти азимҷуссаи pista раста, шохҳои худро паҳн карда, гӯё аз офтоби тафсонӣ тобиестон оромидагонро панаҳ мекард.

Дар гӯшаи рости суфа оромгоҳи Мавлоно Саъдаддини Қошғарӣ – пири Ҷомӣ буд. ӯ соли 860 ҳиҷрӣ (1455-1456 мелодӣ) вафот кардааст. Он вақт ин ҷой Хиёбон ном доштааст. Баъди дафни Саъдаддини Қошғарӣ ин ҷой номи Тахти Мазорро гирифта, пас аз дафни Абдурахмони Ҷомӣ оҳиста-оҳиста ин Тахт ва ин мазор ба номи мазори Мавлавӣ Ҷомӣ, ҷодае, ки ба тарафи Хиёбон кашида шудааст, номи “Ҷодаи Мавлавӣ Ҷомӣ” ва хиёбон ба номи “Хиёбони Ҷомӣ” машҳур гардидааст.

Мо аз Хирот бо роҳи ҷодаи Мавлавӣ Ҷомӣ ҳаракат карда, ба хиёбони Ҷомӣ расида будем. Каме ақибтар, аз тарафи чапи қабри Саъдаддини Қошғарӣ қабри Ҷомӣ ҷой гирифта буд. Мо дар сари қабри ӯ, дар ҷое қарор гирифтём, ки қасро ба ҳаяҷон меоварад, ҷое, ки ҳасадӣ Ҷомӣ бузург хобидааст, ҳасадӣ, ки шохзодагонӣ Темурӣ ба сари қитфе худ аз хонаи Ҷомӣ, ки дар Пули Тулқӣ ном

Дар сари турбати Ҷомӣ. III. 1972, Хирот

Чой, дар шимолни кариби Далатхона будааст, ба ин чой расонидаанд, чое, ки асосгузори адабиёти классикии ўзбек Алишер Навоӣ ду даст пеши бар бо муаллими бовафои худ видои охирин намуда, ашк рехтааст, чое, ки шоҳи мамлакати ҳамсоя – Исмоили Сафавӣ бо ҳисзи Чомӣ мубориза бурдани шуда, галаба ба даст наовардааст, чое, ки ҳазорон пиру барно, хосу ом ба зиёрати ин пири донишманд омада, арзи эҳтиром ба чой меоваранд, чое, ки шоиру олимони дар ин маҳал дафншуда ифтихори миллатҳои гуногуни ҷаҳон гардидаанд.

Аз рӯи навиштаи “Рисолаи мазороти Ҷирот”, қабри Саъдаддини Қошғарӣ дар фатароти Ҷирот бо қабри Чомӣ ва дигар қабрҳо ҳароб шуда, лавҳаҳои онҳо ҷикастаанд.

Дар ҳамон солҳо лавҳаи қабри Чомӣ пора шуда, як порчаи он, ки таърихи ғайб зикр шуда буд, дар рӯи қабри Ҳотифӣ боқӣ будааст. Ин порча чунин матн дошта, ба қалами хаттоти номӣ Миралӣи Ҷиравӣ таллуқ доштааст: “Чомӣ, ки буд моили ҷаннат, муқим ғайб”. Ин матн ба лавҳаи нави қабри Чомӣ илова шудааст. Танҳо соли 1305 ҳиҷрӣ (1887-1888 мелодӣ) ба ободии ин тахт кӯшидаанд. Лавҳаи қадим ба Халифа Мулло Муҳаммад Ҳусайни Салҷуқӣ тааллуқ дошта, дар рӯи санги зебон мраммарӣ, ки аз қадим одам баландтар аст, чунин суҳанон сабт шудаанд: “...Товуси рӯҳи муқаддас, анқои қофӣ лоҳут, шоҳбози баландпарвози авҷи ҷабарут, маҳбӯти анвори қидам, қошифи асрори улуми ҳикмат, маснаднишини қабъаи олимақомӣ, булбули хушоҳанги баҳористони баландномӣ, орифи номӣ ва қутбӣ қиромӣ Мавлоно Нуралҳаққи вал-миллати вал-дин Абдурахмон ал-Чомӣ. Қуддус Оллоҳи таоло Сира ул-Сомӣ аз мазиқи дамғаҳи ғурур ба вусъати сафои сабур парвоз намуд”. Баъд аз ду байт шеър, ки аз мисраи дар боло зикршуда оғоз ёфтааст, санаи 1304 ҳиҷрӣ (1886-1887 мелодӣ) сабт шудааст, ки ин таърихи лавҳаи сонӣ дар болои қабри Чомӣ мебошад.

Дар нахлӯи қабри Саъдаддини Қошғарӣ бародари Чомӣ – Мавлоно Муҳаммад Чомӣ низ хок шудааст. Ӯ пеш аз бародари худ соли 877 ҳиҷрӣ (1472-1473 мелодӣ) вафот кардааст ва Абдурахмони Чомӣ дар вафоти бародараш иборат аз 56 байт тарҷеъбандро марсияи иншо кардааст, ки машҳур буда, ба овардани он хочат нест.

Бародари Чомӣ табибу олим ва шоир будааст ва Чомӣ дар марсияи пурдарду сӯзи худ ба вафоти ӯ аз ашғори бародараш ғазалеро меорад, ки низ машҳур аст. Алишери Навоӣ ҳам дар

“Маҷолис-ун-нафоис” шоиру олим будани бародари Абдурахмони Қомиро хабар дода, аз ӯ рубоие меорад.

Дар лавҳаи қабри Мавлоно Муҳаммад Қомӣ бо қалами хаттот Мулло Муҳаммадалихон чунин канда шудааст: “Ин турбати анбарсиришти ҳазрати Мавлоноулазим шамсул милати ваддин Муҳаммад-ал Қомӣ, бародари арҷманди ҳазрати Мавлоно Нуралҳақиаддин Абдурахмон-ал Қомӣ... вафот дар санаи 877”. Дар поёни пой Абдурахмони Қомӣ шогирди ӯ – Мавлоно Лорӣ дафн шудааст, ки номи ин олим ба ҳамаи хонандагони тоҷик маълум аст. Дар бораи Абдулғафури Лорӣ Бобур Мирзо навиштааст, ки ӯ “ҳам муриду ҳам шогирди Мулло Абдурахмони Қомӣ буд ва аксар мусаннафоти Муллоро дар пеши Мулло гузаронда ва бар “Нафаҳот” мисли шарҳ чизе навишта, дар улуми зоҳирӣ ва аз улуми ботинӣ ҳам баҳрааманд буд. Аҷаб бетаъайюн ва бетакаллуф касе буд”.

Аз гуфтаи Бобур маълум мешавад, ки дар рӯйбардор намудан, интишор додан ва то замони мо омада расидани асарҳои беназири Қомӣ ҳиссаи Лорӣ калон буд. Ӯ ба як қисм асарҳои Қомӣ аз худ иловаҳо дохил намудааст. Масалан, ҳошияи китоби “Фавоиди Зиёия”, ки матни “Қофия” дар илми наҳв аз Ибни Ҳоҷиб аст ва Қомӣ онро барои фарзанди худ шарҳ дода, Абдулғафури Лорӣ то баҳси асвоти (фонетикаи) онро ҳошия кардааст. Абдурахмони Қомӣ Лориро бародари фозил хонда, дар ҳаққи ӯ гуфта будаанд:

*Он ҷо, ки фахру дониш мурге бувад шикорӣ,
Бозест тезрафтор Абдулғафури Лорӣ.*

Аз навиштаҳои Қомӣ ва Бобур маълум мешавад, ки Лорӣ ҳамчун шахси хоксори донишманд, ба обрӯи калон соҳиб шуда буд. Ҳатто хангоми бемории ӯ Бобур, ки султони замон буд, ба аёдати Лорӣ омадааст. Абдулғафури Лорӣ дар мадрасаи Мулло, яъне мадрасаи Қомӣ аз дунё рафтааст.

Ин қитъа дар санги рӯи қабри ӯ сабт шудааст:

*Чу шуд Абдулғафур, он комили аср,
Ба уқбо гарқ аз дарёи гуфрон,
Сар омад рӯзгори фазлу дониш,
Фурӯ рафт офтоби илму ирфон.
Чу хоҳӣ рӯзу моҳу соли фавташ,
Бигӯ “якшанбаи панҷум зи шаъбон.*

“Якшанбаи панҷум зи шаъбон” моддаи таърих буда, аз он соли

912 хичрй ҳосил мешавад, ки ба 22 декабри соли 1506 мелодӣ мусовӣ меояд.

Дар поёни пой Саъдаддини Қошғарӣ хоҳарзодаи Қомӣ – Мавлоно Абдуллоҳи Ҳотифӣ ҳок шудааст. Лутфалибеки Озар дар “Оташқода” гуфтааст, ки ҳоки Ҳотифӣ дар Қом воқеъ аст. Аммо “Рисолаи мазороти Ҳирот”, ки пас аз 15 соли Ҳотифӣ дар Ҳирот таълиф ёфтааст, ҳоки Ҳотифиро дар қадами Саъдаддини Қошғарӣ нишон медиҳад.

Дар рӯи қабри Ҳотифӣ лавҳи олий гузошта шуда, китъае нақш ёфтааст, ки ду байти охири он ин аст:

Рафт аз ҷаҳон касе, ки бувад лутфи шеърӣ ӯ

Оишӯби турку шӯри аҷам, фитнаи араб.

Таърихи Ҳотифӣ ӯ талабидам зи ақл, гуфт:

Аз “шоири шаҳону шаҳи шоирон талаб.

Аз иборати мазкур соли 917 хичрӣ (1511-1512 мелодӣ) ҳосил мешавад.

Дар қисми ғарбии оромгоҳи Абдурахмони Қомӣ биное қомат рост кардааст, ки таърихи ба худ ҳосе дорад. Дар баъзе адабиёти мавҷуда расми ин бино ҳамчун оромгоҳи Қомӣ пешкаш шудааст. Бинобар он мебошад қаме дар бораи он таваққуф намоем.

Харобаҳои шаҳри Ҳирот баъд аз забти он аз тарафи Шайбонихон ва Исмоили Сафавӣ ҳатто ба қабристонҳо ҳам таъсир расонида, аксар қабрҳои бузургон хароб ва алвоҳи онҳо аз ҳам шикаста буданд. Дар ҷаҳраҳои охири асри XVIII, дар замони пойдоршавии давлати мустақили Афғонистон, барои ба тартиб даровардани оромгоҳи баъзе бузургон, аз он ҷумла Абдурахмони Қомӣ, кӯшишҳо шудааст. Дар ҷое, ки ҳоло ин бино вучуд дорад, айвони пеша-рӯи мазор сохта буданд. Ин айвон то солҳои наздик мавҷуд будааст. Чанд сол қабл аз ин он айвонро бардошта, айвони дигаре бо ду манор сохтаанд, ки бо масҷиди зерзаминӣ ва масҷиди дигар болон ҳам шудааст. Ҳаттог Охунд Муҳаммадали Аттор дар ин қор Ҷаълола на иштирок карда, ки ҳати зебои девори он маҳсули дастони ӯст.

Баъд аз зиёрати оромгоҳи Қомӣ ба зиёрати қабри наққоши бузург Бехзод рафтем. Мошини мо ба домани кӯҳе расид, ки дар интиҳои шимолӣ қабри Қомӣ воқеъ буда, кӯҳи Мухтор ном дорад. Баъди пиёда чанд маротиба сарболо печутоб хӯрдан ба сахнае расидем. Дар шимолӣ он харобаҳои бо хишти пухта сохташудаи қадимӣ бино намудор буд, ки он мазори Саид Абдуабдуллоҳи Мухтор буд. Мо дар назди як санги сиёҳчаи

сандукшакли катиба ва гулдор қарор гирифтём, ки он чо гӯё оромгоҳи Бехзод будааст. Аммо доир ба ҷои дафн шудани Бехзод дар илми шарқшиносӣ ду ақида ҳаст. Гурӯҳе ҷои дафни ӯро Ҳирот, гурӯҳи дигар Табриз медонанд.

Олими Ҷапонӣ Ёсимаса Камава дар асари худ “Қамолиддин Бехзод” бештар ба ахбори ҳамзамонони Бехзод таъя намуда, лаҳзаҳои номаълуми ҳаёти ин санъаткори бузургро равшан кардааст. Ӯ марқади Бехзодро дар Табриз доништа, катибаи қабри ӯро, ки аз байтҳои зайл иборат аст, барои исботи фикри худ овардааст:

*Ваҳиди аср Бехзод, он ки чун ӯ
Зи батни модари айём қам зод,
Аҷал дар сурати умраш бипардохт,
Қазо хоки вучудааш дод бар бод.
Зи ман суратгаре таърих нурсид,
Бад-ӯ гуфтаам ҷавоб аз ҷони ношиод:
Агар хоҳӣ, ки таърихаш бидонӣ,
Назар афган ба “хоки қабри Бехзод”.*

Қобили диққат аст, ки дар китоби “Рисолаи мазороти Ҳирот” матни катибаи оромгоҳи Бехзод ба ҷашм намерасад. Дар кӯҳи Муҳтор Саид Неъматулло ном шахс, бародари Амирхованд Муҳаммад (Мирхонд), мусаннифи асари машҳури таърихӣ “Равзатуссафо” низ мадфун аст, ки ӯ соли 901 ҳиҷрӣ (1495-1596 мелодӣ) вафот кардааст.

Дар асари номбурда доир ба ҳуди мусаннифи “Равзатуссафо” ҷунин омадааст:

Марҳум Амирхованд Муҳаммад писари Саид Бурхониддин Ховандшоҳи Балхӣ аст. Амир Муҳаммад Ховандшоҳ дар Ҳирот ба дунё омада, дар ҳамин ҷой таҳсили улум намуда, тарбият ёфта, оқибат соли 903 ҳиҷрӣ (1497-1498 мелодӣ) аз дунё рафта, дар ҳалафи хоки шайх Баҳовалдин Умар мадфун шуд. Ба сари қабри ин донишманд лавҳи олій аз санги мармар гузошта, дар рӯи он ном, номи падар ва соли вафоти ӯро зикр кардаанд.

Чанд рӯзе, ки дар Ҳирот будем ва он ҷойхоеро, ки тамошо кардем, гаштаю баргашта маҳсули кори косибони гулдаст, ҳаттотони мӯқалам моро ба хайрат мегузоштаанд. Дастӣ пурҳунари онҳо на танҳо савлату гурури аъёнӯ ашроф ва ҳокимони гузашта, балки санъати бузурги меъморон, наққошон, ҳаттотон ва косибони он асрҳоро то замони мо овардаанд.

силсилаи масҷиди Чомеъ шуруъ намуданд. Ба ин қор оғои Аттор низ ширкат варзида, хатҳои ниҳоят зебои девори оиро тайёр карда буд. Хутути кӯфии муаққали ва рукоъ, наставлик ва сулс, ки ҳоло бо зебони худ тамошобиноро ба ҳайрат меоваранд, бо дастони пурхунари ин ағҷоти ширкат анҷом ёфтаанд. Оғои Аттор дар ду ғӯшаи бино имзои худро бо камоли зебои барои хотира сабт кардааст. Ў моро ба ғӯшае бурд, ки он ҷо устодони гуногуноҳунар бо шогирдонашон машғули қор буда, қошиқориҳо тайёр мекарданд. Таъмири ин бинои таъриҳӣ, ҳамчун намунаи қори меъморони гузашта, давом дошт. Қори устоҳои Хирот ба қори устоҳои Самарқанд шабеҳ буд. Мо бо онҳо сӯхбат кардем. Устоҳо намунаи қори худро нишон дода; аз мушкилии меҳнати дастӣ арзи ҳоҷ намуданд. Дар ин қорхона санъати қадимаи халқ, ба талҳии рӯзгор ва душвории қарнҳо нигоҳ накарда, то замони мо омада расидааст. Маҳсули ҳунари онҳо намунаи санъати оӣ буд.

Дастатон дардро набинад, ҳунармандони хиротӣ!

Бегоҳирӯзӣ дар меҳмонхона барои гуселонидани мо оғоеи Ҷадир, Аттор, шоир Анбарӣ бо писараш омада буданд. Сухан дар бораи илму шоирӣ, Ҷомӣ ва Навоӣ, Рӯдакӣ ва Восифӣ мерафт. Оғои Ҷадир муҳлиси Рӯдакӣ будааст, шеърҳои ӯро аз ёд хонда меод ва дар бораи ҳусни қалом ва соддагии ашъори ин бузургвор бо ҳаҷҷон сухан меронд. Ҳозирони хиротӣ илтимос мекарданд, ки аз китобҳои дар Душанбе ҷопшуда ва маҷаллаи “Садон Шарқ” ба онҳо равои кунем. Онҳо мегуфтанд: “Садон Шарқ” хуб маҷаллаест, аммо ноёб ва дастнорас аст”. Баъд сӯхбат дар бораи ҳамкории илмӣ ва яқоя омӯхтани мероси адабии давом кард. Мо ба дӯстони хиротӣ доир ба инкишофи илму маданияти халқҳои Осиёи Миёна дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ҳикоят карда, таассуротамонро доир ба Хирот баён намудем.

Он китобҳое, ки мо дар Хирот хонда баромадем ва ҳамроҳи худ овардем, барои амиқтар омӯхтани ҳаёти таъриҳӣ, маданият ва мероси адабии халқи тоҷик ҳиссаи тоза хоҳанд гузошт.

Самолёти “Як-40” ба фазои осмон баланд шуда, мусофиронро ба сӯи Кобул мебард. Дил меҳост, ки аз баландии беғубор бори дигар арки Хирот – қалъаи Ихтиёрӣдин, масҷиди Чомеъ, Гозургоҳ, Мусалло, хиёбони Ҷомӣ, кӯҳи Мухтор, пули Молон, хулоса манзараҳои назаррабои ин шаҳри ба таърихи халқи мо азизро бинад ва бо бузургони дар ин сарзамин зиндагикарда, шохасарҳо офарида ва дар ҳамин ҷой хокшуда видоъ намояд.

ДАР МУЗОФОТИ ҒАЗНИ

PDF Compressor Free Version

Баъзе аз шахрҳои Афғонистон дар баландкӯҳҳо воқеъ гардидаанд. Кобул бар баландии зиёда аз 1750 метр аз сатҳи баҳр, шаҳри Ғазни бошад, зиёда аз 2350 метр ва Ғайра. Бинобар он ҳавои ин шахрҳо, махсусан Ғазни, тобистон мӯътадил ва зимистон хунук мешавад. Заминҳои қорами музофоти Ғазни бештар санглох ва камҳосил мебошанд. Аз ҳамин сабаб пеш аз кишт ба деҳқонон лозим меояд, ки заминҳои худро аз санг тоза кунанд ё худ аз ҷои дигар хок оварда, ба рӯи замини санглох пошанд. Ин кори пурмашаққат меҳнати зиёде талаб мекунад. Ин навъ чораҳои меҳнатталаб на ҳамаи соҳибони заминро аз нон таъмин карда метавонад. Деҳқонон қарздор мешаванд ва барои адои он заминро хавлини худро ба гарав монда, дар ҷустуҷӯи қор ба дигар шахрҳо мераванд. Мо бо яке аз ин навъ деҳқонон дар Кобул ҳамсӯҳбат шудем. Мӯйсафеди қарздори ғазнавӣ дар “Анҷумани таърих” вазифи фарроширо адо мекард ва 500 афғонӣ моҳона мегирифтааст (1 кг гӯшт 50 афғонӣ қимат дошт). Ӯ замини дар деҳоти Ғазни доштаашро ба ивази қарзаш ба бародари худаш дода, худ бо писараш ба Кобул омадааст (писар, ки ҷавон аст, 100 афғонӣ моҳона мегирифтааст). Мувофиқи қарордоди байни ду бародар соҳиби пул то адои қарз аз замини қарздор бояд ҳосил гирад. Агар ба сабаби хушксолӣ ё худ офатҳои дигари табиӣ замин ҳосил надиҳад, мӯҳлати адои қарз солҳо давом мекардааст. Ҳангоми сӯҳбат мӯйсафед умед карда буд, ки агар соли 1972 ба зироат офате нарасад, ӯ қарзи худро аз бародараш қанда метавонад.

Ғазни шаҳри қадима буд, дар асри X, дар замони ҳукмронии Сабуктегин (977-997) ба маркази давлати қалони феодалии табиӣ ёфта буд.

Ҷолиби диққат аст, ки аксари сулолаи хонадонҳои, ки дар Мовароуннаҳру Хуросон дар замони пайдории муносибатҳои феодалии ҳукмронӣ қардаанд, номи қабила ё худ номи асосгузори сулоларо гирифтаанд. Масалан, мугулҳо, шайбонӣён, темуриҳо, мангитиҳо ва ғайра. Вале сулолае, ки шаҳри Ғазниро марказ

интихоб карда буд, ба номи ҳамин шаҳр “Ғазнавиён” номида шудааст. Тавонотарин подшоҳи ин сулола Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (998-1030) буд, ки лашкаркашиҳои зиёд ва хунрезҳои бепеён кардааст. Дар охири ҳукмронии Султон Маҳмуд Осӣи Миёна то Хоразм тобеи ӯ шудаанд.

Дар ҷаҳони адабиёт шаҳри Ғазнӣ ба яке аз марказҳои илму адабиёт мубаддал мешавад. Дар ин шаҳр Фирдавӣ, Берунӣ, Унсурӣ, Анварӣ, Фарруҳӣ, Санӣ ва бисёр шоирону олимони дигар зиндагӣ карда, асарҳои безаволи худро офаридаанд. Осорҳои таърихӣ, ки дар Ғазнӣ бинӣ шуда, қисман то замони мо омада расидаанд, дар таърихи меъморӣ Шарқ ва маданияти халқҳои ҷаҳон ҳиссаи арзандае гузоштаанд. Бино бар он тамошои ин шаҳр, гузаштан аз кӯчаҳои қадамзадаи Фирдавсиву Берунӣ орзуи ҳар як тоҷики ба Афғонистон сафар карда мебошад. Аз ин рӯ бо илтимоси мо кормандони сафорати шӯравӣ рафиқон А. Додобоев ва С. Облов моро ба ин шаҳр оварданд.

Барои расидан ба шаҳри Ғазнӣ бо роҳи мумфарши Кобул – Қандаҳор 140 км роҳ тай намудем. Ин роҳ аз дараҳои ҳосилхези зебо, дашти беҳосил, аз паҳлӯи кӯшкҳои қадимаи ҳоло беодам ва работҳои обод, аз Пули Сӯхта, Мохтобқалъа, Дашти Ғушнава ва якҷанд деҳаҳои дигар гузашта меравад.

Шаҳри Ғазнӣ аз роҳи мошингард хеле баланд воқеъ буда, деворҳо, бурҷҳои сӯроҳдори он ҳашамати эсримиёнагии худро нигоҳ доштааст. Ҳоло ҳам дарвозаҳои шаҳр боқӣ буда, шабона пушида мешаванд ва ҷанкидор (миршаб) то рӯз бо мақсади посбонӣ дар кӯчаҳои он ғаштуғузор намуда, бо ҷӯб ба нақорааш зада, садо мебарорад. Соли 1959 мошинҳоро дар беруни девор монда, мо аз дарвозаи шимолӣ шаҳр даромада, аз дарвозаи ҷанубӣ он баромада будем. Кӯчаи шаҳр ҷунон камбар буд, ки дӯкандорҳои рӯбарӯ нишаста метавонистанд бе ҳеҷ ҳаракат аз ҷои нишастаашон бо ҳамдигар пиёлаи ҷойро дароз кунанд. Бо вучуди софӣ ҳаво зерӣ пой лой буд. Ин лой шояд натиҷаи туф кардани нос ва партофтани ҷойи тағӣ пиёла буд. Хулоса, Ғазнӣ ҳамчун намунаи шаҳри қадимаи замони феодалии боқӣ мондааст ва тағироти дар дигар шаҳрҳо ҷойдошта ҳанӯз аз дарвозаҳои он дохил нашудаанд.

Дар соли сафари аввал дар беруни шаҳр танҳо як бинои типӣ европӣ ба ҷашм мерасид, ки меҳмонхонаи якошӯна буд. Дар ҳонае, ки ман хобида будам, ду рӯз пештар, ба қавли тавилдор,

собик подшоҳи Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршоҳ шабро гузаронидааст. Ин факт дар бораи набудани дигар бинои обод дар Фазий шаҳодат меод.

Соли 1972 дар ин бино идораи вилоятии матбуот ва маданият ҷойгир шуда буд. Дар он хонае, ки сездар сол пеш хобгоҳи мо буд, 180 адад китобҳои қаламиро ба мо нишон доданд, ки чанд рӯз қабл аз ин онҳоро ба қимати 17 ҳазор афғонӣ харидаанд. Байни ин дастхатҳо асарҳои нодир, аз он ҷумла, ба гуфти соҳиби идора, асари то ҳол номаълуми Саной – “Шарҳи Нозил” мавҷуд буд. Ин дастхатҳоро мебоист ба китобхонаи вилоятии супоранд.

Китобхонаи вилоятии Фазий чанд моҳ қабл аз сафари мо кушода шуда, ба он номи Беруниро додаанд. Дар як ҳояи оинакории ҳозиразамон чандсад нусха китоб, аз он ҷумла 50 номгӯй китобҳои қаламӣ, гирд оварда шудааст. Соли 1972 дар беруни шаҳри қадимаи Фазий биноҳои нав, кӯчаву дӯкониҳои нав ба ҷашм мерасиданд. Дар соҳили рости дарёча шаҳри нави Фазий бино ёфта истода буд.

Дар қисми ғарби ҷанубии шаҳр бинои гумбазнок аз дур намоён мешуд. Дар охири солҳои 30-ум ин бино ба кулӣ таъмир шуда, болии гумбазро бо тунукаи сафед рӯнӯш кардаанд. Ин бино оромгоҳи шоир ва файласуфи давраи Ғазнавиён Ҳаким Саной мебошад. Ба рӯи остонаи дари даромади бино ҳазорҳо меҳча зада буданд. Мо аз болии ин меҳчаҳо қадам зада, дохили бино шудем.

Дар назди дари даромади мазор марди миёнсоли салладор менишаст. Ӯ дар тан аз хомсуф пойчома ва куртаи дарозу васеъ дошт. Аз рӯи курта пиджаки кӯҳна пӯшида буд, ки доманҳои курта аз зери он намоён буданд. Ин шахс шайхӣ мазор буд ва моро дидан ҳамонро бо ҷобуқӣ аз ҷой хест. Баъд аз салом ва пурсупоси муқарраӣ мо аз шайх савол кардем, ки меҳчаҳои сари остона барои чист? Маълум шуд, ки онҳоро ихлосмандон бо ягон ният ба остонаи мазори Саной задаанд. Мақсади ин кор аз беморӣ, қарздорӣ ва ғайра ҳалосӣ ёфтаи будааст. Дар воқеъ ба хотирам омад, ки соли 1959 низ дар зери мақбараи Саной занеро дида будем, ки ҷодарпеч хобида, монанди кӯдаки навзод бо овози баланд мегирист. Ба қавли шавҳараш, ки каме дуртар рост истода буд, ин зан шаб ачинаро дар хоб дида, рӯзона ба ин ҷой омадааст.

Шавҳар баъд аз фурсате занро аз бағалаш бардошта, ба тарафи бино, ба болии сари мақбара бурд. Дар яке аз тоқчаҳо Куръон гузошта буданд. Зану шавҳар ин Куръонро зиёрат карда, пешу ақиб аз мазор берун шуданд.

Оромгоҳи Султон Маҳмуди Ғазнаӣ.

А. Ҳайитматов, А. Мухторов, шайхи мазор. Соли 1972

Дар он сол мо санги болон қабро надида будем. Холо аз шайх иттимос намудем, ки қабрирошро аз болон қабр бардорал. Шайх розӣ шуд. Дар рӯи қабри Саной ду лавҳа мавҷуд буд, ки яке қадимӣ буда, дигарашро дар солҳои таъмири бино гузошта буданд. Ба ғайр аз иборати арабӣ ба рӯи яке аз лавҳаҳои мармарӣ чунин суханонро ба се хушхат қандаанд: "Содир шуд вафоти шайхул олимул фозил, шамсул орифин, кутбул муҳаккикин, тӯтии шакарестони фасоҳат, булбули бӯстони балоғат, маҳзари асрори маъонӣ, анвори алфози фикрия, яъне Маҷдуддин Саной, дар санаи 525" (1130-1131 мелодӣ).

Дар поёни пой Саной қабри дигаре бо матоъе рӯйпӯш шудааст, ки гуё қабри подшоҳи Рум буда, пеш аз Саной вафот кардааст. Дар сахни беруни мақбара яқчанд сангҳои мармари дигар ба ҷашм мерасанд, ки яке аз онҳо гуё ба рӯи қабри писари Саной, ду дигараш ба рӯи қабри ду зан, ки дар асрҳои XVI-XVII вафот кардаанд, гузошта шудаанд.

Нисбат ба соли 1959 атрофи оромгоҳи Саной каме обод шудааст. Биноҳои кӯхнаи фарсуда аз миён рафта, майдони

васеъро ҳамвор кардаанд. Роҳи макбара низ мошингузар шудааст.

Осорҳои аҷиби бостонӣ дар қисмати шимолии шаҳри Ғазий боқӣ мондаанд. Дар байни онҳо ду манор ҷолиби диққат буда, бо санъати зебоӣ худ бинандаро ба ҳайрат мегузоранд. Онҳо хангпаҳлӯ мебошанд. Қисмати болои онҳо рехта хароб бошад ҳам, вале манорҳо ҳанӯз ба назар боҳашамат метобанд. Дар бадали асрҳои гузашта поёни манорҳоро тарошида, хиштҳои нухтаи онро бурдаанд. Ба сари манорҳо катибаҳои, ки бо хати кӯфӣ ба рӯи гач нақш кардаанд, хароб нашудаанд ва ба хубӣ ҳонда мешаванд. Яке аз манорҳо “Манори Маҳмуд” ва дигар “Манор Масъуд” ном дорад, яқин дар замони ҳукмронии Баҳромшоҳ (1117-1153) ва дигараш дар замони ҳукмронии Масъуди III (1098-1115) бино ёфтаанд.

Манорҳои мазкурро ниҳоят мустаҳкам сохтаанд, аз давраи сохтмони онҳо тақрибан 800 сол гузашта бошад ҳам, ҳанӯз маҳкам устуворанд.

Аҳли Ғазий нақл мекунанд, ки ин манорҳо ҳамчун аломат ва нишонаи девонхонаи “адолат” сохта шудаанд, ки мардуми додхок аз дур он аломатро дида, аз девонхонаи “адолат” пай бурда, арзи ҳол менамуданд. Аммо аз хат маълум мешавад, ки манорҳо мугаллик ба масҷид будаанд.

Болотар аз манорҳо дар танаи тепшаи қисми ғарбии онҳо ягонд биноҳои қадима ба назар мерасад. Яке аз онҳо, ки ба айвони сари қабри Бобур монанд аст, қабри падари Султон Маҳмуди Ғазнавий – Сабуктегин мебошад. Айвончаи болои қабр тақрибан 60 сол қабл аз ин бино ёфтааст. Биноҳои дигар Шайх Шаҳид ва Чор Султон ном дошта, ба бинои Ишратхонаи назди Самарқанд ва Оксарои Шаҳрисабз монандӣ доранд. Дар онҳо шохзодаҳои хонадони Темурӣ (Улугбек, Абдуразок ва ғайра) ҳок шудаанд.

Боз як бинои дар қисми ғарбии манорҳо воқеъбуда оромгоҳи Баҳлули доно будааст. Дар сақфи гумбази он “Амали Шермуҳаммад камонгари ғазнавий, санаи 1206” (1791-1792 мелодӣ) сабт шудааст. Шояд ин таърихи таъмири бино бошад. Қисмати шарқи шимолии манорҳо Тепшаи Сардор ном дошта, дар миёнаҳои он бинои гумбазноки мазори Алиуллоҳ воқеъ гардидааст. Ҳанӯз соли 1959 ин тепша ва атрофи мазорро бостоншиносони италиявӣ кофтуков мекарданд. Кофтуковӣ онҳо ҳанӯз давом дорад ва аз зери ҳок асбобу анҷоми аҷибӣ ба даст омадааст.

Аз ин ҷо то деҳаи Равзаи Султон чандон дур нест. Дар ин деҳа

мақбараи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ (988-1030) аз дур намудор аст. Соли 1959 роҳи мақбара аз даруни кӯчаҳои танги деҳа, лаблаби ҷӯйбор мегузашт. Ҳоло аз роҳи нави Кобул – Ғазнӣ ба сӯи мақбараи Султон, аз даруни боғ роҳи васеъ кушодаанд. Акнун гумбази ин бино аз сари роҳ бемалол дида мешавад, ки он тақрибан дар як вақт бо бинои мақбараи Саной тунукапӯш шудааст.

Меғӯянд, ки дар ин деҳа он ҷое, ки ҳоло мақбараи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ воқеъ гардидааст, дар замони ҳуди Султон мусаммо ба иморати Фирӯза буд. Дарвозаи он аз ҷӯби сандал буда, дар он анвои нақшҳои ғароиб ва санъати аҷоиб ба кор бурдаанд. Ин дарро англисҳо соли 1255 ҳиҷрӣ (1839-1840 мелодӣ) канда, ба Ҳиндустон бурдаанд. Гӯянд, ки ин дарвоза ҳоло дар Акбарободи Ҳинд мавҷуд аст, ки Султон Маҳмуди Ғазнавӣ онро аз бутхонаи он ҷо оварда буд. Шайхи мазор нисбатан калонсол бошад ҳам, зоҳиран ба шайхи мазори Саной монанд буд. Ӯ низ илтимоси моро рад накарда, қабрпӯшро аз болои қабр бардошт.

Дар болои қабри Султон Маҳмуд санги мармар гузошта, онро бо хати кӯфӣ ва нақшҳои меҳробмонанд зеб дода буданд. Дертар боз як санги дигарро дар қисми болои сар гузоштаанд.

Дар доманаи қисми ғарбии деҳаи Равзаи Султон як бинои дигар воқеъ шудааст, ки аз дохили он бо новадонҳои мармарӣ оби чашма берун мебарояд. Ин бино оромгоҳи Хӯчаабӯбакри Балхӣ буда, гӯе ӯ ҳамзамони Ҳаким Саной будааст. Ҳар кас, ки ба дарди дандон гирифтор шавад, омада дар ҳодаҳои сари қабр мебояд як меҳе кӯбад.

Аз фарзандони Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар вилояти Ғазнӣ касе мадфун набудааст. Аммо қабри Муҳаммад писари Аёз, ки яке аз ғуломони хос ва ҳам домоди Маҳмуд буд, дар тарафи шарқи шимолии шаҳр воқеъ аст (ҳуди Аёз дар Ҳиндустон вафот кардааст). Он ҷойро “зиёрати навосаи Султон” меноманд.

Музеи шаҳри Ғазнӣ дар яке аз биноҳои кӯхнаи масҷиди деҳаи Равзаи Султон воқеъ гардидааст. Дар он катибаҳои хушхат, асбоб ва новадонҳои аз санги мармари сафед сохташуда ва намунаи дигар ҳунароҳои қадима гирд омадаанд. Музей чандон бой набошад ҳам, тартиби нигоҳдории осорҳои гирдомада аз музейи дигар шаҳрҳои вилоятӣ беҳтар менамояд.

ДАР ШАҲРИ ҚАНДАҲОР

Қандаҳор яке аз шаҳрҳои қадим ва баъд аз ташкилѐбии давлати мустақили Афғонистон дар нимаи дуюми асри XVIII аввалин пойтахти он буд. Якумин ҷамъиятҳои адабиѐ ва илмӣ дар ҳамин шаҳр бунѐд ѐфтаанд. Бинобар он бо умеди пайдо намудани китобҳои қалами нодир сафари Қандаҳор яке аз мақсадҳои кофтукови мо буд.

Самолѐти думотораи Канада, ки “Винотар” ном дошт, бо нӯҳ нафар мусофир аз Кобул ба сӯи Қандаҳор парвоз кард. Мувофиқи гуфтаи лѐтчиҳои афғонӣ баъди як соату бист дақиқа мебоист ба манзили матлуб мерасидем. Вале пас аз як соату сӣ дақиқа самолѐт ба майдони фуруд омад, ки ҳамворӣ буда, аз дур тақрибан дар масофаи якуним-ду километр деҳаҳо намудор буданд. Чархҳои самолѐт ба замин нарасида, калону хурди деҳ ниѐда ва баъзеашон велосипедсавор ба сӯи фурудгоҳ дар тоз шуданд. Маълум шуд, ки аэропорт дар ин ҷой, ки Тринкут ном доштааст, ба наздикӣ бино ѐфта, ҳар як парвози самолѐт барои аҳолии деҳоти дурдаст тамошое будааст. Даре нагузашта, 150-200 кас самолѐтро печонида, баъзеашон чуръат намуда, онро даст ҳам мекарданд. Агар ду полис пайдо шуда одамонро аз назди самолѐт дур намекарданд, маълум набуд, ки тамошобинон бо самолѐт боз ҷӣ навъ “муомилаҳо” мекарданд.

Сабаби фуруд омадан ба Тринкут ҳамроҳ гирифтани мусофири “левак” будааст. Вале лѐтчиҳо ним соат мунтазир истода бошанд ҳам, хохишмандон набуданд. Оқибат яке аз тамошобинон азми парвози Қандаҳор карда, ба самолѐт баромад. Чархҳои мотор ба кор даромада, ханӯз самолѐт ба ҳаво нахеста буд, ки бо ишораи лѐтчиҳо ҷавони афғонӣ, ки вазифаи стюардессиро адо мекард, дари самолѐтро кушод ва як одами дигар ба мо ҳамроҳ шуд. Ҳамин лаҳза афғонбача халтача ва стаканчаҳои қоғазии истифодашудаеро, ки лѐтчиҳо партофта буданд, аз замин ҷамъ карда, ба дари самолѐт овард. Бачаи бечора гумон кардааст, ки ин ҷиҳоро мусофирон фаромӯш кардаанд. Дар ҷое, ки самолѐтро бори аввал мебинанд ва ханӯз аксари сокинон бо он парвоз накардаанд, чунин ҳодиса қобили таъҷуб набуд.

Баъд аз бисту панҷ дақиқаи парвоз аз Тринкут ба Қандаҳор расидем. Фурудгоҳи олай, вале аз шаҳр хеле дур буд (тақрибан 40 км). Мудири идораи вилоятии иттилоот ва култур оғои

Фуломмуҳиддини Аюбӣ баъд аз воқиф шудан аз мақсади сафари мо бо волии вилоят, ки генерал будааст, бо телефон гуфтугӯй карда, маъмури музеи шаҳр Абдусамадро ба мо меҳмондор таъин кард.

Монанди шаҳрҳои Кобул ва Ҳирот Қандаҳор низ ба ду тақсим шудааст – шаҳри нав ва шаҳри кӯҳна. Кӯчаҳои шаҳри нав васеъ, обод ва аз ду паҳлӯ роҳҳои пиёдагард доранд. Дар ҳудуди шаҳри нав ҳаракати годе (фойтунҳо) манъ буд. Аксарияти меҳмонхонаҳо дар ҳамин қисми шаҳр ҷойгир шудаанд. Мо низ дар яке аз онҳо ки “Бомиён” ном дошт, маскун шудем.

Аҳолии шаҳри Қандаҳор асосан паштузабон буда, забони форсиро низ медонанд. Бинобар он дар музеи Қандаҳор бештар китобҳои қаламӣ ба забони пашту гирд оварда шудаанд. Аз китобҳои ҷолиби диққат ду ҷилд “Шохнома”-и Фирдавсӣ буд, ки соли 1072 ҳиҷрӣ (1661-1662 мелодӣ) дар шаҳри Лоҳур китобат шудаанд, “Шарҳи мувофик”, ки соли 1095 ҳиҷрӣ (1683-1685) китобат шудааст, “Шарҳи Ҷомӣ” ва девони Ҳофиз низ буданд. Танҳо дар ду дӯкони китобфурӯшӣ китобҳои қаламӣ пайдо шуданд, ки аксарияти онҳо низ ба забони пашту буда, танҳо ду асар қобили диққат буд: “Искандарнома”-и Низомӣ ва “Мӯъҷамул асрор”, ки таърихи подшоҳони Афғонистонро дар бар кардаанд.

Музеи шаҳри Қандаҳор низ танҳо як хонаро ишғол мекард. Зарфҳо ва дигар осорҳои қадимаи биринҷӣ, мисӣ ва сангӣ нисбат ба музейҳои Ҳирот ва Мазори Шариф камтар ба ҷашм расанд ҳам, вале қобили омӯختан мебошанд. Аз намуди зебои асбобҳои сангӣ маълум буд, ки дар ин музофот санъати нафиси ҳаҷҷорӣ асрҳо дар ривож будааст. Ҳоло ҳам даҳҳо корхонаи устоҳои гулдасти ҳаҷҷорӣ дар кӯчаҳои шаҳр саф кашидаанд. Яке аз ин устоҳо моли аз санги яшм тайёркардаи худро нишон дод, ки аз себ ва ноки табиӣ кам фарқ мекард. Ҳамин мӯйсафед, ба қавли Абдусамад, барои собиқ подшоҳи Афғонистон Зоҳиршоҳ як тасбеҳи олиҷаноб тайёр карда додааст.

Дар ҳар дӯкони ҳаҷҷорӣ аз як то шаш усто бо шогирдон машғули кор буданд. Ҳар кадоми онҳо як намуди корро иҷро мекарданд: яке бо болғача сангро майда кунад, дигараш онро бо санги дигар молиш дода суфта мекард, сеюм бо асбоби ниҳоят нозук мӯҳраҳои сангиро сӯроҳ мекард ва ҳоказо. Бештари маҳсули кори ин устоҳо тайёр кардани тасбеҳ буд. Ба ғайр аз як ҷарҳи электрикӣ дар баъзе устохонаҳо дигар техникаи замони ҳозира ба ҷашм намерасид. Аксарияти кори нозуки мӯҳрасозӣ

барои тасбеҳ дастӣ анҷом меёфт.

Дар дохили шаҳр аз осорҳои қадимаи таърихӣ кам боқӣ мондаанд. Бинои боҳашамати каме ба хунари меъмори Хинд монанд мақбараи асосгузори давлати Афғонистон Аҳмадшоҳ ва дар наздикии он бинои қошиқории хирқаи Шариф мебошанд. Нақле ҳаст, ки Аҳмадшоҳ, ки хангоми ҳучуми Нодиршоҳи Эрон ба Бухоро лашкаркаши ӯ буд, аз ин шаҳр хирқаи “пайғамбар”-ро ҳамроҳ ба Афғонистон бурдааст. Баъдтар дар шаҳри Қандаҳор барои ин хирқа як иморати бошукӯҳ бино кардаанд.

Дар беруни шаҳри Қандаҳор, дар қисми ғарбии он бинои дигар, ки ба мақбараи Аҳмадшоҳ монандӣ дорад, ба чашм мерасанд. Ин бино оромгоҳи Мирвайс, асосгузори шаҳри Қандаҳор буд.

Ба гуфти оғои Абдусамад, маркази шаҳри қадимаи Қандаҳор дар Сарпуза ном ҷой, дар самти ғарбии шаҳр воқеъ буд. Мо ду кас бо аробаи кироя он ҷо рафтем. Дар ақиби дӯконҳо теппаи баланд ва дар болои он харобаи деворҳои бениҳоят ғафс ба чашм мерасиданд. Дар зери девор ҳавлиҳои шахсӣ бино ёфта буданд. Дар даруни як ҳавлӣ, шояд молхона бошад, санги хороро бо полоне пӯшонида буданд. Вақте ки соҳиби ҳавлӣ рӯи сангро кушод, хате намудор шуд. Маълум шуд, ки дар замони пеш аз ислом, шояд пеш аз милод ҳам бошад, ба рӯи ин санги хоро ба шеваи юнонӣ ва арамаӣ матнеро кандаанд. Мазмуни ин хатҳо барои таърихи қадимаи халқҳо аҳамияти беназир доранд. Вале директори музей мундариҷаи онро ҳанӯз наметонист.

Мо атрофи девори қадимаро давр зада, ба самти ғарбии он гузаштем. Қуллаи баланди кӯҳ дар самти ҷанубии харобаҳо давоми девори кӯҳнаро ташкил медиҳад. Ин ҷой дар байни аҳолии Афғонистон ба номи Чилзина маъруф аст.

Ин зинаҳо дар доманаи кӯҳ (сангҳои табиӣ) канда шуда, миқдорашон аз чил ҳам зиёд буда, баланду пасти ҳар кадом як хел нестанд. Агар аз ду пахлӯ оҳанҳои дастгирӣ намебуд, баромадан ва фаромадан бо ин зинаҳо хавфнок мешуд.

Аз ҳамвори сари роҳи мошингард зинаҳо ба хубӣ дида мешаванд. Зебӯй, барҳавӯй ва ҳашамати ин ҷой танҳо баъд аз баромадан ба болои он равшан мегардад. Сохтмони Чилзина бо фармони Бобур Мирзо анҷом ёфта буд.

Бобур Мирзо барои соҳиб шудан ба шаҳри Қандаҳор муборизаҳои дурудароз ва шадиде бурдааст. Душманони Бобур Мирзо ҳокимони маҳаллӣ ва авлодони худӣ ӯ буданд. Шаҳр борҳо аз даст ба даст гузашта, оқибат Бобур Мирзо ба он соҳиб

мешавад. Ба хотираи ин ғалаба у фармон додааст, ки дар синаи кӯх токи сангӣ бино кунанд. Фармон иҷро шудааст. Ин токро дар муддати нӯҳ сол хаштод нафар сангтарош ҳар рӯз кор карда, ба итмом расонидаанд. Дар танаи кӯх бо зарби даст иморати бошукуҳро аз ҷанг бурҷидан ба ҷаббатта кори ниҳоят душвор буд.

Пештоки Чилзина, ки ба пештоки хиштии мадрасаҳои асримиёнагии Осиёи Миёна ва Хуросон монанд аст, шохиди кори пурмашаққати устоҳои мохир мебошад.

Девори ин айвони сангӣ бо хатҳои барҷастаи настаълик зеб ёфтаанд. Аз матни он маълум мегардад, ки соҳтмони ин ёдгории 13 моҳи шавволи соли 928 ҳиҷрӣ (6 моҳи сентябри соли 1522 мелодӣ) оғоз ёфта, баъди вафоти Бобур Мирзо (баъд аз соли 1530) ба анҷом расидааст. Ин бино “Токи ёдгории” ном дошт.

Ба ғайр аз дохили айвон ҳамин навъ хатҳои зебо дар пештоки он низ мақнун шудаанд. Вале бо фармони қадом як шахси чоҳил хатҳои қисмати рости он ваҳшиёна тарошида шудаанд. Дар ду тарафи айвон ду хайвон (шер ё худ сағ) хобиданд. Дар гардани ҳар қадом устокорона занҷирҳои сангӣ нақш гирифтаанд. Ин ду хайкал гӯё барои муҳофизати “Токи ёдгории” бино ёфта буданд. Вале сари ҳардуи онҳо нобуд шудааст. Шояд ин кори ҳамон ваҳшиёна бошад, ки хатҳои сангиро тарошидааст.

Аз баландии “Токи ёдгории” манзараи атроф ва дар фосилаи

Масҷиди ҷомеаи Ҳирот

дур шаҳри Қандаҳор намуди аҷоибе доранд. Дар аввали моҳи апрел дар ин ҷойҳо мавсими баҳор пурра ҳукмрон шуда буд. Дарахтони тут найча партофта, навдаҳои ангур як кали найза дароз шуда буданд.

Қандаҳор нисбат ба Кобул гармтар будааст. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки дар саҳни ин тоқ якчанд нафар ҷавонписарон, ҳатто духтаракон нишаста, истироҳат ва тамошо мекарданд. Бесабаб нест, ки “Тоқи ёдгорӣ” ба тамошоги сайёҳон мубаллағ шудааст.

САФАР БА ВИЛОЯТИ ҲИЛМАНД

Аз Қандаҳор то маркази вилояти Ҳилманд – шаҳри Лашкарғох 130 км роҳ будааст. Ин шаҳр ва шаҳри Буст дар сарчашмаҳои қадима номбар шудааст ва дар замонҳои ҳукмронии сулолаи Сомониён, махсусан Ғазнавиён ҳамчун маркази маъмурии вилоят ва тичорат роли муҳим бозидаанд. Бинобар он то умеди пайдо намудани сарчашмаҳои зарурӣ ҳамроҳи оғои Абдусамад бо мошини сабукрави “Волга”, бо роҳи мумфарши Қандаҳор – Ҳирот ба самти ғарб равон шудем. Ин роҳ бо ёрии техника ва бо нақшаи мутахассисони шӯравӣ бино шудааст, аз байни дехот ва даштҳои сарсабз гузашта мерафт. Дар ҳарду паҳлӯи он хаймаҳои зиёди кӯчманчиён дучор мешуданд. Аввали моҳи апрел барои ҳаракати онҳо аз маскани зимистонӣ ба манзилҳои тобистонӣ вақти мувофиқ буд. Хаймаҳои сиёҳи онҳоро дар ҳамаи роҳҳо ва худуди ҳамаи вилоятҳои Афғонистон дидаи мумкин аст. Ба фикри мо ҳеч кас наметавонад, ки чанд ҳазор кӯчманчӣ ҳар сол пасу пеш дар ҳаракат мебошанд. Мегӯянд, ки миқдори кӯчманчиёни Афғонистон ба ду миллион мерасад. Аксарияти онҳо бо забони пашту гуфтугӯӣ мекунад. Занони онҳо баробари мардон ба корҳои хоҷагӣ ва нигоҳубини чорво ширкат меварзиданд ва тақрибан аксари онҳо, ҳам мардону ҷавонписарон ва ҳам занону духтарони болиғ, бо туфангу туфангча мусаллаҳ мебошанд. Дар рӯзгори бодиянишинҳо зарфҳои ба ҷашм мерасанд, ки дар мо кайҳо аз истифода баромада, дар музейҳо “гӯшанишин” шудаанд. Омӯхтани зисту зиндагии бодиянишинҳо, ба фикри мо, аз манфиат ҳолӣ нест ва тасвири ҳаёти онҳо дахҳо китоб шуда метавонад.

Баъд аз 50 км дур аз шаҳри Қандаҳор ба тарафи дасти рост ишора намуда, оғон Абдусамад ифтихормандона гуфт, ки дар ҳамин наздикӣ деҳаи Майванд чойгир шудааст. Мехмондори мо яке аз он миллионҳо мебошад, ки бо ин ном фахр мекунад. Чунки соли 1880 таъри назди ҳамин деҳа армияи доимӣ ва фидоӣни Афғонистон армияи яккачини англисхоро мағлуб кардааст. Доир ба деҳаи Майванд олимони афғон асарҳо офарида, шоирон шеърҳо гуфтаанд. Аз рӯи нақли пахншуда, гуё хангоми чанг лаҳзае шудааст, ки фидоӣни Афғонистон шикаст хурда, ақибниширо мақсад кардаанд. Дар ҳамин мавриди ҷонбозӣ як зан алам дар даст ба пеш хеста, фидоӣро ба чанги тан ба тан даъват карда, онҳоро аз ақиб худ мебарад ва афғонҳо ғалаба мекунанд. Ба хотири ин ғалаба дар деҳаи Майванд ва шаҳри Қандаҳор ёдгориҳо бино карда шудаанд. Кӯчаи марказии шаҳри Кобул низ “ҷодаи Майванд” ном гирифта, дар яке аз чорроҳаҳои он ба хотири ғалаба бар лашкари Англия манори ёдгори ба хотираи сипоҳи гумном гузоштаанд.

Баъд аз сад километр роҳ мошини мо аз роҳи Қандаҳор – Ҳирот ба самти рост гузашта, ба самти ғарбии ҷанубӣ ҳаракати худро давом дод. Гармии ҳаво ба ҳарорати май-июни Душанбе баробар шуда метавонист. Гарду хоки роҳ сар ба фалак кашида буд. Ҳарчо-ҳарчо дарахтони ғаз, ки ба бед монанд буда, вале барғҳоиаш хело маҳин буд, намудор мешуданд. Ин дарахтҳо барои минтақаҳои гарм мувофиқ будаанд, зеро обталаб нестанд. Аҷоиботи дарахти ғаз дар он аст, ки баробари вазидани бод садо мебарорад.

Лашкароҳ ҷандон шаҳри калон набошад ҳам, кӯчаҳои васеъ дорад. Дар яке аз биноҳои дуошёнаи маркази шаҳр идораи вилоятии иттилоот ва култур чойгир буд. Мудири он Муҳаммад Иброҳим Атой нақл кард, ки китобхонаи вилоят ба наздикӣ ташкил шуда, китобҳои қаламӣ надорад, дар Лашкароҳ хануз музей нест. Дар китобхонаи шахсии Атой дар қатори дигар китобҳо асарҳои олимони шӯравӣ ва лугатҳои форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ ба ҷашм мерасиданд. Ӯ бо эҷодиёти бисёр шоиру нависандагони тоҷик ошно буда, илтимос намуд, ки “Ёддоштҳо”-и С.Айноро барояш фириштам. Дар хотимаи сӯхбат Атой ду асари худро, ки ба забони пашту интишор шуда, “Ҳилманд” ва “Масъалаи Паштунистон” ном доранд, ба нависандаи ин сатрҳо тӯхфа намуд.

Харобаҳои шаҳри қадимаи Буст аз Лашкароҳ дур нест. Дар

гузашта онҳо ду қисми як шахр будаанд. Лашкаргоҳ ҷои шохнишини ва истгоҳи лашқария буда, аҳолии асосан дар Буст истиқомат доштааст. Ин шахрро дар таърихи халқи афғон ва дигар халқҳо, монанди шахрҳои Балх, Ғазний, Ҳирот ва Кобул роли муҳим бозиданд. Подшоҳони сулолаи Ғазнавиён моҳҳо дар Буст истиқомат мекардаанд.

Олими намоёни Афғонистон Аҳмадалӣ Қўҳзод навиштааст, ки “Лашкаргоҳ монанди Ғазний дар фосилаи чанд ҳафта дар оташи қаҳр ва ғазаби Алоуддини Ҷаҳонсўз сўхт, сипас мармаркорӣ шуд. Боз сўхт ва боз ишғол гардид, то муғулони Чингизӣ ба он зарбате ҳавола кард ва Темурланг дар нимаи дуҷуми қарни ҳаштуми ҳиҷриӣ қамарӣ бо таҳриби бандҳо ва наҳрҳои об на танҳо ба ҳаёти Буст ва Лашкаргоҳ хотима дод, балки зиндагониро дар он диёр ҳомӯш гардонид...” Хулоса, ҳавзаи Ҳилманд, ҳамон ҳавзае, ки зарҳезтарин ва пурҷамъияттарин қисми Афғонистон буд, аз ҷабри рўзгор ва харобкорихои Чингизу Темур, нарасидани об ва ҳуҷуми рег манзараеро ба худ гирифтааст, ки дидани он, бо иборати Қўҳзод, “ашк аз чашмони инсон ҷорӣ мекунад”.

Харобаҳои шахри Буст, боқимондаи қасру кўшкҳо дар соҳили чапи дарёи Ҳилманд зиёда аз ҳашт километр тўл қашида, ҳоло деворҳои кўшк ба андозаи чандин метр баланд аст ва акси сояи он ба рӯи обҳои Ҳилманд меафтад.

Дар доманаи арки Буст пештоқи масҷиди аввали асри XIII биношуда боқӣ мондааст, ки дар шухӯҳ аз ду манори шахри Ғазний монданӣ надорад. Дар миёнаҳои арк монанди ҳавз ҷуқуриёи дида мешавад, ки зиндон буда, аз шаш ошёнә иборат мебошад.

Дар ҳудуди Лашкаргоҳ ва Буст бостоншиносони Франсия қорҳои тадқиқотӣ кардаанд. Вале “археологҳо”-и бедишлом дар қасди пайдо намудани ганҷ деворҳои кўҳна ва харҷо-харҷо ҳудуди шахрро хароб кардаанд. Яке аз онҳо як каф танғаҳои қадимаро барои фурӯш пешқаши мо намуд. Байни онҳо танғаҳои асрҳои муҳталиф, ҳатто танғаҳои мавҷуд буданд, ки аз қаддани занон гирифта шудаанд.

Ҷунин ба чашм мерасад, ки асрори шахри Буст, маркази вилояти қадимаи Систон, “ханӯз ниҳон аст.

ДАР ВИЛОЯТИ НАНГАРҲОР

Вилояти Нангархор яке вилоятҳои “хамешабахор”-и Афғонистон ба шумор меравад. Дар ин ҷой тобистон ниҳоят гарм буда, дар зимистон тақрибан барф намеборад. Бинобар ин дар ҳудуди вилоят, махсусан дар атрофи шаҳри марказии он Ҷалолобод боғҳои дорои растаниҳои тропикӣ зиёданд. Моҳи ноябри соли 1959 ба сайёҳони шӯравӣ чунин боғхоро номбар карда буданд: Боғи Шоҳӣ, боғи Кавкаб, боғи Айния, боғи Мақбара, боғи Зоҳирӣ, Шишамбоғ, боғи Фуломхайдархон ва ғайра. Одамони сарватманд кӯшиш мекунанд, ки аз ҳудуди ҳамин вилоят замини қорам ба даст оранд. Чунки дар давоми сол аз заминҳои инҷо якчанд маротиба ҳосил рӯёнидан мумкин аст. Ҳамон сол Саидабдулло ном шахс дар назди меҳмонхона бо мо ҳамсӯхбат шуд. Ин марди миёнақадӣ хароб ва олуфтасифат, ки дар чашм айнаки сиёҳ ва дар даст чатр дошт, истиқоматкунандаи Кобул буда, дар ин вилоят ҳазор чариб (зиёда аз 200 гектар) замин дошта, онро сад нафар деҳқон кишт мекардаанд. Соҳиби замин соле як ё ду маротиба ба сайри заминҳои худ меомадааст. Ба қавли Саидабдулло, ҳар сол ӯ аз ҳисоби даромади заминҳои ба сайри давлатҳои ҷаҳон мебаромадааст.

Сафари дуҷуми мо ба вилояти Нангархор ҳамроҳи инженери шӯравӣ Ф. Н. Карпуненко 22 моҳи апрели соли 1972 сурат гирифт. Роҳ аз байни кӯҳу дараҳо, аз паҳлӯи ду электростансияи обӣ гузашта мерафт. Яке аз ин ГЭС-ҳо дар Моҳипар ном ҷой бо нақшаи мутахассисони Республикаи Федеративии Германия сохта шуда, аз сабаби нодуруст ба нақша гирифтани оби дарё ханӯз манфиати кофӣ наовардааст.

Дар Дорунта ном деҳа бо ёрии инженерони советӣ ГЭС-и дигаре бино шуда буд, ки онро мардуми Афғонистон фабрикаи барқи Нағлу меноманд. Сарғаҳи канали 70-километраи обёрии заминҳои асрҳо ташнахобидаи Ҷалолобод низ ҳамин ҷой будааст. Ин канал ва обанбор зиёда аз 40 млн куб об захира дошт.

Баъди гузаштан аз обанбор гармии ҳавои Ҷалолобод ҳис карда мешуд. Дар баъзе майдонҳо кишти ғалла ба дарав расида, тут пухта буд. Дар дӯконҳо тарбуз мефурӯхтанд. Дар ду қанори роҳ дарахтони гулбед, ки ба маҷнунбед монанд мебошанд, ғарқи гул буданд. Нозукии барқи гулҳо ба заъфар шабоҳат дошт. Як намуд

дарахти азимчуссаи чормағзмонанд дарахти пахта ном дошта, гулҳои сурху сафеди он ба карнаи граммофон монанд буд. Обу ҳавои ин рӯзҳо ба гармии охири моҳи май водии Вахши Тоҷикистон монандӣ дошт.

Мақраи сафари инженерии номбурда ширкат кардан дар маросими ба истифода супоридани ду пул буд, ки сохтмони онҳо дар худуди вилояти Нангархор ба анҷом расида буд. Яке аз ин пулҳо 35 км дар самти шимолӣ шарқӣ Чалолобод, дар Миёнақалъа ном деҳа бино шуда буд. Роҳи ноободӣ мошингард аз байни майдонҳои сарсабз, боғҳои зебо, водии хушманзара гузашта мерафт. Дар ин водӣ ба ғайр аз ғалла ҳосили бисёри кӯкнор гирифта, аз он ҷакида тайёр мекарданд. Дар Афғонистон истеҳсоли нӯшокиҳои спиртӣ ва парвариши кӯкнор расман манъ аст, вале соҳибони замин бар хилофи қонун ҷакида ва нашъаро истеҳсол ва истеъмол менамоянд.

Дар Миёнақалъа Ф. Н. Карпуненкоро сокинони деҳа бо хурсандӣ ва меҳрубонӣ пешвоз гирифтанд. Маросими расмӣ ба истифода додани пул ба рӯзи дигар пешбинӣ шуда буд. Ҳоло инженерии мо бо командири юнат (сипоҳиён) баъзе масъалаҳои ташкилии ин корро муҳокима мекард.

Роҳи 45-километраи аксар нообод аз дара ва тепаҳои камоб гузашта мерафт. Дар назди як деҳа ҷанд нафар деҳқон машғули тоза кардани қорез буданд. Онҳо ба сари ҷоҳи қорез ду поя гузошта, ба рӯи онҳо ҷарх баста, як нути бандро ба ҷарх ва нути дигари бандро ба сатили резинӣ (аз балони мошин сохта) баста буданд. Аз ҷоҳи қорез кашиди гирифтани лойқа ба об кашидан аз ҷоҳ монандӣ дошт. Дар ҷоҳи торики қорез деҳқони лабташна ба шикам хобида, бо каланд, ғову белча дар ториқӣ меҳнат мекард, ки порчаи замини худро аз оби ҳаётбахш таъмин намояд. Ин аҳвол дар ноҳияҳои дигари Афғонистон низ дида мешавад.

Пули Шинвор дар болои дарёчаи кӯҳӣ бино шуда буд. Дар сари пул ба ғайр аз меҳмонони Кобулу Чалолобод, аҳолии деҳаҳои атроф ва мактаббачагон ҷамъ омада буданд. Аз мактабхонаи дар наздиқӣ воқеъшуда як миз оварда, ба пени генерал ва инженерони шуравӣ гузоштаанд.

Баъд аз кироати Куръон генерал нутқ эрон карда, доир ба аҳамияти ин пул барои хоҷагии вилоят ва кӯмаки мутахассисони шуравӣ сухан ронда, ба онҳо миннатдорӣ халқи афғонро эълон намуд. Ҷ лентани садди роҳро бурида, ба истифода супоридани пулро расман эълон кард. Ҳозирон кафқубӣ карда, даст филшурда,

хамдигарро табрик мекарданд. Меҳмони азиз дар ин маросим одамони шӯравӣ буданд. Чавоне дар як лаълӣ ширинӣ гирифта, ба ҳозирон даҳанширинӣ тақсим мекард. Маросими ба истифода супоридани пули Шинвор бо зиёфат дар ресторани меҳмонхонаи "Спинзор" шаҳри Чаллобод ба анҷом расид.

Осори машҳури бостонӣ, ки дар назди шаҳри Чаллобод воқеъ гардидааст, Ҳадда ва ё Теппаи Уштури Ҳадда мебошад. Чанд сол ин ҷониб бостоншиносони Афғонистон ин ҷойро кофтуков карда, садҳо мучассамаҳои аҷибро пайдо кардаанд, ки маҳсули кори ҳайкалтарошони асрҳои III-V ва ҳатто пеш аз он ҳам мебошанд. Дар бораи бозёфтҳои Ҳадда олими афғон Мустамаҷидӣ соли 1968 дар Душанбе, дар конгресси байналхалқии ЮНЕСКО доир ба таърихи давраи Кушонӣён маъруза карда буд.

Ҳадда дар баландие воқеъ гардида, атрофи онро симҳор гирифтаанд. Аскарӣ қаторӣ барои тамошо тикет (билет) мефуруҳт. Агар тамошобин акси мучассамаҳоро гирифтани бошад, мебоист панҷ баробар зиёд музд диҳад.

Болон ибодатхонаи буддоии Ҳаддаро барои муҳофизат аз барфу борон монанди шипангҳои майдони пахтаи колхозӣ пушонида буданд. Мучассамаҳо ва нақшу нигори дар зер шипанг боқимонда бо зебогии худ бинандаро ба ҳайрат мегузошанд.

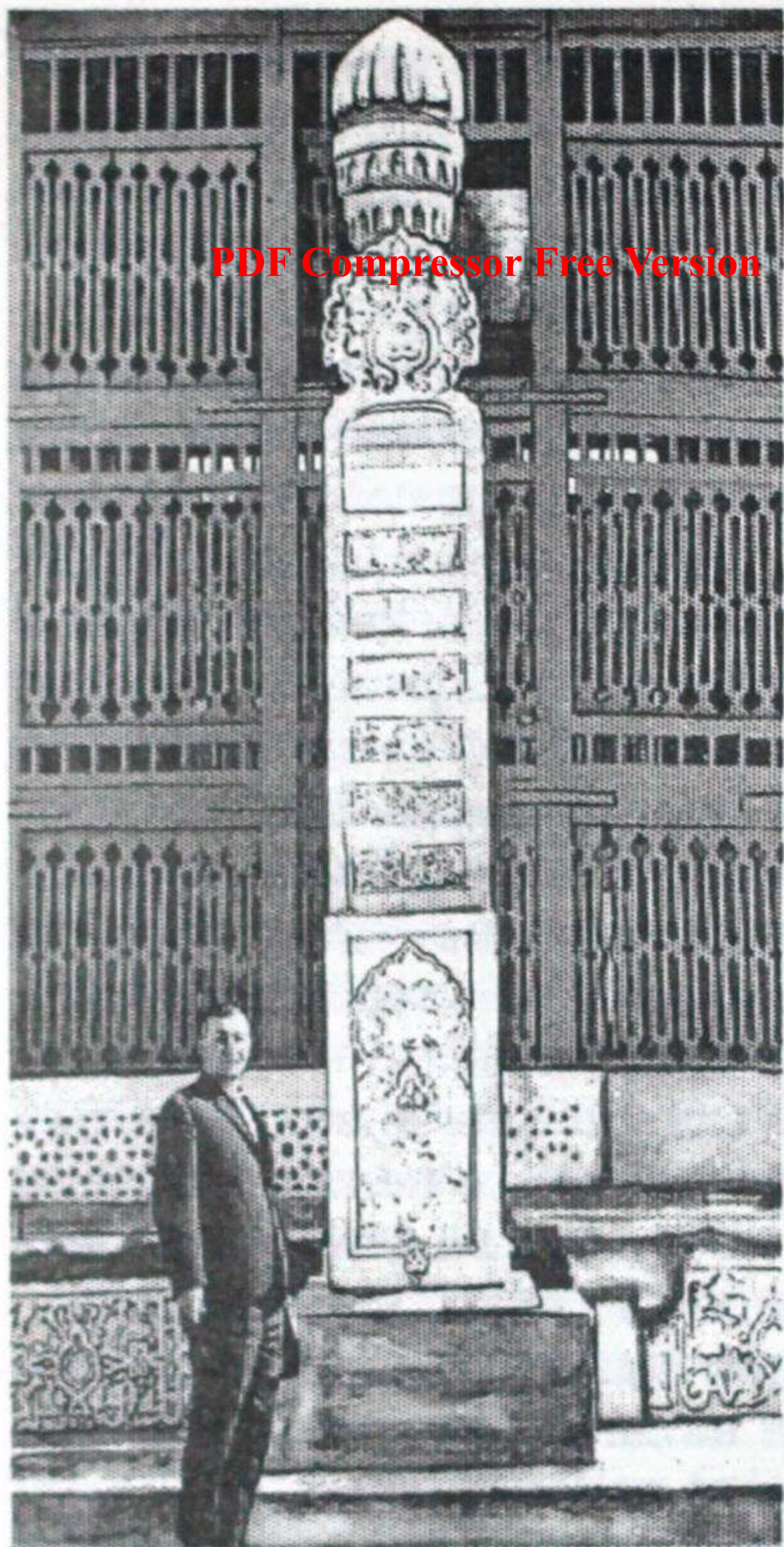
Бозёфтҳои Ҳадда, монанди бозёфтҳои аз Сурхкӯтал ном ҷои назди шаҳри Пули Хумрӣ, Бағроми назди Кобул, шаҳри Бомӣён, Ачинатеппаи водин Вахш, Халҷиёни назди Деҳнава саҳифаҳои дурахшони маданияти давраи қадимаи халқҳои Осиёи Марказиро кушода додаанд, ки санъати замони Кушонӣён ифтихори ҳамаи халқҳои ҷаҳон гардида, олимони бисёр мамлакатҳо ба омӯختани он камар бастаанд.

АЗ ЗАБОНИ ШОҲИДОН

Дар ҳудуди Афғонистон собиқ мардуми Осиёи Миёна зиёд дучор меоянд. Онҳо бо тарзи либоспӯшӣ, саллабандӣ, шакли зоҳирӣ, лафз ва дигар нишонаҳо аз афғонҳо фарқ мекунанд. Аксарияти ин одамон бо кори савдо машғуланд.

Сабаби дар Афғонистон сокин шудани одамони Осиёи Миёна гуногун аст. Баъд аз ғалабаи Революсияи Сотсиалистии Октябр баъзеи онҳо яроқ ба даст гирифта, ба муқобили давлати чавони шӯравӣ мубориза бурдани шуданд ва оқибат ҷон ба каф гирифта,

*Оромгоҳи Абдуллоҳи Ансорӣ
дар Гозургоҳи Ҳирот. Соли 1972*

Дар бадали сафари бис-ёркаратаи худ ба Афғонистон муаллифи ин сатрҳо бо ин навъ одамон борҳо ҳамсӯҳбат шудаам. Яке аз онҳо Мирусмон ном дошта, дар Ҷротеппа ӯро Усмонкалоба ва дар Кобул Усмоноқсаққол меномиданд. Чунки як вақтҳо ӯ оқсаққоли бозор будааст.

Соли 1959, рӯзи охи-рини сафарамон ба Афғонистон як нафар дӯкон-дори хӯкандӣ гуфт, ки “Аз Ҷротеппа Усмоноқсаққол ном кас дар ҳамин наздикӣ дӯкон дорад. Агар хо-ҳиши дидан дошта бошед, ман нишон медиҳам”. Дӯкони баззозии Усмон-оқсаққол дар сарои Шоҳ-зодаи шаҳри Кобул воқеъ будааст. Вале худи ӯ дар дӯкон набуда, дар назди дӯкон ҷавони 15-16-сола рост меистод. Дӯкондори хӯкандӣ сӯи ман ишора намуда, ба ҷавон

гурехтанд. Вале бештарашон ба агитатсияи зиддишӯравии давлатҳои хориҷа ва уламо фирефта шуда, тарки ватан кардаанд. Ин навъ касон албатта пушаймонанд, ёди ватан ва хешу табор мекунанд. Онҳо мехоҳанд бо тоҷикон ва ўзбеконе, ки барои хизмат ба Афғонистон ба муддати кӯтоҳ сафар кардаанд, ҳамсӯҳбат шаванд, сухани онҳоро дар бораи ватани тарккардашон шунаванд. Баъзеашон, хусусан ҷавонон, ба Иттифоқи Шӯравӣ сафари туристӣ карда, шаҳрҳои Осиёи Миёна, Москва ва Ленинградро дида, шоҳиди воқеаҳо ва дигаргуниҳои азими мамлакати мо шудаанд ва мехоҳанд, ки сафари худро такрор намоянд. Ба онҳое, ки ба агитатсияи зиддишӯравӣ фирефта шуда, падару модар, хоҳару додари худро партофта, гурехтаанд, ҳоло рухсат дода мешавад, ки омада, хешу ақрабони худро дида раванд.

гуфт, ки “Ин одам падари шуморо дидан мехоханд”. Чавонписар саросема шуда, дар чавоб “Қадам падарам?” гуфт. Аз ин чавоби номуайяни саволomez хозирон дар ханда шуданд. Ман ҳам хазломезона аз чавон пурсидам, ки “Шумо чанд падар доред?” Боз ханда баланд шуд. Дар аснои гуфтугӯй марди зардинае пайдо шуд, ки писари калонии дӯкандор будааст. Ӯ моро ба нишастан таклиф намуд. Мо таклифи ӯро қабул накардем, чунки соати парвози самолёт наздик буд. Аз гуфтаи писари калонӣ маълум шуд, ки онҳо аз гузари Олқорони шаҳри Ӯротеппа, аз авлоди “гурғҳо” буданд.

Баъди 13 соли ин вохӯрӣ боз ҳамон дӯкандори ҳуқандӣ тасодуфан маро дар кӯчаи Қобул дида монд. Мо ҳамдигарро шинохтем. Баъдтар ӯ ба Усмоноқсаққол аз омадани ман хабар додааст. Мӯйсафеди 84-сола ба ҷои истиқомати мо омада, маро наёфтааст. Ӯ ба ҷор писари худ супоридааст, ки навъе карда, ҳамшаҳриашро пайдо намоянд. (Усмоноқсаққол соли 1874 вафот кард).

Ҳамроҳи боҷаам, тарҷимони мутахассисони шӯравӣ дар Вазорати фавоиди оммаи Афғонистон Исроил Диёров мехмони Усмоноқсаққол шудем. Дар назди дарвозаи дутабақа мӯйсафеди ришсафеди дар тан камзӯл, дар сар саллаи сафеди кориёна, дар даст асо, моро истиқбол гирифт. Вохӯрӣ, пурсунос ва тарзи сухангӯӣ ба урфу одат ва лаҳҷаи соқинони Ӯротеппа монанд буд. Ӯ маро бори аввал медин ва дидан ҳамонро гуфт, ки “Шумо ба падаратон ниҳоят монанд будаед”. Ҷор писар, домод ва набераҳояш як-як ба дидани мо омада мерафтанд. Ҳамон писаре, ки соли 1959 аз дидани мо даступо хӯрда, ҷӣ гуфтаниашро надоништа буд, ба падараш бори дигар он ҳодисаро нақл кард ва хандида илова намуд, ки саволу чавоби собиқро дар мавриди мувофиқ ба бисёр рафиқонаш гуфта хандидаанд. Падараш гуфт, ки “Пурсиши ту дигар хел чавоб надошт”. Ҳозирон хандиданд.

Сухбати мо тӯл кашида буд. Аз нақли Усмоноқсаққол маълум шуд, ки ӯ ханӯз соли 1909 аз Ӯротеппа ба шаҳри Ҳуқанд кӯчида рафтааст. Вале то соли 1929 дар мавсими ангурпазӣ ба Ӯротеппа рафтуой дошт.

Дар солҳои 20-ум Мирусмон ба қори тичорат машғул будааст. Вале ду шахс – Шохмирзо, ки дар асарҳои муаллифони таърихи Тоҷикистон ҳамчун “контрреволюционер” зикр ёфтааст, бо писараш Ҳамид аз паи Мирусмон шуда, ҳарвақта аз ӯ маблағ меситониданд. Оқибат ришва додан ба ҷони ӯ расида, аз болон

Шоҳмирозо ва писараш ба органҳои давлатӣ шикоят мекунад. Баъд аз тафтиш онҳо ба муддати 6 моҳ ҳаёс мешаванд.

Баъди аз ҳаёс баромадан падару писар аз паи қасоси Мирусмон мешаванд. Аз набудани ӯ дар шаҳри Хӯканд истифода намуда, амволи хонаашро тафтиш ва худӣ ӯро ҳамчун гуреза дастгир мекунонанд. Мирусмон суд шуда, ба муддати 5 сол аз ҳуқуқи озодӣ ва се сол аз ҳуқуқи интихоботӣ маҳрум карда мешавад.

Соли 1932 Мирусмон баъд аз се соли маҳбусӣ аз ҳаёс ба Афғонистон гурехта меояд. Пас аз як моҳи ин воқеа ду зан ва писари ӯ бо тағоияш аз паи ӯ расида меоянд.

Усмоноқсаққол нақли моро дар бораи тағиротҳои шаҳри Ҷӯротеппа ва умуман Тоҷикистон бо тааҷҷуб ӯро меод ва бовариаш намеомад, ки хатти электрикӣ ба Ҷӯротеппа аз Бекобод, аз стансияи барқии Фарҳод овардаанд ва заминҳои асрҳо ташна хобидан дашти Ховос обёрӣ шудаанд.

Мизбон аҳли савод буда, ҳофизаи хуб доштааст. Номҳои одамон, воқеаҳои дар ҳудуди Осиёи Миёна дар бадали солҳои 1900-1932 рӯйдодҳо ба ёдаш нақш бастаанд. Соли 1913 ҳамроҳи Бехбудӣ ӯ ба шаҳри Самарқанд ба назди С. Айни омада, онҳо якҷоя масъалаи чопи рӯзномаро муҳокима карда будаанд. Усмоноқсаққол воҳӯрӣ ва сӯҳбати хӯдро бо С. Айни бо як маҳорат хикоят кард.

Мизбон аз таърихи ғалабаи Револютсияи Октябр дар Фарғона, барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ ва амалиёти душманон бар зидди ҳукумати коргару деҳқон баъзе хотираҳои низ зикр кард. Ӯ сабаби хунрезии дар шаҳри Хӯканд ва музофоти он рӯйдодро дар амалиёти иртиқони муллоҳо меид. Усмоноқсаққол барои мисол чунин ҳодисаро, ки шохиди он будааст, нақл кард.

Соли 1918 дар яке аз майдонҳои шаҳри Хӯканд Эргаш босмаҷи одамонро чамъ карда, баромад мекунад. Муллоҳо фатво меиданд, ки “Ҳар кас дар роҳи ислом ҳалок шавад, шахид ва душманони исломро кушад, ғозӣ аст”. Ин фатворо дар саҳифаи қоғаз дарҷ намуда, ба Эргаш месупоранд. Дар асоси он фатво худӣ ҳамон шаб Эргаш 300 нафар соқинони хурду калони деҳаи Султанонобро сар аз тан ҷудо мекунад. Усмоноқсаққол шахсан ин мурдаҳоро дар рӯи аробаҳо дидааст.

Ин нақлро шунида, яке аз мактубҳои амир Олимхон ба номи Анварподшоҳ ба хотирам омад. Ӯ навишта буд, ки “Дар Ашқобод, Марв ва Хӯканд зиёда аз сад ҳазор болшевикон кушта шуданд”. Ин мактуб ва фотои дар Султанонобод Хӯканд рӯйдодҳо шохиди

онанд, ки душманони Ҳокимияти Шуравӣ, босмачиён ва сардори онҳо амир Олимхон дар шахсияти ҳар як сокини хурду калони аз онҳо норозӣ симони матини болшевиконро медидаанд.

Дар бораи нобоварии муллоён нисбат ба сиёсати Ҳукумати Шуравӣ дар замони ҳозира накли зерин ҷолиби диққат аст.

Мӯйсафеди камриши дар даст асо ва дар сар кулоҳи қароқули дар яке аз кӯчаҳои Кобул садди роҳи мо шуд. Ӯ Ҳочӣ Абдуллоҳии самарқандӣ буда, аввали соли 1972, баъд аз чил сол, ҳамроҳи ҳамсараш барои дидани хешовандонаш ба шаҳри Самарқанд ду моҳ меҳмон шуда, боз ба Кобул баргаштааст. Дар яке аз маросимҳои тӯй дар Кобул муллоёне, ки собиқ аксаран аз Бухоро гурехта, ба Афғонистон омада буданд, аз ӯ пурсидаанд, ки дар Самарқанд намоз мехонанд ё не. Масҷид ҳаст ё не? Зиндагонии одамон чӣ навъ?, ва ғайра? Ҳочӣ Абдуллоҳӣ ба онҳо накли дуру дарозе кардааст, ки мазмуни он чунин аст:

Дар аэропорти Самарқанд ҷомадонҳои ӯро ҳеҷ кас омада, худсарона ҷо ба ҷо накардааст. Баъдтар Ҳочӣ Абдуллоҳӣ фаҳмидааст, ки дар ин шаҳр одамони бекор набудаанд. Яке аз ҳамсоии хешовандони ӯ дар Самарқанд коргар будааст. Ҳочӣ Абдуллоҳӣ ба ҷои кори ин одам рафта дидааст, ки ҳақиқатан ӯ коргари одӣ буда, як саду шаст сӯм маош мегирифтааст. Баъд ӯ хоҳиши дидани хонаи истиқомати ин коргарро кардааст. Тарзи зиндагонии коргар, рӯзгори хонаи ӯ меҳмони афғониро ба таъҷуб овардааст.

Аз рӯи гуфти Ҳочӣ Абдуллоҳӣ, ӯ намози иди соли навро дар масҷиди Ҳоча Аҳрори Самарқандӣ, намози рӯзи чумъаро дар яке аз масҷидҳои чумъаҳои хондааст. Ӯ хатто дидааст, ки баъзан дар кӯчаҳо одамон ҷойнамоз кушода, намозашонро мехонданду касе ин корро манъ намекард. Бинобар он Ҳочӣ Абдуллоҳӣ ба муллоёни бухорӣ гуфтааст, ки "барои мусулмони комил шудан аввало коммунист шудан лозим будааст".

***

Муддати мусофирати мо дар Афғонистон ба охир расид. Ба ватан баргаштем. Чун пойро ба хоки ватан гузоштем, вучудамонро ҳисси аҷибӣ ифтихор фаро гирифт ва бёнхтиёр байти устод Мирзо Турсунзода ба хотир омад, мушти хокро бардошта бӯсидам ва дар забон он шохбайт ҷорӣ шуд:

*Чун ниҳодам пои худро бар сари хоки Ватан,
Борҳо бӯсидам аз рухсорай поки Ватан!*

«ПО СЛЕДАМ МИНУВШЕЙ ИСТОРИИ»

PDF Compressor Free Version

Хорошо известно, каким драгоценным историческим источником являются записки путешественников. Дошедшие до нас, они нередко являются единственным свидетельством о давно ушедшей жизни. Этот жанр не исчез и в настоящее время. Записки путешественников о зарубежных странах пользуются большой популярностью.

Много существует таких записок и о нашем южном соседе — Афганистане. Среди них особый интерес вызывает изданная в Душанбе на таджикском языке в 1975 г. книга А. Мухтарова «По следам минувшей истории». Ее автор, доктор исторических наук, хорошо известный исследователь средневековой истории Средней Азии, дважды посетил Афганистан (в 1950 и 1972 гг.). Плодом его пристальных наблюдений и явилась рецензируемая работа.

В отличие от многих других составителей путевых записок, автор преследовал в своих поездках определенную научную цель — ознакомление с письменными средневековыми историческими рукописными сочинениями, памятниками эпиграфии, которые повсеместно сохранились в Афганистане и имеют прямое отношение к истории народов Средней Азии.

Но научные цели поездок отнюдь не помешали автору сделать много живых наблюдений, благодаря которым его записки становятся особенно интересными и для широкого круга читателей. А. М. Мухтаров посетил все главные города Афганистана, встретился с людьми, далеко не всегда попадающими в поле зрения обычного туриста-путешественника.

Книга объемна по содержанию. Если сказать обобщенно о главном, что автору удалось увидеть и что он очень живо описал на конкретных примерах, то это своеобразное причудливое сплетение старого и нового.

Подчас чрезвычайно любопытны конкретные примеры, приведенные автором встрече старого с новым. Таков, например, рассказ о его знакомстве с «потомком пророка», о богатом землевладельце, имеющем интересную коллекцию средневековых рукописей, в гараже которого помимо легковых машин стоят два трактора «Беларусь». Насколько цепко еще держаться средневековые формы землевладения, автор рассказал в главе, посвященной Джелалабаду, о другом землевладельце, который и

МУҲТАРАМ АҲРОР МУҲТОРОВИЧ!

PDF Compressor Free Version

Сафарномаи Шумо "Аз паи таърихи куҳан"-ро хонда, аз ҳад зиёд хурсанд шудам. Чунин асарҳои камна муқаддам аз назар гузарониди бошам ҳам, аз онҳо то ба ин дараҷа таъсири амиқ ва тасаввуроти аниқ нагирифта будам. Шояд ин натиҷаи заковатмандии муаллиф, соддагии забон ва латофати баён бошад, ки ҷумлаҳо ва сатрҳои ин китобро кас гаштаву баргашта бо камолӣ завқмандӣ мутолиа мекунад.

Сафарнома хонандаро бо таърихи мазӣ ва аҳволи имрӯзи Афғонистон ва ҳалқи маълуми ҷафокаши ӯ ба хубӣ шинос мекунад, дар дили хонанда нисбат ба мардуми ҷафокаш ва матнинордан ин диёр раҳму шафқат ва ба истилоғирони хонумонсузи он нафрат ва надомат мепарварад.

Дар китоб таърих ва ҳолати ҳозираи Ҳирот, Қандҳор, Ғазна, Кобул, Ҷалолобод, Буст ва Лашкаргаҳ, мушкин гуфт, ки муфассал баён ёфтааст. Боздиди Шумо аз Мазори Шариф, ки ба арафои иди Наврӯз мугобикат кардааст, шарҳи ҳоли ин шаҳр, хусусан мавқеи "Рағзан шариф", ҳолати иҷтимоӣ ва хусусияти динии он васеъ тасвир ёфтааст. Шарҳи ҳоли имрӯзи ин шаҳр ва рағза ҳамчун тазоди байни олами тамаддун ва ғушаҳои бекимонии хурофоти динӣ омадааст, ки ин ба ҳалқои Осӣи Миёна рӯзҳои гузаштаи бенавоҷаи онҳоро ба хотир меоварад. Ба фикри камна, таърихи шаҳрҳои қадимтарин Балх ва Бомӣи ин васеътар баён карда шавад, боз хубтар мешуд. Зеро ҳардуи ин шаҳр ҳам дар таърихи тамаддуни башариёт ба монанди Ҳирот роли беназири намоиширо бозиданд.

Ба фикри ман, Сафарнома, ки аз рӯи мушоҳидаи ҷадрӯза таҳлил ва баёноти замонавӣ ва тадрӯкоти осори харобгардиан безабони ин диёри зебо ва пурасрор, бо маҳорат ва ҳаққонӣ навишта шудааст, бояд натавоҷаи лоиқ тавсифи хонандагон, балки сазовори эътибори муаррихон ва адабиёт ҳам бошад. Чаро ки навиштани чунин асарҳо на ба ҳама ҳавасмандони ин кор муяссар мешавад.

Хулоса, Сафарномаи Афғонистони Шумо барои хонандагон, аз он ҷумла барои ман ҳам, ки бисёртарини шаҳрҳои дар китоб зикр ёфтагони надидам ва ҳаваси дидан дорам, вазифаи як рисолаи дарсӣ ва раҳнамоиро дорад, ки дар ҳама замонаҳо моҳияти худро гум нахоҳад кард.

Ин китоб агар ба забонҳои дигар, пеш аз ҳама ба забонҳои ӯзбекӣ ва русӣ, тарҷима шуда нашр карда мешуд, бисёр хуб мешуд.

Орзу дорам, ки ҳамеша саломат ва зафарманд бошед.

Бо эҳтиром ва мамоғунӣ

АБДУЛАҲАД ҚАҲҲОРОВ

Душанбе, январи 1976

МУНДАРИЧА

САРСУХАН	5
АЗ ПАИ ТАЪРИХИ КУҲАН	7
ДАР КОБУЛ	8
БОМИЁН.....	22
ДАР ВИЛОЯТИ БАЛҲ	24
ЧАШНИ НАВРӮЗ	37
ДАР САРИ ТУРБАТИ БУЗУРГОН	43
ДАР МУЗОФОТИ ҲАЗИЯ	72
ДАР ШАҲРИ ҚАНДАҲОР	77
САФАР БА ВИЛОЯТИ ҲИЛМАНД	82
ДАР ВИЛОЯТИ НАНГАРҲОР	84
АЗ ЗАБОНИ ШОХИДОН	87
БЕЛЕНИЦКИЙ А. М. «ПО СЛЕДАМ МИНУВШЕЙ ИСТОРИИ»	93
ҚАҲҲОРОВА А. МУҲТАРАМ А. МУҲТОРОВ.....	94

Ахрор Мухторов

ШАҲРҲОИ АФҶОНИСТОН

Сӣ сол қабл аз ин

*Ба ҷои 03.05.2003 таҳвил шуд. Коғаз ва ҷои офсет.
Андозаи 60/84 1/16. Ҷузъи ҷои 6. Теъдод 300 нусха.
Супориши №24*

---

*Анҷумани «Шуҷоъ»
Нашириёти «Деваштич»
ш. Душанбе, хиёбони Дӯстии халқҳо, 47
Тел. 23-56-66, 27-61-47*